

*Norges forskningsråd
Området for kultur og samfunn*

Forskning om menneskerettigheter i Norge

*En tilstandsrapport med vurdering av
forskningsbehov, utarbeidet av Institutt
for menneskerettigheter og en
arbeidsgruppe av Heidi Mork Lomell,
Jørgen Aall, Bjørn Hvinden og Berit
Grøholt*

**Norges
forskningsråd**

**Forskning om menneskerettigheter i Norge
Området for kultur og samfunn**

Copyright © Norges forskningsråd 1999

Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 OSLO
Telefon: 22 03 70 00
Telefaks: 22 03 70 01
Grønt nummer telefaks: 800 83 001
Internett: bibliotek@forskningsradet.no
X.400: S=bibliotek;PRMD=forskningsradet;ADMD=telemax;C=no;
Hjemmeside: <http://www.forskningsradet.no/>

Grafisk design omslag: Guideline
Layout innmat: Norges forskningsråd

Trykk: GCS as
Opplag: 800

Oslo, november 1999
ISBN 82-12-01350-2

FORORD

Norges forskningsråd har, på oppdrag fra Utenriksdepartementet, fått utarbeidet denne tilstandsrapporten om forskning om menneskerettigheter i Norge, med anbefalinger til et nytt forskningsprogram. Rapporten er utarbeidet av en arbeidsgruppe med følgende medlemmer: stipendiat Heidi Mork Lomell, Institutt for menneskerettigheter, UiO (leder), professor dr. juris Jørgen Aall, Rettsvitenskapelig seksjon, UiB, professor dr. philos Bjørn Hvinden, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU og forsker dr. med. Berit Grøholt, Senter for barne- og ungdomspsykiatri, UiO. Institutt for menneskerettigheter har hatt ansvaret å lede arbeidet og gjennomføre det innen de rammer som var fastlagt i mandatet for arbeidsgruppa.

Rapporten skal gi et grunnlag for Regjeringens handlingsplan om arbeidet med menneskerettigheter i den Stortingsmeldingen som ventes fremlagt om kort tid, og debatten om denne.

Arbeidsgruppa har hatt meget kort tid til rådighet, men har likevel satt sammen en rapport med en meget bred oversikt over aktuelle problemstillinger, pågående forskning, relevante forskere og forskningsmiljøer og med en anbefaling om videre forskningsinnsats. Rapporten er egnet som for oppslag om aktuell forskning, den gir grunnlag å etablere nettverk om menneskerettsforskning og gir også en omfattende oversikt over foreliggende litteratur. Det har i denne omgang ikke vært tid til å gi synteser av oppnådde forskningsresultater.

Forskningsrådet finner at rapporten gir et godt grunnlag for å konkludere med at det er behov for en styrket og samlet innsats for kompetanseoppbygging og forskning om menneskerettigheter i Norge, og en særskilt satsing på enkelte sentrale felter. Forskningsrådet vil arbeide videre med dette på grunnlag av rapporten.

Arbeidet er finansiert av Utenriksdepartementet og Forskningsrådet. Spesialrådgiver Bjørg Ofstad har stått for Forskningsrådets tilrettelegging av arbeidet.

Oslo, november 1999
Norges forskningsråd

Arvid Hallén
Kultur og samfunn

Innholdsfortegnelse

1	Arbeidsgruppens oppdrag og anbefalinger	11
1.1	Arbeidsgruppens mandat	12
1.2	Sammenfatning av anbefalinger for videre forskning	13
1.2.1	Styrking og bedre forankring av forskningen om menneskerettigheter i Norge	13
1.2.2	Innholdet i og gjennomføringen av menneskerettighetene i Norge.....	16
1.2.3	Utsatte grupper rettigheter.....	18
1.2.4	Tvangsinngrep	19
1.2.5	Rettighetskonflikter	20
1.2.6	Forskningsprogrammets forhold til andre programmer.....	21
1.3	Rapportens oppbygging.....	22
2	Menneskerettighetsforskning i Norge: Problemstillinger, begrepsavklaringer og avgrensninger.....	24
2.1	Brudd på menneskerettigheter i Norge - luksusproblemer?	24
2.2	Ulike fagdisipliners bidrag til forskning om menneskerettigheter i Norge	26
2.2.1	Rettsvitenskapelig menneskerettighetsforskning.....	29
2.2.2	Samfunnsvitenskapelig menneskerettighetsforskning.....	30
2.2.3	Humanistisk menneskerettighetsforskning.....	30
2.2.4	Behandlings- og evalueringsforskning	31
2.3	Arbeidsgruppens avgrensninger	31
2.4	Tverrfaglighet	33
3	Menneskerettighetsideen	35
3.1	Igangværende forskning	35
3.2	Noen sentrale forskere og forskningsmiljøer.....	38
3.3	Forslag til satsningsområder	38
4	Menneskerettigheter i norsk lovgivning. Forholdet mellom internasjonale konvensjoner og norsk lovverk.....	41
4.1	Rettslige utgangspunkter	41
4.2	Igangværende forskning	41
4.3	Fagmiljøer med særlig kompetanse	44
4.4	Anbefalinger for videre forskning	44
4.4.1	Betydningen, rekkevidden og begrensninger av Gr.l. § 110 C og Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (21. mai 1999).....	44
4.4.2	Nasjonal kontroll av Norges internasjonale menneskerettighetsforpliktelser.....	46
4.4.3	Internasjonal overvåking og kontroll av Norges etterlevelse av menneskerettighetsforpliktelsene	47
5	Menneskerettigheter og tvangsinngrep overfor utsatte grupper	49
5.1	Konvensjonsmessige inngrep i menneskerettigheter.....	50
5.2	Igangværende forskning:	51
5.3	Fagmiljøer med særlig kompetanse	54
5.4	Anbefalinger for videre forskning	54
6	Politiet og menneskerettighetene	59
6.1	Ordenstjeneste.....	59
6.1.1	Igangværende forskning:	59
6.1.2	Fagmiljøer med særlig kompetanse	61
6.1.3	Anbefalinger for videre forskning	61
6.2	Menneskerettslige krav og grenser for etterforskning.....	62

6.2.1	Igangværende forskning.....	62
6.2.2	Anbefalinger for videre forskning.....	62
6.3	Varetekt.....	63
6.3.1	Igangværende forskning:.....	64
6.3.2	Fagmiljøer med kompetanse	65
6.3.3	Anbefalinger for videre forskning.....	65
6.4	Internasjonalt politisamarbeid.....	65
6.4.1	Igangværende forskning:.....	65
6.4.2	Anbefalinger for videre forskning.....	66
7	Rettferdig rettergang og dom	67
7.1	Igangværende forskning.....	67
7.1.1	Anbefalinger for videre forskning.....	67
7.2	Straff/forvaring.....	69
7.2.1	Igangværende forskning:.....	69
7.2.2	Anbefalinger for videre forskning.....	70
7.3	Fangebehandling	70
7.3.1	Igangværende forskning.....	70
7.3.2	Forslag til forskning	71
8	Politiske rettigheter	72
8.1	Igangværende forskning.....	72
8.2	Anbefalinger for videre forskning.....	75
9	Ytringsfrihet.....	76
9.1	Igangværende forskning.....	76
9.2	Forskningsmiljøer / forskere med særlig kompetanse	77
9.3	Anbefalinger for videre forskning.....	78
10	Personvern.....	80
10.1	Igangværende og nylig ferdigstilt forskning.....	80
10.2	Anbefalinger for videre forskning.....	82
11	Retten til økonomisk og sosial trygghet og helse	85
11.1	Innledende betraktninger.....	85
11.2	Igangværende forskning.....	88
11.3	Fagmiljøer med særlig kompetanse	91
11.4	Anbefalinger for videre forskning.....	91
11.4.1	Grunnstrukturene i de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.....	91
11.4.1.1	Bindingsgraden.	91
11.4.1.2	Rettighetenes karakter.....	92
11.4.1.3	Betydningen av de konkrete bestemmelser om statenes gjennomføringsforpliktelse.	93
11.4.1.4	Rettspraksis under konvensjonene.	93
11.4.1.5	Den norske implementering av rettighetene.	93
12	Etniske, religiøse og språklige minoriteters rettigheter.....	95
12.1	Innledende betraktninger.....	95
12.2	Nasjonale minoriteter.....	96
12.3	Språklige minoriteter i rettssystemet.....	98
12.4	Livssyns- og trosfrihet m.v. - det nye kristendomsfaget i skolen	99
12.5	Forskning om etniske og kulturelle minoriteter	101
12.6	Andre aktuelle innsatsområder.....	103
13	Urfolks rettigheter	105
13.1	Tingsrett	105
13.2	Forvaltningsrett og forfatningsrett	108
13.3	Rettigheter knyttet til kulturvern.....	109

13.4	Reindrifftsrett	110
13.5	Grunnloven § 110 a	110
13.6	Annet	110
13.7	Tverrfaglig forskning.....	112
14	Barns rettigheter.....	113
14.1	FNs konvensjon om barnets rettigheter	113
14.2	Barneforskning og barnerettigheter	113
14.3	Menneskerettighetsforskning med barneperspektiv	114
14.4	Igangværende forskning	115
14.5	Kompetansemiljøer og kompetansepersoner.....	120
14.6	Anbefalinger for videre forskning	121
15	Likestilling mellom menn og kvinner.....	123
15.1	Igangværende forskning	123
15.2	Forskningsmiljøer / forskere med særlig kompetanse	125
15.3	Anbefalinger for videre forskning	126
16	Funksjonshemmedes rettigheter	127
16.1	Innledende betraktninger	127
16.2	Igangværende forskning	129
16.3	Fagmiljøer med særlig kompetanse	130
16.4	Anbefalinger for videre forskning	130
17	Diskriminering på grunnlag av seksuell orientering.....	131
17.1	Forskningsmiljøer med særlig kompetanse på området	133
17.2	Anbefalinger for videre forskning	133
18	Asylsøkeres rettigheter	134
18.1	Sentrale forskere / prosjekter	134
18.2	Oppsummering. anbefalinger	138
19	Litteraturliste	139
	Mandat for arbeidsgruppa	151

I Arbeidsgruppens oppdrag og anbefalinger

Menneskerettighetene slik de er nedfelt i internasjonale konvensjoner inneholder ulike rettighetstyper med ulik grad av presisjonsnivå. De ulike hoved- og sær-konvensjonene utgjør en stor mengde og et stort mangfold. Hovedskillet går mellom de sivile og politiske rettigheter på den ene side og de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter på den annen side.¹ Disse rettighetskategorier er nedfelt i "Verdenserklæringen om menneskerettighetene" fra 1948, og i det som utvilsomt må kunne kalles verdenssamfunnets to hovedkonvensjoner om menneskerettighetene av 1966 – FN's to konvensjoner om Sivile og Politiske rettigheter (SP) og Økonomiske, Sosiale og Kulturelle rettigheter (ØSK). I tillegg til disse to er den Europeiske Menneskerettighetskonvensjon (EMK), som har vist seg som den viktigste for Norge, nå inkorporert i norsk rett.

Det har i lengre tid vært uttrykt behov for økt kunnskap om menneskerettighetssituasjonen i Norge. Grunnlovens paragraf 110c og Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (21. mai 1999) har ført til fornyet oppmerksomhet om norske problemstillinger.

Norges forskningsråd har ved to anledninger i 1998 og 1999 utarbeidet mindre oversikter av forskning om menneskerettigheter. Begge disse oversiktene har hatt en bred tilnærming, og har også inkludert forskning om internasjonale forhold.

Institutt for menneskerettigheter (UiO) har siden 1996 arbeidet med å få støtte til oppbygging av juridisk kompetanse om menneskerettigheter i Norge, og dette arbeidet har avstedkommet flere notater, innstillinger og søknader som har vært svært nyttige i det foreliggende utredningsarbeid. "Menneskerettigheter i Norge" har nå blitt et eget forskningsområde ved instituttet, foreløpig bemannet med en Professor II-stilling (Jørgen Aall) og en universitetsstipendiat (Heidi Mork Lomell).

---

¹ For en oversikt over de mest sentrale konvensjoner, se *Menneskerettigheter: en dokumentsamling*. Red. av Bård A. Andreassen og Odd A. Ryan. Oslo : Ad Notam, 1991.

Av tidligere utredningsarbeid om menneskerettighetsforskning vil vi også fremheve *Programnotat om menneskerettighetsforskning i Norge*, utarbeidet av Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning i 1988 og *Menneskerettigheter. Behovet for informasjon, undervisning og forskning*, utarbeidet av Asbjørn Eide, Jan Helgesen og Torkel Opsahl (NOU 1981:43). Også boken *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*, redigert av Bernt Hagtvet (1988) har tjent som bakgrunnsmateriale for foreliggende rapport.

I.1 Arbeidsgruppens mandat

I mandatet heter det at arbeidsgruppen skal lage en tilstandsrapport og anbefalinger for et mulig nytt forskningsprogram om forskning om menneskerettigheter i Norge. Rapporten skal gi en oversikt over igangværende forskning om menneskerettigheter i Norge, identifisere spørsmål og sakfelt som er svakt eller ikke er dekket og gi anbefalinger for et mulig nytt tverrfaglig forskningsprogram. Rapporten skal også gi en oversikt over de norske forskningsmiljøer som arbeider med forskning om menneskerettigheter med spesiell vekt på forhold i Norge, den kompetanse som finnes innen ulike fag og hvilke behov en ser for å styrke kompetansen. Rapporten skal også gi oversikt over relevant litteratur.

Arbeidsgruppen har bestått av stipendiat Heidi Mork Lomell (Institutt for menneskerettigheter, UiO, leder), professor Jørgen Aall (Rettsvitenskapelig seksjon, UiB), forsker Berit Grøholt (Senter for barne- og ungdomspsykiatri, UiO), og professor Bjørn Hvinden (Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU). Arbeidsgruppen har hatt i alt 3 møter. Første møte ble holdt 13. september. Arbeidsgruppen har med andre ord kun hatt 7 uker på utredningen. Heidi Mork Lomell ble imidlertid tilsatt noe tidligere (1. august), og har derfor hatt lengre tid på arbeidet.

Rapporten er ført i pennen av Heidi Mork Lomell, men med betydelige bidrag (også skriftlige) fra Aall, Grøholt og Hvinden. I tillegg har vi hatt eksterne bidragsytere. Ken Uggerud (Siena, Italia) har bidratt med kapitlene om Språklige og kulturelle rettigheter. Religionsfrihet (kap. 12), Urfolks rettigheter (kap. 13) og Asylsøkeres rettigheter (kap. 18).

Jens Petter Berg (Institutt for rettsinformatikk, Universitetet i Oslo) har bidratt med kapittelet Personvern (kap. 10). Elise Kipperberg (Høgskolen i Stavanger) har bidratt med kapittelet om Barns rettigheter (kap. 14). I tillegg har Lill-Tove Voje og Øyvind Henden (begge IMR) utført litteratursøk og annet kartleggingsarbeid på timebasis.

På grunn av den svært korte tidsfristen, har vi neppe fått med all relevant forskning på området menneskerettigheter i Norge, men vi håper likevel den kan danne grunnlag for økt satsning og koordinering.

1.2 Sammenfatning av anbefalinger for videre forskning

1.2.1 Styrking og bedre forankring av forskningen om menneskerettigheter i Norge

Arbeidsgruppens anbefalinger omhandler dels hvilke kunnskaps- og forskningsbehov som bør prioriteres innen et kommende forskningsprogram, dels hvordan et slikt program bør forankres institusjonelt.

Gjennomgangen i denne utredningen har vist at det utføres mye forskning som er *relevant* for kunnskap om menneskerettigheter i Norge. Denne forskningen belyser mange ulike temaer, foregår i mange forskjellige miljøer, men bare unntaksvis er den tverrfaglig i den forstand at flere miljøer og faggrupper deltar i samme prosjekt. De færreste av forskningsprosjektene har menneskerettighetsaspekter som sine hovedanliggender, eller anvender uttrykkelig begrepet menneskerettigheter i sine analyser. Arbeidsgruppen ser et betydelig behov for at norske forskere blir mer bevisste menneskerettighetsaspektene ved de temaene de tar opp, at forskerne løfter disse aspektene mer fram, og i høyere grad klargjør hva deres funn innebærer for menneskerettighetene i Norge. På denne måten vil menneskerettighetene ikke bare inkorporeres i norsk rett, men også i de ulike miljøenes forskning og undervisning. Samtidig tilsier gjennomgangen av pågående eller nylig avsluttet forskning at det er behov for en styrking av den forskningen som har menneskerettigheter som sitt hovedfokus. Gruppen ser det som vesentlig at det gjøres et krafttak for å bygge opp en uavhengig og kritisk grunnforskning om menneskerettighetene i Norge.

Skal en styrke forskningen om menneskerettigheter i Norge, trengs det etter gruppens mening et sett av ulike *virkemidler* for å fremme bedre kunnskap, større oppmerksomhet om og interesse for menneskerettighetene blant norske forskere:

- Inkorporeringsloven vil nok i seg selv bidra til å øke kunnskapen og oppmerksomheten om menneskerettigheter i Norge, også i forskningsmiljøer hvor menneskerettsaspektet hittil har vært lite påaktet. Men dette er neppe tilstrekkelig. Som for menneskerettighetene selv, vil også forskning om dem ofte forutsette ytterligere aktive tiltak for å komme fra idealiserings- og positiveringsfasene og over i realiseringsfasen. Det er vesentlig at aktuelle instanser (Stortinget, Departementene og Norges forskningsråd) stiller til rådighet midler som gjør det mulig å utvide den samlede forskningsaktiviteten på området menneskerettigheter i Norge.
- Derneft er det vesentlig at denne styrkede forskningen om menneskerettigheter i Norge *forankres* på en hensiktsmessig måte. Det må bygges opp et landsomfattende og tverrfaglig nettverk av miljøer knyttet til slik forskning. Innen dette nettverket er det behov for et *kjernemiljø* der kompetansen er høy og vedvarende. Det vil være naturlig at et slikt miljø forankres ved Institutt for menneskerettigheter (IMR), Universitetet i Oslo. Et solid kjernemiljø vil kunne være en katalysator og koordinator innen et videre forskernettverk, være pådriver, samtalepartner og veileder for andre forskningsmiljøer, ikke bare i rettsvitenskap, men også i humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag, medisin, psykiatri og andre behandlingsrettede fag. Dessuten bør Instituttet arbeide for å øke bevisstheten om menneskerettighetsperspektiver i forvaltningen, skoleverket, mediene og offentligheten generelt.
- Foruten å styrke Institutt for menneskerettigheter, slik at det kan fylle en rolle som kjernemiljø og stå for koordinering og veiledning, bør andre fagmiljøer ved universiteter, høyskoler og forskningsinstitusjoner stimuleres til å utforme søknader der menneskerettighetsaspekter uttrykkelig settes i fokus. Norges forskningsråd og universitetene bør ha et særlig ansvar for at menneskerettighetsaspekter blir belyst i pågående allmennvitenskapelig og behandlingsrettet forskning.

Tverrfaglig forskning om menneskerettigheter bør oppmuntres, institusjonelt og økonomisk. Ved søknader om midler og rapportering fra avsluttede prosjekter bør forskningsmiljøene redegjøre for i hvilken grad og hvordan menneskerettighetsperspektiver er ivaretatt.

Arbeidsgruppen er kjent med at Institutt for menneskerettigheter (IMR) har søkt Norges forskningsråd om midler til et forskningsprogram om Menneskerettigheter i Norge. I skrivende stund er denne søknaden ikke ferdigbehandlet. Formålet med forskningsprogrammet er å bygge opp grunnleggende forskningskompetanse knyttet til ulike aspekter ved menneskerettighetenes stilling i Norge. Til nå har instituttets forskning hovedsakelig vært rettet mot internasjonale forhold. Den utbygging som søknaden legger opp til, vil gi et høyst nødvendig løft når det gjelder menneskerettskompetanse i Norge. Selv har Institutt for menneskerettigheter en beskjeden grunnbevilgning og ingen fast ansatte forskere som har menneskerettigheter i Norge som spesielt forskningsfelt. Instituttet har arbeidet i flere år for å skaffe ressurser til en slik satsning. Søknaden retter seg i første rekke mot å utvikle et juridisk forskningsmiljø som er innrettet mot menneskerettighetenes stilling i Norge. Juridisk kompetanse er en nødvendig - om ikke tilstrekkelig - komponent i et forskningsprogram av denne typen. I tillegg har instituttet søkt om midler til nasjonal nettverksbygging, kurs, seminarer og konferanser, samt opprettelse og drift av et elektronisk nettverk. I samarbeid med instituttets bibliotek ønsker man å opprette en egen hjemmeside for forskningsprogrammet med linker til forskningsmiljøer og dokumentasjonskilder, et tiltak som det allerede er registrert stor interesse for i ulike fagmiljøer. Arbeidsgruppen anbefaler at denne søknaden innvilges.

Vi vil i det følgende skissere fire hovedområder som vi vil anbefale inngår som hovedsatsingsområder i et nytt, tverrfaglig forskningsprogram. Områdene er valgt ut fra en helhetsvurdering av hva vi anser som *faglige* og *samfunnsmessige* behov innenfor dette feltet og som samtidig vil være realistisk med utgangspunkt i den forskningskompetanse som er tilgjengelig i Norge i dag. I tillegg til disse prioriterte hovedsatsingsområdene har vi valgt å komme med flere konkrete anbefalinger for videre forskning i hvert kapittel i utredningen.

1.2.2 Innholdet i og gjennomføringen av menneskerettighetene i Norge

Etter den nye grunnlovsbestemmelsen (§110c) og inkorporeringsloven er det behov for kunnskap både om innholdet i og gjennomføringen av menneskerettighetene i Norge. Først og fremst bør det satses på å skape et forskningsmiljø med høy juridisk kompetanse når det gjelder Menneskerettighetskonvensjonene generelt, og deres status som rettskildefaktor i og konkrete betydning for norsk rett spesielt.

Det er også behov for forskning om hvilke endringer som skjer i norsk lov og/eller praksis etter inkorporeringsloven. Av forskningsområder med *juridisk* tyngdepunkt fremhever arbeidsgruppen behovet for en analyse av statens forpliktelse til å *respekttere og sikre menneskerettighetene*² som nå er inkorporert i grunnlovs form. Denne forpliktelsen medfører blant annet at nasjonale domstoler må forebygge og eventuelt reparere menneskerettighetskrenkelser, såvel i sivile saker som i straffesaker. I tilknytning til dette er også rekkevidden av statens ansvar for å innrette seg i tilfelle av domfellelse mot Norge og etter fellende dommer mot andre stater et sentralt emne. Hvilke endringer må skje/skjer i norsk lov eller praksis etter dommer i Menneskerettighetsdomstolen?

En særlig utfordring for den juridiske grunnforskningen vil være å belyse og analysere de ulike rettighetstypene i menneskerettighetskonvensjonene og hvilke prinsipper som styrer tolkningen av ulike rettighetstyper. I den forbindelse er det et særlig påtrengende behov for forskning om de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheters juridiske og/eller politiske karakter. En kan for eksempel spørre hvilken betydning ulike artikler i FN's konvensjon om Økonomiske, Sosiale og Kulturelle rettigheter (ØSK) om rett til arbeid, økonomisk trygghet, høyest oppnåelige helsestandard og tilfredsstillende levestandard vil kunne få for forståelsen av partenes rettigheter og plikter i norsk arbeidsmarkeds-, trygde- og sosialhjelpslovgivning, og om dette vil endre praksis i de iverksettende organene.

Innholdet i og gjennomføringen av menneskerettighetene i Norge er et temaområde som også ligger til rette for *tverrfaglige* studier knyttet til fremveksten, bruken og forståelsen av menneskerettighetsbegrepet i Norge.

---

² Jfr. Grunnlovens § 110 c og begge FNs 1966-konvensjoners artikkel 2.1. og EMK artikkel 1

Vi trenger forskning som ser på hva rettighetsbegrepet generelt og menneskerettighetsbegrepet spesielt betyr, og hvordan det kan og bør problematiseres. Menneskerettighetsnormenes gyldighet, rekkevidde og utsagnskraft, både i gjeldende rett, i folks forestillinger og i de politiske prosesser, er et emne der vi mangler kunnskap. Er det for eksempel slik at et økt fokus på menneskerettighetene har bidratt til en "rettighetsgjøring" av samfunnsborgernes forhold til offentlige myndigheter og hverandre? Er det en tendens til at borgernes alminnelige ønsker og forventninger til myndigheter og hverandre i voksende grad oppfattes eller presenteres som "soleklare rettigheter"? Når er menneskerettighetsbetraktninger relevante, og når søkes de trukket for langt?

Mer konkret er det behov for systematiske studier av hvordan menneskerettighetene har vokst frem til å bli et viktig anliggende i politisk tenkning og debatt i vårt land, og hvordan dette har påvirket forvaltningspraksisen og den konstitusjonelle og allmennrettslige utviklingen i Norge. Her er det åpenbart at utviklingen i vårt land også må ses i et større europeisk perspektiv. Impulser knyttet til avslutningen av den kalde krigen, globaliseringen, oppblomstringen av etniske konflikter og svekkelsen av nasjonalstaten som politisk beslutningsarena er også viktige som premisser for slik forskning. Vi vet blant annet svært lite om hvordan disse sterke endringsfaktorene virker inn på folks oppfatninger av menneskerettighetene som et normativt rammeverk i forhold til for få år siden da den ideologiske konflikten mellom øst og vest fullstendig dominerte den politiske diskursen. Vi vet heller ikke om den økte oppslutningen om menneskerettighetene som vi kan registrere nasjonalt og internasjonalt får gjennomslag i de politiske beslutningsprosessene og i forvaltningspraksis.

Et åpenbart dilemma som melder seg i vår samtid og som er lite belyst forskningsmessig er følgende: Menneskerettighetene kan bare realiseres på grunnlag av et klart definert ansvarsforhold mellom statsmakten og det enkelte individ, samtidig som statsmakten svekkes av endringsprosesser som beskrevet over. Ikke minst kan globaliseringen og den sterke konsentrasjonen av kapital i multinasjonale selskaper innebære en betydelig svekkelse av statenes muligheter til å ivareta sitt ansvar i henhold til menneskerettighetskonvensjonene.

Spørsmålet blir da blant annet om dette ansvaret kan ivaretas på andre nivåer enn det statlige (lokalt, regionalt eller globalt) eller av andre aktører enn staten (har økonomiske foretak et selvstendig ansvar for å ivareta menneskerettighetene? Hvordan skal et slikt ansvar i så fall utformes og etterprøves?). En rekke forskningsmiljøer i Norge - både innenfor humaniora og samfunnsvitenskapene - bør utfordres til forskning på disse feltene.

1.2.3 Utsatte gruppers rettigheter

Myndighetene har et ansvar for å bekjempe fordommer, uvitenhet og urettmessig forskjellsbehandling av utsatte grupper eller minoriteter. Et forskningsprogram om menneskerettigheter i Norge bør ha utsatte gruppers rettigheter som et av sine hovedanliggender. Innenfor denne overskriften ligger det mange undertemaer. Med "utsatte grupper" sikter vi til etniske og nasjonale minoriteter og urfolk, men også andre grupper i samfunnet som kan ha vansker med å hevde eller få gjennomslag for sine rettigheter. Dette gjelder f.eks. barn, religiøse minoriteter, asylsøkere, økonomisk vanskeligstilte, personer med funksjonshemninger eller psykiske problemer, og homofile/lesbiske. Kartleggingen av igangværende forskning viser at det foregår mye forskning på utsatte grupper, men at denne forskningen i liten grad har vært rettet inn på *menneskerettslige* problemstillinger. Særlig hvis man ser bakover i tid, blir det tydelig hvordan minoriteter og andre utsatte grupper har vært gjenstand for overgrep og diskriminering, se f.eks. omtalen av forskningen om romanifolket (taterne) i kapittel 12.

Et forskningsprogram om menneskerettigheter i Norge bør derfor prioritere forskning som belyser hvilke grupper og minoriteter som i dag er særlig utsatte i Norge, hvilke vansker eller former for urettmessig forskjellsbehandling disse gruppene erfarer, hvem som tilskrives ansvaret for dette, i hvilken grad nasjonal rett og menneskerettighetskonvensjonene beskytter disse gruppene, og hvordan disse gruppene møtes av norske myndigheter og det norske samfunn i dag. Dette temaområdet vil generelt bidra til å kaste lys over utsatte gruppers livsvilkår, i hvilken grad de blir integrert, segregert eller utstøtt, samt hvilke utfordringer Norge står overfor som et mer flerkulturelt samfunn, der minoriteters rettigheter og deres muligheter til å bevare sitt særpreg overfor majoritetssamfunnet er en av hovedutfordringene. Forholdene ligger også på dette området til rette for tverrfaglige studier, for eksempel med deltakelse fra jurister, religionshistorikere, kriminologer, antropologer, sosiologer og statsvitere.

1.2.4 Tvangsinngrep

I forlengelsen av temaet utsatte grupperes rettigheter, finner vi forskning knyttet til de tvangsinngrep enkelte av disse gruppene utsettes for. Vi har i kartleggingen av igangværende forskning særlig festet oss ved manglende forskning om tvangsinngrep i psykiatrien. Tvangsinngrep i barnevernet taes opp i flere prosjekter, men samarbeid mellom juridiske og humanistiske miljøer mangler, og menneskerettighetsperspektivet er ikke klart formulert.

Vi foreslår at tverrfaglige prosjekter om tvangsinngrep prioriteres i et nytt forskningsprogram, og da særlig gråsonene mellom legitim og illegitim makt og tvang. Legitime tvangsinngrep vil først og fremst være begrunnet ut fra hensynet til vedkommendes eget beste, f.eks. helse, omsorg, sikkerhet, eller inngrepet kan være begrunnet ut fra tilsvarende hensyn til andre. De legitime tvangsinngrepene blir illegitime når slike hensyn tøyes for langt, ikke begrunnes godt nok, blir uforholdsmessige og for vidtrekkende, og med utilstrekkelig ankemulighet. Mellom de helt klare legitime tvangsinngrep og de åpenbart illegitime tvangsinngrep finner vi en gråsoner. Vi trenger forskning i Norge som både ser på nasjonal rett og rettspraksis på dette området og på praktiseringen av tvangsinngrep på institusjonene. Forskning på disse temaene i en menneskerettslig ramme vil bidra til at tvangsinngrep analyseres i en kontekst der nettopp individenes rettigheter og avveiningen mot andres rettigheter eller samfunnsmessige hensyn står i fokus. Hvor langt er inngrep på ulike konvensjonsrettigheters område rettmessige? Innføring av endringer i lovgrunnlaget for tvang gjør behovet for forskning særlig påtrengende.

Urettmessige inngrep i den enkeltes privatliv, integritet og selvbestemmelse samt umenneskelig og unødige hardhendte behandling er alle temaområder som bør belyses i et forskningsprogram. Det er viktig i denne sammenhengen å se på ikke bare om lovgivningen bør endres som følge av konvensjonene, men også om for omfattende bruk av slike metoder i den enkelte sak kan komme i strid med konvensjonenes krav. I tillegg til forskning knyttet til psykisk helsevern og barnevern, vil varetektspraksis, og mer generelt politiets etterforskningsmetoder, være aktuelle temaer.

I belysning av disse spørsmålene vil det være ønskelig med et tverrfaglig samarbeid, for eksempel mellom jurister, psykiatere, psykologer, sosionomer, barnevernspedagoger, vernepleiere, kriminologer og sosiologer. Det vil også kunne være aktuelt med bidrag fra moralfilosofier og teologer.

1.2.5 Rettighetskonflikter

Kartleggingen av forskning og forskningsbehov knyttet til menneskerettigheter i Norge viser at det ligger mange utfordringer både på det forskningsmessige og det politiske plan hva angår de områder der ulike verdier og rettigheter kolliderer eller må avveies mot hverandre. Ofte vil dette dreie seg om konflikt mellom ulike aktørers rettigheter. Kanskje det mest aktuelle område er ytringsfrihetens berøringspunkter med både personvernrettigheter og minoriteters rettigheter. Jo videre rammer vi trekker rundt ytringsfriheten, jo mer øker faren for at andre beskyttelsesverdige interesser rammes. Et annet aktuelt tema som synliggjøres i vårt flerkulturelle samfunn er minoritetenes religiøse og kulturelle rettigheter på den ene siden, og de områdene der disse rettighetene kommer i konflikt enten med nasjonal lov, eller mer generelt dominerende normer og verdier i samfunnet.

Kryssende interesser eller menneskerettshensyn illustreres også ved tvangsinngrep etter barnevernlovgivningen. Her skal prinsippet om "barnets beste" være overordnet, men forståelsen av dette må til enhver tid baseres på skjønn, og vurderes i forhold til en eventuell krenkelse av foreldrene. Dette gjelder samværsrett, daglig omsorg og foreldremyndighet. Alternative tilbud til barnet må representere en forbedring i forhold til det foreldre kan gi barnet. Om besluttede tvangstiltak på sikt viser seg å være til barnets beste kan være uvisst, og empirisk basert tilbakemelding til beslutningstakere er en forutsetning for god lovanvendelse. I forhold til dagens enkeltprosjekter innen barneverns- og juridisk forskning (jf. kap. 5 og 14), er det behov for at forskning om temaet fra disse miljøene skjer i fellesskap, og at andre tilnærminger fra for eksempel psykiatri og etikk integreres.

Innen feltet Rettighetskonflikter kan det både reises empiriske og normative spørsmål for forskningsmessig belysning: Hvordan blir avveininger mellom kryssende interesser eller menneskerettshensyn faktisk foretatt på ulike områder? Hvilke hensyn eller rettigheter er det som de facto blir prioritert?

Dernest : Kan det oppstilles retningslinjer for den avveining som ofte må foretas mellom motstridende menneskerettigheter? Hvilke rettigheter har forrang? Eller mer generelt: Er alle menneskerettigheter like viktige? Dette kan dermed være et eksempel på en problemstilling som knytter forbindelsen mellom normativ grunnforskning og empirisk orientert anvendt forskning. Som forskningsfelt synliggjør menneskerettigheter at det er i den samfunnsmessige realiseringen av verdiene at de store utfordringene ligger.

1.2.6 Forskningsprogrammets forhold til andre programmer

Et tverrfaglig forskningsprogram om Menneskerettigheter i Norge vil kunne utfylle og støtte opp under en rekke andre programmer, ut fra det svært "vide" utgangspunktet menneskerettighetsforskning har. Et eksempel på et slikt annet forskningsprogram er Makt- og demokratiutredningen. I tillegg grenser Etikkprogrammet, ARENA-programmet³, det nye Velferdsprogrammet og IMER-programmet⁴ (alle forskningsrådsprogrammer) opp mot de problemstillinger vi tar opp i denne utredningen. Norges forskningsråd har dessuten etablert *Verdinetten* (1999-2001), som blant annet har som temaområder *Grunnleggende verdispørsmål, Livskvalitet, Helse og mestrings, Kulturbrytning, Marked og verdier og Internasjonal rettferdighet*. Formålet med denne satsningen er å få frem pågående forskning, gjøre den mer eksplisitt og bygge nettverk mellom forskere på feltet. Menneskerettigheter er ikke nevnt eksplisitt, men er sentralt for flere av temaområdene innenfor også denne satsningen.

Vi anbefaler en sterkere fokusering på menneskerettighetsaspekter innen forskning om velferd, levekår o.l., og også innen forskning om de sosiale, økonomiske, politiske og kulturelle strukturer som er av betydning for realiseringen av disse menneskerettighetene. Dette kan skje ved at det legges til rette for kontakt mellom forskere på tvers av programmene gjennom konferanser, workshops e.l., samt felles publisering. Menneskerettigheter er et overgripende tema som kan egne seg som en ramme for slik kontakt.

Som et hovedprinsipp anbefaler arbeidsgruppen at menneskerettighetsperspektivet skal utgjøre hovedfokus i prosjektene som støttes innen det foreslåtte forskningsprogrammet.

---

³ Advanced Research on the Europeanisation of the Nation State (ARENA)

⁴ Internasjonal migrasjon og etniske relasjoner (IMER)

Prosjekter som mer marginalt tar opp menneskerettigheter bør fortrinnsvis få støtte fra andre kilder eller programmer. Det må satses midler på nettverksbygging for at menneskerettighetene skal få en mer sentral plass innenfor forskningen generelt enn det som er tilfelle i dag, og for å oppnå dynamikk og synergieffekter i forskningen. Det bør oppmuntres til tverrfaglige prosjekter, der mer enn ett fagmiljø og/eller forskere fra mer enn en disiplin inngår.

I.3 Rapportens oppbygging

Vi har valgt å synliggjøre enkelte forskningsområder som vi vurderer som særlig aktuelle når det gjelder både igangværende forskning om menneskerettigheter i Norge, og anbefalinger for et nytt, tverrfaglig forskningsprogram. Vi har tatt utgangspunkt i mandatets presiseringer av hvilke områder utredningen skulle dekke, og så utvidet der vi anså det nødvendig. Hvert kapittel inneholder en presentasjon av igangværende forskning og sentrale forskere/forskningsmiljøer, samt anbefalinger for videre satsing. Disse anbefalingene utdyper og konkretiserer de anbefalinger vi har kommet med over, samtidig som de også synliggjør andre satsningsområder enn de arbeidsgruppen har valgt å fremheve som hovedsatsningsområde på kort sikt.

Vi understreker at vi ikke gjør krav på at vår gjennomgang av relevant forskning er uttømmende, dette har ikke vært mulig innenfor den tidsrammen vi har hatt. Vi har heller ikke mulighet til å yte full rettferdighet til all den forskning som berøres i gjennomgangen.

- Vi starter med et kapittel som ser nærmere på Menneskerettighetsideen. Dette vil være et tema som dekker særlig humanistisk menneskerettighetsforskning.
- Vi går så over til det sentrale rettsvitenskapelige området, nemlig "Menneskerettigheter i norsk lovgivning. Forholdet mellom internasjonale konvensjoner og norsk lovverk."
- Deretter har vi et utvalg av temaer i tilknytning til sivile og politiske rettigheter: Tvangsinngrep overfor utsatte grupper, politiets og rettsvesenets praksis, politiske rettigheter, ytringsfrihet og personvern.

- Videre har vi valgt ut enkelte områder fra det økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetsområdet: Retten til økonomisk og sosial trygghet og helse samt etniske, religiøse og språklige minoriteters rettigheter.
- Til slutt i utredningen har vi valgt ut enkelte tverrgående emner: Urfolks rettigheter, barns rettigheter, funksjonshemmedes rettigheter, diskriminering på grunnlag av seksuell legning, og endelig asylsøkeres rettigheter.

I enkelte kapitler, der klart definerte menneskerettighetsprosjekter er særlig mangelfulle, har vi valgt å presentere prosjekter som i liten grad benytter seg av menneskerettighetsperspektiver, for å illustrere hvor menneskerettighetene i større grad kan benyttes enn hva som er tilfelle i dag. Se for eksempel kapitlene 11, 15, 16 og 17. I andre kapitler, se for eksempel 4, 9, 10 og 18, er det allerede igangsatt mer "rene" menneskerettighetsprosjekter, og disse kapitlene har derfor en "strengere" avgrensning.

Vi vil i neste kapittel drøfte hva "forskning om menneskerettigheter i Norge" innebærer, og også gi en grundigere redegjørelse for avgrensningene vi har foretatt.

2 Menneskerettighetsforskning i Norge: Problemstillinger, begrepsavklaringer og avgrensninger

2.1 Brudd på menneskerettigheter i Norge - luksusproblemer?

For noen vil studier av menneskerettighetssituasjonen i Norge kunne fremstå som studier av marginale eller sjeldent forekommende luksusproblemer. Men et slikt syn er forfeilet. Å forske på menneskerettigheter i vestlige demokratier krever imidlertid andre "briller" enn de man bruker når man studerer menneskerettighetsbrudd i andre deler av verden. Studier av menneskerettighetssituasjonen i Norge må ta utgangspunkt i kjennetegn ved det norske samfunnet, det vil si kjennetegn ved et vestlig, demokratisk, (sen-)moderne samfunn. At Norge som hovedinntrykk overholder fundamentale menneskerettigheter i større grad enn stater som det ikke er naturlig å sammenligne med, betyr ikke at det ikke også hos oss kan være vesentlige forhold å rette på.

Innenfor samfunnsvitenskapen har man vært opptatt av hvordan også demokratiske samfunn har totalitære potensialer⁶. Fraværet av fysisk tortur og åpen, utslørt undertrykking og diskriminering garanterer ikke automatisk likebehandling og frihet for alle individer i samfunnet.

Det er i denne sammenheng naturlig å peke på at rettstilstanden i Norge på flere punkter er endret i samsvar med de krav som stilles i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon.

---

⁶ Se f.eks. Gary T. Marx: "The Iron Fist and the Velvet Glove: Totalitarian Potentials Within Democratic Structures." I: *The Social Fabric. Dimensions and Issues*. Ed. by James F. Short. Sage, 1986.

Et eksempel er gjennomføringen av tiltaltes rett til å krysseksaminere påtalemyndighetens vitner (EMK artikkel 6) som tidligere ble tilsidesatt i flere sakstyper hos oss, mens de i nyere rettspraksis – under henvisning til EMK, fremheves som et fundamentalt rettsprinsipp til vern om tiltalte i straffesaker⁷. Et annet eksempel er synet på om den dommer som har konstatert sterk mistanke i forbindelse med varetekt, kan delta under pådømmelse av saken. Høyesterett har – nå under henvisning til det fundamentale prinsipp om domstolenes upartiskhet slik det er nedfelt i EMK artikkel 6 – i det siste håndhevet disse krav strengt i norsk rett⁸. Det finnes en rekke andre eksempler på at norsk rett på viktige områder er presisert, supplert og korrigert som følge av de internasjonale menneskerettighetsforpliktelser.

Hvilke dimensjoner ved menneskerettighetene er det da som settes på prøve i vårt samfunn? For å belyse dette kan vi ta utgangspunkt i Zygmunt Baumans analyse av hva som muliggjorde jødeutryddelse under 2. verdenskrig.⁹ Bauman ser på Holocaust som en sjelden, men viktig test på vanligvis skjulte muligheter i det moderne samfunn. Utryddelsesleirene var på mange måter i overensstemmelse med grunnleggende trekk ved industrisamfunnet. Det sentrale i Baumans forklaring på Holocaust ligger i *produksjonen av moralsk likegyldighet* i moderne samfunn. Denne likegyldigheten skapes ved *autorisasjon*, man handler etter ordre fra andre, ved *rutinisering*, man sløves gjennom gjentakelsene, og ved *avhumanisering av ofrene*, de regnes ikke som vanlige mennesker, som "en av oss".

En slik analyse av en hendelse vi helst ser på som det ytterste motstykke til vår moderne sivilisasjon, gir oss et godt begrepsgrunnlag for videre analyser. Selv i dagens vestlige samfunn vil det være sentralt å se nærmere på om vi produserer moralsk likegyldighet, skapt ved autorisasjon, rutinisering, og/eller avhumanisering av ofrene, og hvilke konsekvenser dette har, i teori såvel som i praksis.

Det er alltid vanskelig å se sin samtid i et slikt perspektiv.

---

⁷ Rt. 1997 s. 1795.

⁸ Rt. 1996 s. 201.

⁹ Bauman, Zygmunt: *Modernity and the Holocaust*. Cambridge : Polity press, 1989.

Historiske studier av norske myndigheters behandling av svake og utsatte grupper, så som romanifolket (taterne)¹⁰ eller psykiatriske pasienter, kan imidlertid kaste lys over vår samtid. Det vil derfor være sentralt å prøve å avdekke hvem som er "dagens tater", for å si det slik.

Bauman gir vår samfunnstype betegnelsen "gartnerstaten". I gartnerstaten blir samfunnet sett på som et mål for planlegging, kultivering og ugressfjerning. Hvem tenker på "ugressets" rettigheter i en slik sammenheng? Hvilke marginaliserte, avvikende minoriteter av ulikt slag som kategoriseres som "ugress", vil variere fra samfunn til samfunn og over tid. Billedlig sett kan man si at det kanskje først og fremst er "ugressets" menneskerettigheter som påkaller særlig oppmerksomhet i vårt samfunn. Overfor oss andre (de pene blomster) gjøres det sjelden inngrep. Vi pleies med omhu.

Skal man studere Menneskerettigheter i Norge, vil det altså kreve andre innfallsvinkler enn de man bruker i stater der overgrep mot enkeltmennesker er av en annen karakter og et annet omfang. Sett med én type briller, forekommer det ikke brudd på menneskerettighetene i Norge. Sammenlignet med en rekke andre land, fremstår Norge som et fredelig, demokratisk og trygt land, der innbyggerne ikke behøver å frykte myndighetenes maktmisbruk. Nordmenn flest liker å se på seg selv som verdensmestre i så mangt - også i menneskerettigheter, og må få menneskerettighetsbrudd påpekt av f.eks. internasjonale tilsynsorganer som Europarådets og FNs torturkomitéer, som begge har kritisert den norske bruken av isolasjon under varetekt. Selvtilfredshet er i seg selv et problem for kritiske studier av menneskerettighetssituasjonen i Norge. Forskingen må derfor søke å gå bak de offisielle bildene av "Rikets tilstand" i Norge.

2.2 Ulike fagdisipliners bidrag til forskning om menneskerettigheter i Norge

I et programnotat om menneskerettighetsforskning i Norge fra Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning i 1988¹¹ defineres og avgrenses menneskerettighetsforskning slik:

---

¹⁰ Se kapittel 12.

¹¹ Programnotat om menneskerettighetsforskning i Norge. Oslo : Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning, 1988.

Menneskerettighetsforskning tar sitt utgangspunkt i det eksisterende internasjonale system av normer og institusjoner til vern om menneskerettighetene. (s. 4)

I utgangspunktet er dette en snever avgrensning av forskningsområdet, men perspektivet utvides:

Selv om menneskerettighetsforskningen tar sitt utgangspunkt i de internasjonalt vedtatte regler, er det relevant å innbefatte et åpent studium av sentrale problemer innenfor det sett av regler som er vedtatt, av eventuelle behov for utvidelse av regelsystemet, av innvendinger mot realiseringen av deler av systemet, og en kritisk vurdering av de former for realisering som forsøkes brukt. Dette innbefatter analyser av debatten om menneskerettighetenes gyldighet og utsagnskraft. (s. 5)

Denne utvidelsen åpner i større grad for forskning fra andre fagfelt enn rettsvitenskapen. Det er et bredt spekter av samfunnsforhold som blir omtalt i og regulert av de ulike menneskerettighetskonvensjonene. Forskning som har hovedfokus i disse samfunnsforholdene vil i utgangspunktet innbefatte en stor del av samfunnsvitenskapelig og humanistisk forskning i Norge i dag. De færreste av disse prosjektene tar imidlertid eksplisitt opp menneskerettighetsdimensjonen ved de samfunnsspørsmål de utforsker. Avgrensningsdiskusjonen i denne utredningen vil derfor i stor grad dreie seg om vi skal inkludere prosjekter som er relevante i forhold til menneskerettigheter, men som ikke selv anlegger dette perspektivet. Hagtvvet skriver at

Med en viss rett kan man si at menneskerettighetene i dag kan plasseres i sentrum for enhver vitenskap om mennesket, enten den er orientert mot de filosofiske grunnproblemer ved menneskerettighetstradisjonen eller forsøker å avdekke de historiske, politiske, sosiale og økonomiske betingelsene for at menneskerettslige idealer kan virkeliggjøres¹²

Eide, Helgesen og Opsahl¹³ skisserer tre faser i utviklingen av menneskerettighetene: *Idealiseringsfasen*, der ideene skapes dels i den alminnelige debatt, dels i politisk filosofi og teori, *positiveringsfasen*, hvor disse ideene omskapes til rettslig bindende normer, og endelig *realiseringsfasen*, der man arbeider med å omsette menneskerettighetene i praktisk virkelighet, noe som krever mer enn utforming av rettslige normer. Med andre ord: en utvikling fra idé og moral til rett og virkelighet¹⁴.

---

¹² I : *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Red. av Bernt Hagtvvet. Oslo : AdNotam Forlag AS, 1988, s.7.

¹³ I : *Menneskerettigheter. Behovet for informasjon, undervisning og forskning*. Utarbeidet av Asbjørn Eide, Jan Helgesen og Torkel Opsahl, (NOU 1981:43), s. 12.

¹⁴ *Lovgivning om menneskerettigheter*, (NOU 1993:18), s. 20.

Disse fasene må imidlertid ikke forstås i en streng tidslinje – de går over i hverandre og påvirker hverandre. Menneskerettsnormene slik de er nedfelt i bindende konvensjoner er ikke statiske, men dynamiske; under stadig utvikling i praksis ved nasjonale og internasjonale organer, i tilpasning til skiftende samfunnsforhold og –syn. Positiveringsfasen er således ikke noe som er over, selv om ratifisering og inkorporering ligger tilbake i tid.

De tre fasene kan heller omtales som ulike aspekter ved menneskerettighetene: Idealiseringsaspektet har gjerne vært et forskningsområde for humanister, positiveringsaspektet et tema for rettsvitenskapelig forskning og realiseringsaspektet et forskningsområde for samfunnsvitere.

Alle disse tre tilbakevendende *fasene* eller *aspektene* med menneskerettighetene generelt, og menneskerettighetsforskning spesielt, er tjent med å ha en åpen og inkluderende holdning til prosjekter og forskere som har noe å bidra med for å øke forståelsen for menneskerettighetene. En *for* streng avgrensning av forskningsområdet vil bidra til å skape et lukket miljø, og et "stivnet" og snevert forskningsobjekt.

Et absolutt krav om at selve konvensjonstekstene skal utgjøre hovedtema, vil medføre en statisk, og ikke dynamisk holdning til menneskerettighetsidéen. Det danske senter for menneskerettigheter i København beskriver sin menneskerettighetsforskning på denne måten: Forskningsprosjektene er ikke i utgangspunktet snevert rettet mot praktisk anvendelse, men *mot en dypere forståelse for menneskerettighetenes rettslige status, deres bakgrunn, historie og forvaltning*. Videre skriver de at

*Denne baggrundsforståelse er en forudsætning for, at menneskerettighederne ikke stivner i faste forestillinger, men altid er tidssvarende og kan omsættes i meget forskellige historiske og kulturelle sammenhænge.*¹⁵

I årsberetningen for 1998 oppsummeres senterets holdning til hva tverrfaglig menneskerettighetsforskning er, slik:

*Ved Centret er det fælles emne naturligvis de menneskerettigheder, der har betydning i såvel national som international sammenhæng, men vejene til en bedre forståelse af denne betydning er meget forskellige.*¹⁶

---

¹⁵ Det Danske Center for Menneskerettigheders hjemmesider:
<http://www.humanrights.dk/forskning/forsk.htm> Lest 27. august 1999.

¹⁶ *Årsberetning*. Det Danske Center for Menneskerettigheder, 1998, s. 10.

Disse beskrivelsene av hva menneskerettighetsforskning er og bør være, deles av arbeidsgruppen. Man bør tilstrebe å utvikle en slik åpen og kritisk undersøkende forskning innenfor forskningsområdet "Menneskerettigheter i Norge". Særlig når det gjelder forskning om realisering av menneskerettighetene, kan man ikke forutsette at konvensjonstekstene utgjør hovedtema. Hovedtemaet må heller formuleres som å kartlegge den reelle situasjon, sammenholdt med menneskerettighetenes krav. Skal man forske på realiseringsaspektets problemer, er det den sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske virkelighet som blir satt i hovedfokus.

Det bør også være åpning for forskning som har et kritisk utgangspunkt til både menneskerettighetsbegrepet og de former for realisering som forsøkes brukt internasjonalt og nasjonalt.

2.2.1 Rettsvitenskapelig menneskerettighetsforskning

*"Med rettsvitenskapelig forskning om menneskerettighetene sikter vi her til forskning om de positiverte normer, internasjonale og nasjonale, om deres systemer til håndhevelse, og om videreutviklingen og klargjøringen av normene gjennom praksis."*¹⁷

Menneskerettighetskonvensjonene stiller den nasjonale rettsvitenskap overfor en ny dimensjon. Mange emner den tradisjonelt har behandlet som nasjonale anliggender, blir nå å oppfatte som den nasjonale gjennomføring av internasjonale forpliktelser.

Uggerud¹⁸ skriver at menneskerettighetene danner den ramme som norsk rett bør og skal holde seg innenfor. Menneskerettighetene har gått fra å være generelle prinsipper til å bli konkrete detaljregulerende rettigheter. Dette innebærer et behov for større kunnskaper om konvensjonene for å kunne praktisere dem riktig.¹⁹ Dette er i seg selv begrunnelse god nok for å stimulere til rettsvitenskapelig menneskerettighetsforskning. Rettsvitenskapelig forskning er nødvendig for å bygge opp kompetanse i tilknytning til implementering og håndhevelse av de internasjonale menneskerettighetskonvensjonene.

---

¹⁷ *Menneskerettigheter. Behovet for informasjon, undervisning og forskning.* Utarbeidet av Asbjørn Eide, Jan Helgesen og Torkel Opsahl, (NOU 1981:43), s. 59.

¹⁸ Uggerud, Ken: *Erstatning etter straffefølgelse.* Oslo : Cappelen Akademisk Forlag, 1998, s. 38.

¹⁹ Ravlo, Line: "Menneskerettigheter anno 1997 - nye utfordringer og nye problemstillinger. I : *Fra institutt til fakultet.* Red. av Jens Edvin A. Skoghøy. Oslo : Pensumtjeneste, 1997, s. 221.

2.2.2 Samfunnsvitenskapelig menneskerettighetsforskning

Menneskerettighetene eksisterer på ulike nivåer av den sosiale virkelighet. Fra den formelle, juridiske sfære, der paragraf- eller artikkeltolkning står sentralt, er det et langt sprang til "praktikernes" forståelser av hva menneskerettigheter er for noe, og praktiseringen av konvensjonene på "grunnplanet".

Samfunnsvitenskapelig forskning kan være med på å avdekke strukturer og mønstre i samfunnet man ikke kan oppdage ved å studere lovtekster. Menneskerettighetssystemet, med konvensjoner, forpliktelser, ratifiseringer, kontrollorganer og sanksjoner utgjør et sosialt system som virker inn på politiske, kulturelle og økonomiske strukturer i samfunnet.

Implementeringsfasen eller -aspektet ved menneskerettighetene medfører behov for kompetanse når det gjelder de materielle, strukturelle og kulturelle betingelser for at menneskerettighetene kan realiseres. Samtidig trenger vi kunnskap om årsaker til brudd på menneskerettighetene. Denne kompetansen kan samfunnsvitenskapelig forskning bidra med.

Ikke minst kan samfunnsvitenskapelig forskning bidra med dypere innsikt gjennom komparative studier. Blant annet kan man tenke seg sammenlignende studier av menneskerettighetenes realisering i de nordiske land, noe som kan åpne for nordisk forskningssamarbeid på området.

2.2.3 Humanistisk menneskerettighetsforskning

Humanistisk menneskerettighetsforskning vil kunne bidra til verdifull kunnskap om menneskerettighetenes (idé)historie, deres normative grunnlag og begrunnelser. Vi har fått et system med økende beskyttelse for et økende antall individer langs et økende antall menneskerettighetsdimensjoner. Dette systemet, og forhistorien, bør og kan undersøkes også fra ulike humanistiske forskningsdisipliner. Selv om menneskerettighetene i dag for mange er synonymt med vedtatte konvensjoner, er det hele tiden nødvendig å stille spørsmålstegn ved selve menneskerettighetsidéen. Vi trenger forskning knyttet til denne grunnidéen for å skape en dypere og bredere forståelse, og dermed gå bak selve konvensjonstekstene.

Humanistisk menneskerettsforskning vil kunne bidra med kunnskaper om hva menneskerettighetene omfatter, hvem de omfatter, hvordan de oppfattes og hva de brukes til. Også kritiske studier av menneskerettighetenes universelle aspirasjoner er et naturlig forskningsområde for humanister.

2.2.4 Behandlings- og evalueringsforskning

Innenfor behandlings- og evalueringsforskning vil menneskerettighetsperspektiver kunne bidra til at rene effektstudier av behandling og ulike andre tiltak utvides til også å inkludere perspektiver som problematiserer både regelverket og legitimiteten ved inngrepene.

2.3 Arbeidsgruppens avgrensninger

En "vid" avgrensning vil være å beskrive alle forskningsprosjekter som har relevans for menneskerettigheter, i ekstrem forstand all forskning om mennesket og dets livsvilkår. Dette vil altså inkludere prosjekter som ikke selv benytter seg av menneskerettighetsperspektiver. Man kan kalle dette "forskning av relevans for spørsmål om menneskerettigheter". Det meste av forskningen som da beskrives, særlig under sosiale rettigheter, gjelder forskning om temaer som bare indirekte omhandler menneskerettigheter. Forskningen vil da ikke være rettet inn mot spørsmål om rettigheter og rettsstilling som sådan. Men denne forskningen vil kunne øke kunnskapen om svake interesser/grupper og deres stilling, og gjennom dette være et bidrag til å styrke deres stilling.

En slik bred tilnærming har både styrker og svakheter. Styrken ligger i forskningsfeltets potensiale som bred kunnskapsbase for en nasjonal menneskerettighetspolitikk og -forvaltning. Svakheten ligger i mangelen på en samlet og samordnet innsats og at forskning som gir kunnskap om menneskerettigheter ofte har andre hovedsiktemål. En slik "vid" tilnærming har imidlertid vært nødvendig på de områdene der menneskerettighetsstudier er mangelvare, samtidig som det forskes på svært relevante emner. I disse kapitlene har vi valgt å presentere prosjekter som ikke selv anlegger menneskerettighetsperspektiver, for å illustrere på hvilke områder og i hvilke fagmiljøer man kan stimulere til større oppmerksomhet overfor menneskerettighetene.

Vi lar det imidlertid gå klart frem i teksten når de ulike prosjektene ikke selv omhandler menneskerettighetsperspektiver.

Arbeidsgruppen har valgt å foreta en relativt streng geografisk avgrensning av forskningsområdet menneskerettigheter i Norge. Vi anlegger et *nasjonalt* perspektiv på menneskerettighetsforskningen. Dette innebærer at i og for seg viktige forskningsområder som bistand, eksportnæringer, handel med utlandet, norsk næringsvirksomhet i utlandet²⁰ faller utenfor. Det gjør også forskning knyttet til konsekvenser av brudd på menneskerettigheter²¹, så som senvirkninger av tortur. Dette avgrensingsvalget skal ikke tas som et tegn på at dette ikke er sentrale forskningsområder.

Det vil også være viktig å ta en ny avgrensningsdiskusjon om hva "Menneskerettighetsforskning i Norge" skal innbefatte hvis det iverksettes økt satsing på dette området. I den forbindelse vil vi også nevne at vi ikke behandler *private aktørers menneskerettighetsforpliktelser*, som er et nytt og voksende område innenfor menneskerettighetsdiskursen, både nasjonalt²² og internasjonalt. Det pågår så vidt vi kjenner til ikke forskning på dette i Norge i dag som retter seg mot forhold i *Norge*.²³ Vi vil allikevel understreke behovet for økt forskningsinnsats på forholdet mellom menneskerettigheter, etikk og næringsliv.

Årsaken til at vi har utelukket disse forskningsområdene, er at vi har oppfattet vårt mandat dit hen at vi skulle kartlegge forskning som gjaldt menneskerettighetssituasjonen i *Norge*. Dette innebærer forskning som omhandler forholdet mellom norske myndigheter og personer som bor/oppholder seg i Norge.

---

²⁰ Se f.eks. prosjektet *Petroleumsvirksomhet og menneskerettigheter* (Asbjørn Eide, IMR), *Internasjonalisering av norsk petroleumsindustri og det overnasjonale rammeverk* (Arne Wiig, CMI) og *Menneskerettigheter og petroleumsindustrien* (Helge Ryggvik, TIK, UiO). Alle disse prosjektene er finansiert av programmet *Internasjonalisering og omstilling : Nye utfordringer for norsk petroleumpolitikk og for det norske samfunn (PETROPOL)*, Norges forskningsråd.

²¹ I internasjonal sammenheng er norsk forskning langt fremme når det gjelder forskning knyttet til konsekvenser av brudd på menneskerettigheter. De psykososiale sentrene er aktive, og Universitetet i Bergen og i Oslo er engasjert i en rekke internasjonale prosjekter, i forhold til alle aldersgrupper. Også studier av senvirkninger blant nordmenn som har hatt tjeneste i krigsområder gjennomføres. Disse aktive forskningsmiljøene må ikke svekkes. Det internasjonale arbeidet vil være en støtte i forhold til menneskerettighetsforskningen nasjonalt.

²² Se f.eks. *Mennesker og rettigheter*, nummer 2, 1999. Spesialnummer om "Næringsliv".

²³ Se forøvrig Goyer, Pia Rudolfsson: "Mänskliga rättigheter - det bästa företagetiska instrumentet." I: *Mennesker og rettigheter*, nummer 2, 1999.

Når det gjelder kartlegging og dokumentasjon av igangværende forskning om menneskerettigheter i Norge, har vi derfor endt opp med en "mellomløsning" mellom en vid og streng avgrensning. Vi har funnet mange forskningsprosjekter som er svært relevante i et menneskerettighetsperspektiv, men som ikke har menneskerettighetene som et eksplisitt eller uttrykkelig tema. Vi har allikevel valgt å nevne disse, da med presisering av at prosjektene ikke er menneskerettighetsprosjekter i navnet. Denne mellomløsningen har vært nødvendig for å synliggjøre bredden i relevant forskning. Utredningen ville ellers gitt en skjev fremstilling av forskningsinnsatsen på de temaområder vi har valgt å fokusere på. Vi avgrenser altså både menneskerettighetsforskning i streng forstand, det vil si den forskningen som har de internasjonalt vedtatte menneskerettighetene som gjenstand for forskningen, samtidig som vi beskriver de randsoner av forskningsaktivitet som kan være relevant og viktig for forskningsfeltet men som ikke eksplisitt relaterer seg til menneskerettighetene slik de er formelt formulert og institusjonalisert.

Vi anser det samtidig som viktig å ha en strengere avgrensning når det gjelder anbefalinger for videre forskning, der det vil være sentralt å stimulere til forskningsprosjekter som mer eksplisitt behandler menneskerettighetsproblematikk.

2.4 Tverrfaglighet

Innenfor de ulike humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagene er menneskerettighetene i liten grad blitt satt i fokus. For strenge krav til at menneskerettighetskonvensjonene skal utgjøre tyngdepunktet i ulike forskningsprosjekter, kan stille forskeren i et vanskelig dilemma mellom eget fag og "rene" menneskerettighetsanalyser. Dette er et velkjent problem innenfor tverrfaglige fagområder: I hvor stor grad skal man bevare forankringen i eget fagfelt? Forskningsfeltet må være menneskerettighetene (i sine ulike betydninger og presisjonsnivået), men den enkelte forsker vil nærme seg det metodisk og teoretisk fra sitt eget fagfelt.

Når det gjelder spørsmålet om *tverrfaglighet* er det viktig at den enkelte forsker ikke mister muligheten til å utnytte styrken ved sin egen faglige kompetanse.

Det er vår oppfatning at hovedlinjen bør være først å utvikle innsikt basert på egen forskning med trygg forankring i anerkjent teori og metode. Bare med et solid faglig ståsted kan man inngå i tverrfaglig erfaringsutveksling og fagutvikling.

Menneskerettigheter er et forskningsområde, ikke et eget "fag". Forskernes forankring bør derfor være i faget sitt. Det menneskerettighetsforskere har felles, er nettopp studieobjektet: Menneskerettighetene.

Det Danske Center for Menneskerettigheder bruker betegnelsen *strategisk forskning*²⁴, som innebærer en konsentrert forskningsinnsats på utvalgte områder som anses viktige for samfunnet. Det er både grunnforskning med fritt metodevalg og selvstendig definerte mål for enkeltprosjektene, og samtidig et gitt, felles emne, menneskerettighetene, som alle prosjekter skal rette seg mot. De enkelte forskere arbeider med utgangspunkt i deres spesifikke faglighet, men innenfor rammene av et tverrfaglig forskningsmiljø. Denne dobbelthet av faglighet/tverrfaglighet er karakteristisk for et strategisk forskningsmiljø. Det er også denne forståelsen og bruk av betegnelsen tverrfaglighet som ville egne seg som utgangspunkt for en nytt, tverrfaglig forskningsprogram om Menneskerettigheter i Norge. Forskningsnettverket vil kunne være forankret ved Institutt for menneskerettigheter, samtidig som det vil være naturlig at en del forskere og forskningsprosjekter er stasjonert ved andre forskningsinstitusjoner.

---

²⁴ *Årsberetning*. Det Danske Center for Menneskerettigheder, 1998, s. 10-11.

3 Menneskerettighetsideen

Hva betyr "menneskerettigheter"? Det er ikke nok å henvise til de ulike menneskerettighetskonvensjonene når vi skal definere hva menneskerettigheter er. Vi må gå bak konvensjonene, og prøve å identifisere hva vi egentlig mener med begrepet og fenomenet. Galtung sier det slik:

"Hva er det som er det essensielle i hele menneskerettighetsproblematikken? Det flate, operasjonelle svar, "International Bill of Human Rights", definerer hele prosjektet konkret, men uten å få tak i meningen."²⁵

De fleste vil nok forbinde ordet menneskerettigheter med de helt store, grunnleggende prinsipper om retten til liv, frihet og likebehandling. Utviklingen har gått fra at slike generelle prinsipper har blitt formulert som konkrete, detaljregulerende rettigheter i ulike konvensjoner. Vi har fått et system med økende beskyttelse for et økende antall individer langs et økende antall menneskerettighetsdimensjoner.²⁶ Dermed er det ikke sagt at man er "ferdig" med de mer grunnleggende tilnærmingene til menneskerettighetene. Selv om menneskerettigheter i dag for mange er synonymt med vedtatte konvensjoner, er det fra et vitenskapelig ståsted viktig å undersøke selve menneskerettighetsidéen kritisk. Vi trenger forskning som kan skape en dypere og bredere forståelse, og dermed gå bak selve konvensjonstekstene.

Innenfor studier av menneskerettighetene generelt kan man tenke seg emner som hva menneskerettighetene omfatter, hvem de omfatter, hvordan de oppfattes og hva de brukes til. Ulike betydninger og bruksområder av menneskerettighetsbegrepet samt dets normative grunnlag er også et mulig emne.

3.1 Igangværende forskning

Institutt for menneskerettigheter har som en av sine forskningsområder "Menneskerettigheter og normative tradisjoner", der menneskerettighetenes forhold til ulike religioner, kulturer og ideologier i dagens verden utforskes. Hovedspørsmålet er: På hvilke måter kan ulike normative tradisjoner støtte hvilke menneskerettigheter?

---

²⁵ Galtung, Johan: *Menneskerettigheter: Vestlige, universelle eller begge deler?* Oslo, Humanist forlag, 1997, s. 39.

Fokuset rettes for tiden særlig på forholdet mellom menneskerettigheter og islam.²⁷ Førsteamanuensis Tore Lindholm²⁸ (filosof) er programkoordinator. Han arbeider særlig med begrunnelse av menneskerettigheter ut fra en idéhistorisk (hvordan rettigheter er blitt forstått innenfor ulike tradisjoner), filosofisk (flerkulturell begrunnelse av rettigheter) og statsvitenskapelig (hvilke politiske prosesser som ledet frem til menneskerettighetserklæringen) innfallsvinkel.²⁹

Når dette programområdet ikke er rettet inn mot norske forhold, men har en sterk internasjonal orientering, skyldes dette temaets universelle innretning. Men særlig når det gjelder hvilke utfordringer vi står overfor som et flerkulturelt og multireligiøst samfunn, blir Lindholms forskning svært sentral. I den forbindelse bør også nevnes Lindholm og Larsens (også IMR) arbeid innenfor *The Oslo Coalition on Freedom of Religion or Belief*, som er en koalisjon av eksperter og representanter fra religiøse og trossamfunn, akademia, NGO'er, internasjonale organisasjoner og det sivile samfunn.

Filosofen Henrik Syse leverte i 1996 sin dr.art-avhandling *Natural Law, Religion and Rights*³⁰, som handler om en grunnlagsetisk og idéhistorisk forståelse av rettighetsbegrepet. Avhandlingen tar utgangspunkt i naturretten som moralfilosofisk og politisk tradisjon. Naturrettens grunntese er at det finnes etiske normer og verdier som står fast uavhengig av tid, sted, skikk og bruk. Syses tese er at naturrettstanken i høyeste grad lever videre i den moderne tid - f.eks. i tanken om "menneskerettigheter" - men at den har gjennomgått en grunnleggende forvandling i forhold til tidligere tider. En stadig sterkere fokusering på individet og individets rett til å foreta personlige valg, gjør at naturrettens lære om den universelle rettsorden alle mennesker hører til omgjøres til noe som mange mener er det stikk motsatte: En lære om individets naturlige frihet, uavhengig av moralske, religiøse og politiske ordninger.

Henrik Syse er for tiden forskningsleder for et program om etikk og identitet ved PRIO (Institutt for fredsforskning), der han arbeider med etikkforskning.

---

²⁶ S.s., s. 33.

²⁷ I tillegg til den forskningen som foregår på IMR om dette, vil vi nevne prosjektet *Islam, human rights and democracy - a study of western approaches to islam* (Anne Lene Dale Sandsten), finansiert av Etikkprogrammet, Norges forskningsråd, som relevant i denne sammenheng.

²⁸ Tore Linholm har under utarbeidelse en bok med arbeidstitel "Bridging Moral Divides: Cross-Cultural Justification of Universal Human Rights and the Case of Islam."

²⁹ Se Lindholm, Tore: "Verdenserklæringen av 1948 - et nybrottsverk." I *Mennesker og rettigheter*, 1998.

³⁰ Syse, Henrik: *Natural law, religion and rights : an exploration of the relationship between natural law and natural rights, with special emphasis on the teachings of Thomas Hobbes and John Locke*. Oslo : Universitetet i Oslo, 1996.

Disse prosjektene har imidlertid ingen umiddelbar tilknytning til norske forhold, men derimot stor relevans for forsvars- og nedrustningsspørsmål.

Ved Rettsvitenskapelig seksjon (UiB) arbeider David Roland Doublet med prosjektet *Rettens og politikkers grenser*, et prosjekt som tar sikte på å foreta en bred teoretisk analyse av de teoretiske og praktiske implikasjonene av de samfunnsmessige endringene som har funnet sted, med særlig vekt på hvordan rettssystemet og rettsteorien må forholde seg til den verdimessige pluralisme og oppdeling av det kommunikative fellesskap som synes å være konsekvensen av denne utviklingen. Selv om dette prosjektet ikke omhandler menneskerettighetene direkte, har det indirekte stor relevans for grunnforskning knyttet til menneskerettighetene. Prosjektet er finansiert av forskningsprogrammet Offentlig sektor i endring, Norges forskningsråd.

Doktorgradsstipendiat Jens Erik Paulsen, Filosofisk institutt (UiO), arbeider med prosjektet *Moralitetens instanser; utgangspunkt, innhold og uttrykk*. Dette prosjektet er finansiert av Etikkprogrammet, Norges forskningsråd. Prosjektet har som utgangspunkt at hvordan konflikter behandles er viktig for ethvert rettferdig samfunn, ikke minst når tilsynelatende uforenlige moralske grunnsyn ligger i bunnen av konflikten. Selv om ikke dette prosjektet er rettet mot menneskerettighetene, vil resultatet ha relevans for menneskerettighetsforskningen generelt.

Ved samme institutt har professor Andrew Jones i mange år arbeidet med formal-logisk karakterisering av rettigheter og makt, ut fra modal-logisk metode.³¹ Jones vil i nærmeste fremtid starte opp et nytt prosjekt, med arbeidstitel "The characterisation of norms governing agents in computerised interaction processes". Dette er en del av et større, europeisk prosjekt. Disse prosjektene har relevans som menneskerettighetsstudier, på grunn av utviklingen som går i retning av at datasystemer i økende grad overtar arbeidet med å administrere normative relasjoner.

---

³¹ Her kan også nevnes to doktorgrader fra de senere år:
Herrestad, Henning: *Formal theories of rights*. Oslo : Juristforbundets forlag, 1996.
Krogh, Christen: *Normative structures in natural and artificial systems*. Oslo : Tano Aschehoug, 1997 (CompLex nr 5/97).

3.2 Noen sentrale forskere og forskningsmiljøer

I tillegg til Tore Lindholm, er Asbjørn Eide en sentral forsker på Institutt for menneskerettigheter når det gjelder generell menneskerettighetsforskning. Det er særlig FN's universelle menneskerettighetserklæring fra 1948 som Eide har arbeidet med.³²

Ved Christian Michelsens Institutt (CMI) i Bergen er det flere forskere med høy kompetanse på menneskerettigheter generelt, men deres forskningsprogrammer og prosjekter er rettet mot internasjonale forhold.

Etikkprogrammet (Norges forskningsråd) er et forskningsprogram som klart har berøringspunkter med menneskerettighetsforskning.

Ved de filosofiske instituttene ved våre universiteter finnes det spredt kompetanse når det gjelder menneskerettigheter generelt³³.

Andreas Føllesdal (ARENA, Norges forskningsråd) har publisert flere arbeider om menneskerettighetene generelt, men hovedsakelig i en internasjonal kontekst.³⁴

ARENA-programmet vil bli nærmere omtalt i kapitlet om Politiske rettigheter.

Også Henrik Syse, PRIO, bør nevnes som en forsker med kompetanse innenfor menneskerettigheter generelt.

3.3 Forslag til satsningsområder

Historisk forskning:

Menneskerettighetenes tilblivelseshistorie. Hvor kommer rettigheter fra - hvordan er de "sosialt konstruert"? Maktperspektiv: Hvem bestemmer hvilke rettigheter som skal gis? Et slikt prosjekt vil også kunne formuleres i en norsk kontekst, som historisk forskning om menneskerettighetstenkning i Norge.

---

³² Se f.eks. *The Universal Declaration of Human Rights : a common standard of achievement*. Ed. by Gudmundur Alfredsson and Asbjørn Eide. The Hague : Kluwer, 1999.

³³ Foruten de som allerede er nevnt, vil vi nevne Jon Wetlesen og Anfinn Stigen (UiO), Audun Øfsti (NTNU), Gunnar Skirbekk (UiB).

³⁴ Se f.eks. "Global Ethics and Respect for Culture." *ARENA Working Papers*, WP 99/20. Se også "Justifying Human Rights: the Challenge of Cross-Cultural Toleration." I : *European Journal of Law, Philosophy and Computer Science*, 6/1995, s. 37-48. Se også *Human rights and relativism*. I samarbeid med Samuel Scheffler. Washington D.C. : National Academy of Sciences, 1999.

Også religionshistorisk forskning om norske forhold utgjør et relativt udekket område, f.eks. religionssamfunnenes holdning til menneskerettighetene, kristendommens (evt. Den norske kirkes) gradvise anerkjennelse av trosfrihet. Prosjekter som beskriver og analyserer utviklingen når det gjelder religionstoleransen i norsk rett er et område vi mangler kunnskap om.

Sosialhistorisk forskning er et annet fagområde der det har vært lite eksplisitt menneskerettighetsforskning i Norge.

Filosofi:

Filosofisk grunnlagsforskning om menneskerettigheter generelt må styrkes, siden man på den måten kan få en bedre forståelse av hva rettighetsbegrepet generelt og menneskerettighetsbegrepet spesielt betyr, og hvordan det kan og bør problematiseres. Rettighetstenkningens generelle grunnlag, samt menneskerettighetsbegrepets bruk og fremvekst i Norge, f.eks. i konstitusjonell sammenheng, er en annen interessant forskningsoppgave.

Innenfor moralteori er det særlig forholdet mellom moralske doktriner og menneskerettigheter som byr seg frem som egnede forskningstemaer. Problemstillinger: Representerer menneskerettighetene en egen moral? Aksept av menneskerettighetene på tross av genuin uenighet/forskjellig oppfatninger av rettferdighet, er det mulig? Menneskerettighetene som kjerne eller som moralsk bånd mellom ulike normative tradisjoner?

Ellers er spenningen mellom nasjonalt og globalt ansvar og forpliktelser et udekket forskningsområde fra et moralfilosofisk ståsted. Hvilke forpliktelser har vi til å gi ressurser / sikre minimalt nivå av menneskerettigheter i andre land? Hvor går grensen for våre forpliktelser? Har vi moralsk ansvar for andre? Dette er aktuelt i forhold til både politiske og nærings-/handelsmessige relasjoner med utlandet.

Rettsfilosofisk forskning om menneskerettigheter bør også styrkes, og da særlig rettsfilosofi av den type som i høy grad preger britisk debatt om slike temaer representert f.eks. av Ronald Dworkin.³⁵

Et annet prosjekt er en analyse av bruken av begrepet "menneskerettigheter" og "menneskerettighetsbrudd" i Norge. Utgangspunktet kan være farene ved at det går inflasjon i å påberope seg menneskerettighetene, eller sagt på en annen måte, at "menneskerettighetsbrudd" mister sin kraft som alvorlig handling ved at ulike organisasjoner og enkeltpersoner (mis)bruker betegnelsen i politisk øyemed, eller for å oppnå oppmerksomhet for sin sak. Sett fra et rettsvitenskapelig synspunkt kan det hevdes å være unødvendig å påberope seg menneskerettighetsbrudd der det finnes relevante og tilstrekkelige regler i norsk rett som ulovliggjør den foretatte handling. Samtidig er bruken av begrepet et viktig retorisk virkemiddel. Men gir betoning av rettigheter den argumentativt beste tilnærming? Kan rettighetsargumentasjon misbrukes? Kan menneskerettighetsbegrepet bli (mis)brukt som et retorisk røkteppe?

Norge står overfor store utfordringer som et flerkulturelt samfunn. Hva skal til for at menneskerettighetene kan ivaretas på en god måte når samfunnet endrer seg? Når og hvor vil hvilke rettigheter brytes?

---

³⁵ Se f.eks. Dworkin, Ronald: *Freedom's law: The moral reading of the American constitution*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1996. Se også *A bill of rights for Britain*. London : Chatto & Windus, 1990.

4 Menneskerettigheter i norsk lovgivning. Forholdet mellom internasjonale konvensjoner og norsk lovverk

Det er et temaområde der det først og fremst drives rettsvitenskapelig forskning. Men man kan også tenke seg at andre fagområder vil kunne bidra til økt kunnskap. Dette omtales i avsnittet om forslag til satsningsområder

4.1 Rettslige utgangspunkter

Etter prinsippvedtak i regjeringen av 30. januar 1989 om en mer generell innarbeiding av internasjonale menneskerettigheter ble det i september samme år nedsatt et utvalg for å vurdere måten. Utvalget avga innstilling i form av NOU 1993 nr. 18³⁶. Man valgte et dobbelt system: En grunnlovsbestemmelse – 15. juli 1994 vedtatt som § 110 c – hvoretter det " ... paaligger Statens Myndigheter at respektere og sikre Menneskerettighetene" (jf. første ledd). Denne forpliktelsen gjelder altså menneskerettighetene generelt. Dessuten la man opp til en særlig kraftfull inkorporasjon av utvalgte menneskerettighetskonvensjoner (EMK og de to FN-konvensjoner av 1966 om hhv. sivile og politiske rettigheter (SP), og sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter (ØSK)). I samsvar med anvisningen i grunnlovparagrafens annet ledd er disse inkorporert i norsk lov ved lov av 21. mai 1999 nr. 30. Den gir de tre konvensjoner en "semikonstitusjonell" status. De skal gå foran "annen lovgivning" – altså både eldre og yngre, jf. § 3.

4.2 Igangværende forskning

Cand.jur Marius Emberland, Institutt for menneskerettigheter, arbeider med et doktorgradsprosjekt som har tittelen *The Protection of Company Interests in the European Convention on Human Rights: Origin, Level of Protection, and Effects*.

Prosjektet finansieres av Norges forskningsråd. Prosjektet tar utgangspunkt i at økonomiske foretak (selskaper) som andre juridiske personer har status som rettighetssubjekter under Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. EMK er først og fremst ment å være et menneskerettslig instrument til beskyttelse av fysiske personers grunnleggende rettigheter. Dette kan forklares på bakgrunn av at konvensjonen er en del av den tradisjonen som kom i stand etter Den annen verdenskrigs brudd på fysiske personers menneskerettigheter. Men EMK er også et instrument beslektet med, og basert på, en vestlig konstitusjonell tradisjon hvor økonomisk liberalistisk tankegang ligger til grunn i større grad enn på det internasjonale menneskerettighetsplanet. Dette kan være en av grunnene til at EMK også tillater beskyttelse av bl.a. foretaksinteresser. Prosjektet tar sikte på å forklare hvorfor foretak har rettighetsstatus under EMK, samt hvilket beskyttelsesnivå foretakene nyter som rettighetshavere under konvensjonens ulike rettigheter. På dette grunnlaget skal prosjektet foreta en vurdering av hvilke konsekvenser det kan ha for EMK som menneskerettighetsinstrument at ressurssterke aktører som foretak, anvender konvensjonen som en arena for en del av sin allminnelige rettslige strategi. EMK får mer og mer karakter av å ligne allminnelig lovgivning eller grunnlovsdokumenter på dette punkt. Dette kan bl.a. medføre at rettskildelæren i EMK - som er utviklet med tanke på EMK som instrument for beskyttelse av individer - kanskje må fragmenteres for å ta inn over seg at også andre persongrupper nyter godt av de spesielle rettskildeprinsipper som er utviklet i EMK. Også andre virkninger kan bli aktuelt å diskutere.

Arnfinn Bårdsen (UiB) disputerte i 1999 på avhandlingen : *Krenkelser og klager: Vilkårene for realitetsbehandling under "Den europeiske menneskerettighetskonvensjon"*.³⁷ Avhandlingen gir en rettsdogmatisk analyse av vilkårene for realitetsbehandling av individuelle klagesaker ved konvensjonsorganene, og den bidrar til å belyse samspillet mellom materielle og prosessuelle regler innenfor et rettsområde hvor de materielle rettigheter og friheter som sådan gjerne står i sentrum.

Stipendiat Asbjørn Strandbakken (UiB) arbeider med et doktorgradsprosjekt om *Uskyldspresumsjonen i norsk rett*. Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd.

---

³⁶ *Lovgivning om menneskerettigheter*. NOU 1993:18.

³⁷ Bårdsen, Arnfinn: *Krenkelser og klager*. Bergen: Universitetsforlaget, 1999.

Uskyldspresumsjonen gir uttrykk for et generelt rettsstatsprinsipp som er nedfelt i flere internasjonale menneskerettighetskonvensjoner, f.eks. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon artikkel 6 og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 14. Et sentralt spørsmål i prosjektet er å avklare om uskyldspresumsjonen må tillegges et videre virkeområde enn til bare å gjelde i straffesaker. F.eks.: Er frifinnelse i straffesak til hinder for at den frifunnet ilegges erstatningsansvar for handlingen han er frifunnet for? Bør staten ha et objektivt erstatningsansvar overfor den som er frifunnet for en strafferettslig anklage?

Av nylig avsluttede særavhandlinger bør to nevnes spesielt i denne utredningen. Begge avhandlingene er skrevet ved Institutt for offentlig rett, UiO:

Nicolai Skjerdal leverte i 1998 særavhandlingen *Kvalitative hjemmelskrav*.

Legalitetsprinsippet i norsk rett og lovskravet i EMK med enkelte komparative linjer.³⁸

Camilla S. Vislie leverte i 1997 særavhandlingen *Høyesterett og menneskerettighetene. Grunnloven § 110 c og menneskerettsloven*.³⁹

Forskningsprogrammet ARENA (Norges forskningsråd) har prosjekter som også er relevante å nevne i denne sammenhengen. Innenfor området "Europeisering av nasjonale institusjoner" kan vi særlig nevne prosjektene *Europeisering av nasjonal forvaltning* (Ulf Sverdrup, ARENA og Jarle Trondal, Institutt for statsvitenskap, UiO), *Europeisering av norsk rett. Forholdet mellom rett og politikk* (Inger Johanne Sand, Institutt for offentlig rett, UiO), og *Tilpasning av norsk rett til europeisk rett* (Hans Petter Graver, Senter for Europarett, UiO).

Siden dette kapitlet har en del overlappende områder med kapittel 7 (særlig 7.1.1), Rettferdig rettergang og dom, anbefales det å se presentasjonen av forskning i disse to kapitlene i sammenheng med hverandre

---

³⁸ Skjerdal, Nicolai V.: *Kvalitative hjemmelskrav : legalitetsprinsippet i norsk rett og lovskravet i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon med enkelte komparative linjer*. Oslo: Tano Aschehoug, 1998

³⁹ Også denne avhandlingen er publisert som bok: Vislie, Camilla S.: *Høyesterett og menneskerettighetene. Grunnloven § 110 c og menneskerettsloven*. Oslo : Tano Aschehoug, 1999. (Oppdatert etter menneskerettslovens vedtakelse 13. april 1999)

4.3 Fagmiljøer med særlig kompetanse

Innenfor dette temaet er det særlig de rettsvitenskapelige miljøene ved universitetene i Oslo (Eivind Smith⁴⁰, Henning Jakhelln⁴¹, Hans Petter Graver, Inger Johanne Sand, Erik Boe), Bergen (Jørgen Aall⁴², Arnfinn Bårdsen, Terje Einarsen, Asbjørn Strandbakken, Henriette Sinding Aasen⁴³) og Tromsø, (Line Ravlo⁴⁵) som har særlig kompetanse.

Ved Institutt for menneskerettigheter er det særlig Asbjørn Eide, Njål Høstmælingen og Marius Emberland⁴⁶ som bør nevnes.

Høyesterettsjustitiarius Carsten Smith og høyesterettsdommer Jens Edvin A. Skoghøy⁴⁷ er også sentrale kompetansepersoner.

Ken Uggerud⁴⁸ har også publisert relevant litteratur på dette området.

4.4 Anbefalinger for videre forskning

4.4.1 Betydningen, rekkevidden og begrensninger av Gr.l. § 110 C og Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (21. mai 1999).

Selve betydningen og rekkevidden av Grunnlovens § 110 c har vært tatt opp til drøftelse av flere forfattere siden bestemmelsens vedtagelse i 1994.⁴⁹

---

⁴⁰ Smith, Eivind: *Høyesterett og folkestyret : prøvingsretten overfor lover*. Oslo : Universitetsforlaget, 1993. Se også *Menneskerettighetene i den nasjonale rett i Frankrike og Norge*. Red. av Eivind Smith. Oslo : Universitetsforlaget, 1990.

⁴¹ Se f.eks. "Menneskerettighetene, Grunnlovens § 110 c og arbeidsretten." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995), "Menneskerettigheter - nei takk?" I : *Lov og Rett*, 1997.

⁴² Se f.eks. "Menneskerettsloven." I : *Lov og Rett*, 1999, s. 387-401.

⁴³ Se f.eks. "Menneskerettighetene mellom idealer og realiteter: Om universalisme, kulturel relativisme og pluralisme i menneskerettighetstenkningen." I : *Kritisk Juss*, nr. 1, 1999.

⁴⁴ Se f.eks. "Forholdet mellom internasjonale menneskerettigheter og norsk rett." I : *Kritisk Juss*, nr. 2, 1998.

⁴⁵ Se f.eks. "Domstolsadgang i saker om krenkelse av menneskerettigheter." I : *Kritisk Juss*, nr. 4, 1998.

⁴⁶ Se f.eks. *Den europeiske menneskerettighetskonvensjon artikkel 3. Elementer til forståelse av bestemmelsen*. Oslo : Institutt for menneskerettigheter, 1998. (Working Paper nr. 9), "I grunnlovskonservatismens favntak." I : *Mennesker og rettigheter*, nr. 3-4, 1997.

⁴⁷ Se f.eks. "Forholdet mellom internasjonale menneskerettigheter og norsk rett." I : *Kritisk Juss*, nr. 2, 1998.

⁴⁸ Se f.eks. *Menneskerettigheter i norsk rett og Forståelse av menneskerettskonvensjonene*. Begge Cappellens Akademiske Forlag, kommer i 1999/2000. Ken Uggerud er for tiden bosatt i Siena i Italia og arbeider som selvstendig faglitterær forfatter og oppdragstaker.

Bestemmelsen inneholder to punkter som hver for seg og samlet byr på interessante tolkningsproblemer. Johs. Andenæs – vår nestor i norsk statsforfatningsrett – går i sin siste utgave av *Statsforfatningen i Norge*⁵⁰ langt i retning av å frakjenne første ledd annet enn "symbolbetydning". Han støtter seg bl.a. på Høyesteretts dom i Rt. 1997 s. 580 ("Streikerettsdommen"). Flere forfattere har gjort gjeldende et annet syn. Bl. a. har Henning Jakhelln hevdet at det ved grl. § 110 c første ledd i realiteten er "det monistiske prinsipp som er gjort gjeldende i Norge".⁵¹ Skoghøy har inntatt et mellomstandpunkt: Regler "av grunnleggende betydning for en demokratisk rettsstat" kan domstolene ikke akseptere blir fraveket av Stortinget".⁵² Flere andre forfattere har uttalt seg om spørsmålet. Siste ord om dette er åpenbart ikke sagt. Spørsmålet kaller på analyse og avklaring. Flere temaer av rettskildemessig/forfatningsrettslig art springer en i øynene, temaer som samlet vil kunne utgjøre en avhandling:

- Hvilken status og betydning har § 110 c– de lege lata og de sententia ferenda, og hvilke anbefalinger gir den grunnlag for de lege ferenda?⁵³
- En analyse av innholdet av den forpliktelse til å *respektere og sikre menneskerettighetene* som nå vitterlig er inkorporert i grunnlovs form, er et annet tema. Ordlyden i grunnlovsbestemmelsen viser at man her har tatt modell av gjennomføringsforpliktelsene etter EMK og SP, henholdsvis artikkel 1 og 2.1.

Til disse konvensjonsbestemmelsene knytter det seg såvel primære som sekundære tolkningsfaktorer, som det kan trekkes på også i grunnlovssammenheng: Forpliktelsen retter seg mot alle myndigheter (lovgivning, forvaltning og rettspleie), som i sin egen virksomhet må respektere rettighetene. Men det ligger noe mer i kravet om at de også skal sikres. Det kan bli nødvendig for domstolene å sette grenser for forvaltningen som ikke er satt tidligere.

---

⁴⁹ Paragrafen har følgende ordlyd: "Det paaligger Statens Myndigheder at respektere og sikre Menneskerettighederne. Nærmere Bestemmelser om Gjennemførelsen af Traktater herom fastsættes ved Lov."

⁵⁰ Andenæs, Johs: *Statsforfatningen i Norge*. Oslo : Tano Aschehoug, 1998. (8. utgave)

⁵¹ Jakhelln, Henning: "Menneskerettighetene, Grunnlovens § 110 c og arbeidsretten." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995).

⁵² Skoghøy: "Forholdet mellom internasjonale menneskerettigheter og norsk rett." I : *Kritisk Juss*, nr. 2, 1998, s. 111 flg.

⁵³ Det er ikke sikkert at bestemmelsen har fått sin mest hensiktsmessige og endelige utforming, se Uggerud, Ken: "Menneskerettsstaten Norge?" I : *Kritisk Juss* nr. 3 1998.

Domstolene kan også måtte omlegge sin egen praksis (f.eks. i straffesaker). Videre kan det bli nødvendig for lovgiveren å "komme på banen", der domstolene ikke kan eller vil omlegge sin praksis uten ny lovgivning eller lovendring.

Forpliktelsene retter seg i første rekke mot de offentlige myndigheter i sin egen virksomhet. Er ansvarsgrunnlaget rent objektivt, eller kan staten fri seg f.eks. ved å vise til at tjenestemenn har gått helt utenfor instruks, f.eks. i fangebehandling?

Gjennomføringsforpliktelsen har også visse virkninger i forholdet mellom private aktører. Her kan det trekkes på en betydelig internasjonal litteratur knyttet til de korresponderende folkerettslige bestemmelser, EMK artikkel 1 og SP artikkel 2.1.

En problemstilling er om staten har gjort nok – typisk i form av straffelovgivning, i rettspraksis og ved andre virkemidler – for å hindre at private krenker hverandre. Siden menneskerettighetskonvensjonene bare kan gjennomføres mot staten, ikke mot individene, er det antagelig denne innfallsvinkel som bør velges om man ønsker å studere *fornærmedes menneskerettigheter*.

En annen problemstilling reiser seg ved overføring av myndighet til private subjekter (delegasjon), særlig hvor oppgaver som tradisjonelt har ligget til et offentlig organ er overlatt til et privat subjekt. I hvilken utstrekning hefter staten for de handlinger slike – på mange områder – mektige private subjekter utfører?

Disse generelle stats- og rettskildemessige spørsmål kan antagelig utvikles til et eget avhandlingsemne. Det vil likevel være mest fruktbart å integrere dem i større prosjekter, hvis hovedanliggende er å gå inn på konkrete rettsområder.

4.4.2 Nasjonal kontroll av Norges internasjonale menneskerettighetsforpliktelser

Menneskerettighetsloven gjør nasjonale domstoler til førsteinstans ved klager om menneskerettighetsbrudd. Gjennomføring ved lov, men også nasjonal rettsåndhevelse er en viktig del av "sikre"-forpliktelsen (se foran). Her kan man tenke seg fremtidige forskningsprosjekter som ser på hvordan både det nasjonale lovverk og de nasjonale domstoler håndterer disse sakene.

Ombudsmannsinstitusjonen og menneskerettighetskonvensjonene bygger på samme filosofiske idé, og deres felles mål er å beskytte borgerne mot overgrep fra statlige myndigheters side. Ombudsmannsinstitusjonen blir derfor en aktiv medvirker til at menneskerettighetskonvensjonenes bestemmelser ikke bare blir respektert, men aktivt følges opp i forvaltningen.⁵⁴ Det vil derfor kunne være av stor interesse å se på ombudsmannsinstitusjonens bruk av menneskerettighetskonvensjonen og menneskerettighetsloven.

4.4.3 Internasjonal overvåking og kontroll av Norges etterlevelse av menneskerettighetsforpliktelsene

Det internasjonale tilsyn med den nasjonale gjennomføring - gjennom klage- og rapportbehandling i internasjonale organer - leverer et stort materiale som egner seg for vitenskapelig bearbeiding. Det vil være av interesse å få belyst fortrinn og ulemper ved de ulike rapportordninger og klagesystemer. Her vil mange fagfelt kunne bidra til ny kunnskap. Fra studier av kontrollorgan-besøk, intervju med kontrollører og informanter, til studier av klagesakers gang fra klager til Menneskerettsdomstolen og/eller FN's menneskerettskomité. Hvilke muligheter har klagere til å nå frem i systemet? Hvem klager? Hvem faller fra? Hvilke saker er det mest av fra Norge? Rettsvitenskapelig forskning om rettskildedefaktorstatusen er også nødvendig.

Selv om dette kanskje sprenger rammene for mandatets vektlegging av menneskerettighetsforskning i *Norge*, vil arbeidsgruppen anbefale at selve menneskerettighetsbyråkratiet gjøres til gjenstand for forskning. Økt formalisering og byråkratisering av menneskerettighetsidéen bør underkastes kritiske studier - er det opplagt at dette er den beste veien å gå? Er all menneskerettighetsbeskyttelse, og all økt menneskerettighetsbeskyttelse, bare av det gode? Eller er det også negative trekk ved at menneskerettighetene positiviseres, og gjøres juridisk forpliktende?⁵⁵ Hvilke fordeler og ulemper er det ved en utvikling der konfliktløsning og kontroll i økende grad fjernes fra den lokale kontekst og fra legfolk, og utøves av profesjonelle og spesialiserte utøvere?

---

⁵⁴ Se f.eks. Fiflet, Arne: "Ombudsmennene." I: *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

⁵⁵ I sin hovedfagsavhandling i kriminologi, *Menneskerettigheter som mulighet i rettslige rammer* (1996), drøfter Reid Jone Stene den menneskerettslige legalstrategi, og hvilke muligheter og begrensninger innsatte i norske fengsler har til å utøve en menneskerettslig legalstrategi.

Dette er et perspektiv som særlig har vært brukt innenfor rettssosiologi og kriminologi, da med søkelys på rettsapparatets håndheving av konflikter. Dette perspektivet kan også brukes i sammenheng med menneskerettighetssystemet. Internasjonalt er det publisert en rekke arbeider om dette, men det ville også være fruktbart med norske forskningsprosjekter om dette emnet.

5 Menneskerettigheter og tvangsinngrep overfor utsatte grupper

Bruk av tvang og makt overfor utsatte grupper er et tilbakevendende tema i offentlig ordskifte. Diskusjonen har i det siste dreid seg om tvangsplassering av vanskelige barn ("verstingene"), samt bruk av tvang i det offentlige omsorgsapparat og helsevesenet overfor grupper som narkomane, psykisk utviklingshemmede, psykiatriske pasienter og demente. Gro Hillestad Thune, som har 15 års erfaring fra Menneskerettighetskommisjonen i Strasbourg, hevder at Norge er på kollisjonskurs med tendensen ellers i Europa og med Europarådets anbefalinger når det gjelder lovgivning om bruk av tvang og makt overfor svake samfunnsgrupper.⁵⁶ Flere nye norske lover⁵⁷ er i ferd med å utvide bruken av lovlig tvang og makt. Norge er for eksempel på Europatoppen når det gjelder tvangsinnleggelse av psykiatriske pasienter. 65 % av innleggelsene i sykehusenes akuttavdelinger i 1996 var tvangsinnleggelse.⁵⁸ Norge ligger høyt blant landene i Europa når det gjelder bruk av tvangsinnleggelse - både målt som prosentandel av alle innleggelse og som rater i befolkningen. Imidlertid er begrepsbruk og rammebetingelsene ulike, og dette kan være en av forklaringene på at omfanget av tvangsbehandling skiller seg fra andre land.

I den nye psykisk helsevernloven utvides psykiatriens tvangsgrunnlag. I § 3-1 heter det: "Tvungent psykisk helsevern kan også skje uten døgnopphold i institusjon hvor dette er et bedre alternativ for pasienten." Samtidig inneholder den nye loven krav til behandling og omsorg, som er av betydning for forholdsmessighet mellom de mål man ønsker å oppnå og virkningen for den inngrepet retter seg mot.

---

⁵⁶ Thune, Gro Hillestad: "Bruk av tvang og makt." I: *Mennesker og rettigheter*, nummer 1, 1999, s. 41-45.

⁵⁷ Se f.eks. Lov om bruk av tvang og makt i omsorgen for psykisk utviklingshemmede (1. januar 1999), Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (2. juli 1999) (Psykisk helsevernloven).

⁵⁸ Samdata psykiatri. Sammenligningsdata for psykiatrisk fylkeshelsetjeneste 1996. Redigert av Vidar Halsteinli. Trondheim : Kommuneforlaget, 1997 (NIS-rapport 8/97)

5.1 Konvensjonsmessige inngrep i menneskerettigheter

Sett fra en menneskerettslig synsvinkel er temaområdet om tvangsinngrep overfor utsatte grupper en del av et større hovedtema om konvensjonsmessige inngrep i menneskerettigheter. Dette emnet spenner vidt. Det aktualiserer fellesspørsmål i forhold til de fleste av konvensjonens artikler, samtidig som inngrepene nasjonalrettslig sett kan være av forvaltningsrettslig eller strafferettslig art. I denne utredningen vil dette temaet også bli berørt i kapittel 6 om Politiet og menneskerettighetene, kapittel 7 om Rettferdig rettergang og dom og kapittel 14 om Barns rettigheter. Det vil derfor kunne være en del overlappende emner mellom disse kapitlene.

Innenfor rettsvitenskapelig forskning kan prosjekter om konvensjonsmessige inngrep legges bredt eller smalt opp. Man kan betone innholdet av inngrepskriteriene og -betingelsene. I såfall vil hovedvekten bli liggende på de konvensjonsrettslige spørsmål. Eller man kan analysere betydningen av konvensjonens inngrepsbetingelser på ett eller flere utvalgte områder av norsk rett. Dette vil lett måtte bli prosjekter hvor tyngdepunktet ligger på norsk rett, men hvor konvensjonen(e)s betydning for de aktuelle rettsområder trekkes inn. Flere rettsområder peker seg ut for slike spesialanalyser.

Fra forvaltningsrettens område er fremmedretten – og mer spesielt: fremmede barns rettsstilling – egnet. I tillegg til EMK artikkel 8 (om inngrep i privat- og familieliv) er her den (foreløpig) ikke-inkorporerte barnekonvensjonen, som også garanterer sosiale økonomiske og kulturelle rettigheter av betydning. Også barnevernsretten, psykisk helsevern og sikring er områder hvor Menneskerettighetsdomstolen – etter mønster som er velkjent også fra nasjonal rettspraksis – ut fra betraktninger om inngrepsstyrke gjennomgående foretar en inngående prøving av forholdet, mens prøvingen på den annen side uttrykkelig er mer tilbakeholden på området for eiendomsretten som bygnings- og reguleringsretten.⁵⁹

---

⁵⁹ Se til illustrasjon Aall, Jørgen: "Domstolsadgang og domstolsprøving i menneskerettighetssaker." I: Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1998, s. 1–181 (se særlig s. 93–148, som det kan bygges videre på). Nærmere om eiendomsretten, se Margrethe Buskerud: *Beskyttels av eiendomsretten i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon - med linjer til norsk rett*. Oslo : Juristforbundets forlag, 1995.

5.2 Igangværende forskning:

Innenfor rettsvitenskapelig forskning arbeides det ved Institutt for offentlig rett, UiO, med flere prosjekter som er relevante i denne sammenheng.

Asbjørn Kjønstad leder et større prosjekt som organiserer fem studier som på ulikt vis tar for seg *Rettsikkerheten i fylkesnemndene ved behandling av barnevernsaker*.

Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd. Ett av disse studiene (Pål M. Andreassen) evaluerer barnevernet ut fra et menneskerettighetsperspektiv, der hovedproblemstillingen er om fylkesnemnda tilfredsstiller de menneskerettslige krav til saksbehandling og organisasjon.

Aslak Syse arbeider med prosjekter som omhandler tvang overfor mennesker med psykisk utviklingshemming.

Sammen med Aslak Syse er Georg Høyser ved Institutt for samfunnsmedisin, UiTø, prosjektansvarlig for *Paternalisme og autonomi - en nordisk studie av tvangsbruk i det psykiske helsevern*. Denne undersøkelsen består av tre deler; del 1: Psykiatrisk lovgivning: etisk og legal analyse av rettskilder med sikte på å identifisere verdigrunnlaget for tvangsinngrep (Aslak Syse), del 2: Undersøkelse av validitet i nåværende statistikk angående tvangsinngrep og del 3: Om sammenhengen mellom formell og opplevet tvang.

Ved Institutt for retts sosiologi (UiO) er det to prosjekter som er relevante i denne sammenhengen. Tore Roald Riedl arbeider med prosjektet *Rettsanvendelse innen det psykiske helsevern - Rettsgrunnlag utenfor lov om psykisk helsevern*, og Line Nygaard skriver om *Rettsikkerhet til mennesker med psykisk utviklingshemming*.

Jan Fridthjof Bernt og Bjørn Henning Østenstad (UiB) skriver om tvang overfor psykisk utviklingshemmede, hvorav en større normativ del er viet spørsmålet om lovreglenes forhold til menneskerettighetene.⁶⁰ Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd.

---

⁶⁰ Se f.eks Østenstad, Bjørn Henning: "Bakgrunnen for lova om tvangs- og maktbruk mot einskilde personar med psykisk utviklingshemming." I : *Hefte for kritisk juss*, nr. 2, 1997.

Også ved Nordlandsforskning er det i gang et større prosjekt om *Tvang, makt og ambivalens - en studie av praktiseringen av lovbestemmelser om tvang for personer med psykisk utviklingshemming* (Prosjektleder Mårten Söder). Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd. Denne studien vil blant annet se nærmere på hvilke problemer som gir opphav til tvangsbruk, hvordan disse relateres til annen type maktutøving, og om alternative tiltak blir overveiet. Dette prosjektets fokusering på praktiseringen av tvangen vil kunne gi nyttig kunnskap om den sosiale og kulturelle kontekst tvangsutøvelsen foregår i.

Even Nilssen (SEFOS, UiB) arbeider med et prosjekt om *Bruk av tvang overfor rusmiddelmissbrukere*. Renate Storetvedt Lien er forskningsassistent på prosjektet.⁶¹ Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd. Prosjektet søker å gi svar på om måten en behandler unge og voksne rusmiddelmissbrukere på er grunnleggende forskjellig og om dette eventuelt skyldes prinsipielle eller pragmatiske overveielser, samt om valg av lovverk i behandlingen av unge rusmisbrukere primært har en prinsipiell eller pragmatisk begrunnelse. I et eget prosjekt om *Bruk av tvang overfor voksne rusmiddelmissbrukere* ser Nilssen særlig på hvordan tvangen utøves i praksis. I dette prosjektet er det særlig de avveininger og eventuelle spenninger som oppstår i skjæringsfeltet mellom rettsregler (den legale dimensjon), interne regler og normer (den organisatoriske dimensjon), faglige verdier og hensyn (den faglige dimensjon) og etiske standpunkter (holdningsdimensjonen) som står i sentrum. Hvilke problemer oppstår i spenningsfeltet mellom rett, fag og etikk? Dette prosjektet er et godt eksempel på en type prosjekter som vil egne seg godt for menneskerettighetsrelaterede studier av bruk av tvang og makt overfor utsatte grupper.

Karl Harald Søvig (UiB) arbeider med et doktorgradsprosjekt med arbeidstittel *Tvang overfor rusmisbrukere*. Søvig har for tiden permisjon fra dette arbeidet.

Ved Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) arbeider Jo Wennesland med prosjektet *Et møte mellom motsetninger: Tvang og frivillighet i behandling*.

---

⁶¹ Se Nilssen, Even og Renate Lien: "Individual rights and collective obligation. Compulsory intervention against substance abusers in Norwegian social law." I: *International Journal of Social Welfare*, Vol 8, Nr. 3, 1999.

Dette prosjektet ser på innholdet i tvangsbehandling i to typer institusjoner - en som har tvangsideologi som aktiv del av behandlingen og en som kun tar i mot tvangsinnleggelse etter Sosiallovens 6.2, 6.2a og 6.3.

Joar Tranøy (for tiden Høgskolen i Østfold) arbeider med å slutføre et doktorgradsprosjekt om *Sjokkbehandlinger og lobotomi i Norden. Om informasjon og samtykke til pårørende ved inngripende psykiatriske behandlingsmetoder*. Temaet er knyttet til et større nordisk prosjekt i psykiatrehistorie fra ca. 1900-1960.

Jane Dullum (Institutt for kriminologi, UiO) gjennomfører en makrostudie av nyere norsk psykiatri (1960 -). Heller ikke dette prosjektet har MR-vinkling, men vil bidra til å belyse forholdet mellom idealer og realiteter i utviklingen innen psykiatrien. Den destruktivering, eller deinstitutionalisering, som har preget norsk psykiatri i denne tiden, behøver ikke innebære at tvangsinngrepene har blitt mindre. Tvert imot kan man se det slik at det har skjedd en økning i den statlige kontrollens rekkevidde og intensitet, også i psykiatrien.

Rettspsykiater Randi Rosenquist undersøker karrierer for personer etter judisiell observasjon. Hypoteser er: Bli noen "hevet ut" av psykiatrien fordi de er dømt til sikring, og dermed *må* tas hånd om av sikringsinstitusjonene? Vil flere bli dømt til psykisk helsevern når loven endres og dette blir en mulighet? Denne undersøkelsen blir en slags baseline studie i forhold til praksis etter lovendring.

I følge den undersøkelse som Per Haave⁶² (Historisk institutt, UiO) er i ferd med å avslutte som en del av Norges forskningsråds forskningsprogram om tatere, var de mer utsatt for å bli tvangssterilisert enn den øvrige befolkningen under den steriliseringslovgivningen som gjaldt mellom 1934 og 1977. Tvangssterilisering av tatere foregikk også lengre enn i forhold til andre grupper, og det ble oftere foretatt tvangssterilisering av tatere under myndighetsalder enn for andre personer. Det finnes i tillegg flere historiske studier av tvangsinngrep overfor ulike grupper i etterkrigstiden.⁶³

---

⁶² Haave, Per: Prosjekt om Sterilisering og kastrering av tatere 1934-1977. Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

⁶³ Se f.eks. Kjersti Ericsson *Drift og dyd*. Oslo : Pax Forlag, 1997, om tvangsplassering og eksempler på sterilisering av "uskikkelige jenter" på Bjerketun verneskole for piker på 50-tallet.

Når det gjelder tvang overfor pasienter med aldersdemens, har dette fått økt oppmerksomhet den siste tiden. Rettssikkerheten for disse pasientene er dårlig. Det foregår etter våre opplysninger ingen forskning i dag som ser nærmere på tvangsbruk overfor aldersdemente. Ved Gruppe for aldersforskning, NOVA, pågår det to prosjekter som er relevante: *Velferd og levekår blant sterkt hjelpetrengende eldre tjenest brukere* (Britt Slagsvold og Marit Lauvli) og *Ektefeller til aldersdemente. Tilknytning, tap og mestring* (Reidun Ingebretsen og Per Erik Solem).

Oppsummerende kan vi konkludere med at gjennomgangen av igangværende forskning viser at få av disse svært relevante prosjektene har et eksplisitt menneskerettighetsperspektiv.

5.3 Fagmiljøer med særlig kompetanse

Institutt for offentlig rett (UiO)

Historisk Institutt (UiO)

Institutt for kriminologi, og Institutt for rettssosiologi, (UiO)

SEFOS og Rettsvitenskapelig institutt (UiB)

ISS/NTNU

Nordlandsforskning

NOVA

5.4 Anbefalinger for videre forskning

Gjennomgangen over har vist at det foregår en del forskning knyttet til tvang, men de færreste av disse gjennomføres innenfor et menneskerettighetsperspektiv. Når det gjelder tvang i psykiatrien, er det svært sparsomt med forskningsaktivitet, etter det arbeidsgruppen har kunnet kartlegge. Arbeidsgruppen ser på dette temaet som et svært satsningsverdig område.

Det vil være naturlig å bygge *rettsvitenskapelig* forskning om konvensjonsmessige inngrep i menneskerettigheter opp etter dette mønster:

Et første generelt spørsmål vil være: Når står man overfor et "inngrep" i konvensjonens forstand? Utgangspunktet er klart nok: Det omfatter handlinger og enkeltvedtak. Men når er "inngrep" av denne art så lite at det ikke er et inngrep? Her kan man kople seg på kjent stoff fra norsk praksis og teori knyttet til legalitetsprinsippet. Men trekkes grensen likt i Strasbourg? Et beslektet spørsmål: Kan generelle regler (lover, forskrifter) være så følbare at man står overfor et inngrep i forhold til enkelte – i såfall hvem? Her går linjene over til vår hjemlige diskusjon rundt kravet om rettslig interesse i tvml. § 54. Men trekkes grensene likt i Strasbourg?

Dersom man står overfor et "inngrep" må visse betingelser ha vært iaktatt, ellers vil det foreligge et konvensjonsbrudd.

- a) Enkelte artikler er absolutte i betydningen unntaks- eller inngrepsfrie. Her vil et inngrep utgjøre en krenkelse uansett om det foreligger nasjonal lovhjemmel, og det er formåls- og forholdsmessig begrunnet. Dette bringer formentlig noe nytt i norsk forvaltningsrett; bl.a. kan ikke utlendinger utvises eller fanger isoleres hvis de dermed utsettes for (reell risiko for) umenneskelig behandling, jf. EMK artikkel 3.
- b) Inngrepet må alltid være i samsvar med nasjonal rett. Her er vi midt inne i diskusjonen rundt legalitetsprinsippet. Men selv om hovedsynspunktene (særlig forutberegnelighetshensynet) er de samme, betones enkelte elementer forskjellig etter norsk rett og i Strasbourg. Enkelte undersøkelser – til dels omfattende – har vært utført, bl.a. av N. Skjerdal, "Kvalitative hjemmelskrav" (1998)⁶⁴. Men her er det åpenbart grunnlag for å gå videre.
- c) Inngrepet må forfølge et legitimt (i betydningen konvensjonsmessig anerkjent) formål. Disse er uttømmende oppregnet i den enkelte artikkel. Og selv om de etter teksten er vidtrekkende (jf. f.eks. uttrykket "for the prevention of disorder or crime") har Strasbourg-praksis slått fast at det skal fortolkes snevert. Organenes kontroll med om det påberopte formål kan berettige inngrepet varierer likevel med det enkelte formål. Her finnes atskillig til befruktning av norsk forvaltningsrett (formålsbetraktningers betydning).
- d) Det må foreligge forholdsmessighet mellom de mål man ønsker å oppnå og virkningen for den inngrepet retter seg mot.

---

⁶⁴ Se fotnote 36.

Vi har tradisjonelt sett det slik at det er *lovgiveren* som skal foreta denne interesseavveiningen.⁶⁵ I lys av Strasbourg-praksis kan det være grunn til å analysere nærmere i hvilken grad også *domstolene* i forvaltningssaker som berører konvensjonsrettigheter må foreta en forholdsmessighetsvurdering – om nødvendig på tvers av lovgiverens – for å hindre krenkelse⁶⁶.

- e) Uansett om inngrepet etter dette ville ha blitt akseptert som konvensjonsmessig, må det gjennomføres på en ikke-diskriminerende måte. Her ligger reelle tilleggskrav. Spørsmålene er selvsagt ikke ukjente i norsk rett, jf. strl. § 349 a, forvaltningsrettens likhetsprinsipp (muligens også forfatningsrettens tilsvarende) og EØS-avtalens artikkel 4. Men også på dette felt vil en nærmere analyse av konvensjonsregelen (artikkel 14) og dens betydning i norsk rett belyse norsk rett, antagelig særlig forvaltningsretten. Også her er det spørsmål om ikke domstolene må håndheve forvaltningsretten om nødvendig på tvers av lovgiverens anvisninger.

Dette temaområdet er også velegnet for *samfunnsvitenskapelig* og *humanistisk* forskning som vil kunne si noe holdningene og anvendelsen av lovhjemler som legitimerer tvang, og om hvordan menneskerettighetsidéen praktiseres innad i institusjoner og generelt overfor svake grupper i samfunnet. I hvilken grad er det for eksempel slik at oppfatninger av bestemte grupper som mindreverdige eller annenrangs borgere historisk har bidratt (og kanskje fortsatt bidrar?) til å senke terskelen mot bruk av tvang?

Det er nødvendig til enhver tid å ha et kritisk lys på praktiseringen av disse tvangsinngrepene og skaffe seg forskningsbasert empirisk kunnskap for å unngå at menneskerettigheter systematisk krenkes. Spesielt viktig vil internasjonale komparative studier være der praksis knyttet til tvang kan sammenlignes. Det vil være nyttig å foreta sammenligninger med land med liknende lovhjemler og sammenlignbare sosiale forhold. Forskjeller mellom landene vil øke muligheten for å sette egen praksis i et kritisk lys. Som eksempel kan nevnes en Nordisk komparativ studie om *Terskelen for barnevernsvedtak og beslutningsprosessen ved bruk av tvang*, som nettopp er startet ved NOVA.

---

⁶⁵ (se bl.a. *Eckhoff/Smith*, «Forvaltningsrett» (1997), s. 301–303; *Frihagen*, «Forvaltningsrett I» (1992), bl. a.s. 85 og *Graver*, «Alminnelig forvaltningsrett» 1999 s. 141-154 og i LoR 1995 s. 279 flg.)

⁶⁶ Jf. *Aall TtR* 1998 s. 1 flg., som det kan bygges videre på.

Regelverket er forholdsvis likt i de nordiske land og kunnskap om ulik praktisering vil kaste lys over både holdninger og normer som styrer praksis i de ulike land. Dette prosjektet er også omtalt i kapittel 14. I tvangsinngrep etter Barnevernloven kommer problemet med kryssende interesser for svake grupper tydelig fram. Prinsippet ”barnets beste” er overordnet, men må til enhver tid baseres på skjønn, og vurderes i forhold til eventuell krenkelse av foreldre. Dette gjelder samværsrett, daglig omsorg og foreldremyndighet. Alternative tilbud til barnet må representere en forbedring i forhold til det foreldre kan gi barnet. Om besluttede tvangstiltak på sikt viser seg å være til barns beste kan være uvisst, og empirisk tilbakemelding til beslutningstakere er en forutsetning for god lovanvendelse. At problemet er stort og oppleves aktuelt går fram av de tallrike enkeltprosjekter både i barneverns- og juridisk forskning, som er beskrevet i kapittel 14 ”Barns rettigheter”. Imidlertid er det behov for at den aktuelle forskningen har bidrag fra disse miljøer i fellesskap, og at andre tilnærminger fra f.eks. psykiatri og etikk integreres. Menneskerettighetsperspektivet må framheves uavhengig av tilnærming. Psykiatriens tvangsgrunnlag åpner for mange forskningsprosjekter fra flere fagfelt: Rettsvitenskap, samfunnsvitenskap, etikk, medisin og psykiatri. Innføring av endringer i lovgrunnlaget for tvang vil gjøre behovet for forskning påtrengende. Hvilket vern menneskerettighetene gir overfor slike tvangsinngrep, og om de nye lovene, og praktiseringen av disse, strider mot menneskerettighetskonvensjonene, er spørsmål svært godt egnet for forskning. Det er nødvendig at forskningen tar utgangspunkt i de fem punktene nevnt over, og at både effekten av å avstå fra tvangsinngrep, og effekten av inngrepet på sikt, sees i sammenheng med inngrepet karakter. Også hensikten til tredjepart (pårørende) kan tillegges vekt. Til nå har forskning innen faget psykiatri i liten grad prioritert disse områdene, og utvalgets kartlegging har gitt et inntrykk av liten utveksling mellom rettslig og psykiatrisk forskning, med unntak av Høyser og Syses felles prosjekt. Vi mener det er et påtrengende behov for samarbeid mellom ulike fagmiljøer rundt prosjekter som vektlegger alle sider av tvangsinngrep. Slike prosjekter må kunne samordnes med nødvendig evaluering av effekten av endringer i Lov om psykisk helsevern.

Behovet understrekes ved at Thune stiller to grunnleggende spørsmål til de nye lovene:

- 1) Er tvangshjemmelen stram nok, eller går man for langt i å akseptere argumentet om at tvang er nødvendig?

- 2) Er det knyttet en god nok klage-, tilsyn-, kontrollordning til tvangshjemmelen, slik at det vil være mulig å slå ned på dem som går lenger enn det lovgiveren har tillatt?⁶⁷

Når det gjelder spørsmål 2, peker hun på Fylkesmannens mange og til dels uforenlige roller i denne sammenhengen; Fylkesmannen skal først gi forhåndstillatelse og deretter føre kontroll.

Dette er eksempler på problemområder som inviterer til forskningsprosjekter.

Andre eksempler på aktuelle problemområder er:

- Bruk av skjerming i psykiatrien bør kartlegges og evalueres i forhold til bruk av isolasjon. Skjerming er i motsetning til isolasjon ikke lovregulert og faren for urimelig frihetsberøvelse er tilstede (Rådet for psykisk helse: Høringsuttalelse).
- Psykiatriske karrierer i fengsel (se over). Skjebnene til de såkalte "svingdørspasientene" fortjener å bli belyst.⁶⁸
- Forskning knyttet til tvang i barnevernets regi og overfor psykisk utviklingshemmede er gjenstand for mer omfattende forskning enn for psykiatrien. Disse feltene hviler på utstrakt bruk av skjønn, og bør kontinuerlig settes under lupen. De bør fortsatt prioriteres, og menneskerettslige synsvinkler bør formuleres mer eksplisitt.

---

⁶⁷ Thune, Gro Hillestad: "Bruk av tvang og makt." I: *Mennesker og rettigheter*, nummer 1, 1999, s. 43.

⁶⁸ Rasmussen K, Storsæter O, Levander S: "Personality disorders, psychopathy, and crime in a Norwegian prison population." I: *Int J Law Psychiatry* 1999 Jan-Feb;22(1):91-97.

6 Politiet og menneskerettighetene

Vi har valgt å presentere forskning på politiet, domstolene og kriminalomsorgen i egne kapitler, selv om de selvfølgelig har mange berøringspunkter med forrige kapittel. Fremstillingen av igangværende forskning og anbefalinger er bygd opp i tråd med straffesakskjedens ulike ledd.

Et generelt spørsmål er om hensynet til kriminalitetsbekjempelse og øking av trygghetsfølelsen går for langt i å frata grupper eller individer grunnleggende menneskerettigheter, jfr. avsnittet over om konvensjonsmessige inngrep, f.eks.: "Forebygge uorden og kriminalitet" i EMK artikkel 8 og 10. Med dette utgangspunktet vil det være sentralt å undersøke både nasjonal lovgivning og praksis, for å se om denne er i overensstemmelse eller i motsetning til menneskerettighetskonvensjonene.

6.1 Ordenstjeneste

I egenskap av å være statens fysiske maktapparat er politiet en helt sentral institusjon for håndhevelse og beskyttelse av menneskerettigheter.⁶⁹ Det offentlige politis virksomhet kan både defineres som en positiv og negativ faktor i forhold til å beskytte menneskerettighetene⁷⁰. Et demokratisk samfunn er både avhengig av et politi for å sikre borgernes rettigheter, samtidig som de maktmidler politiet er tildelt kan misbrukes.

6.1.1 Igangværende forskning:

Vidar Halvorsen ved Institutt for retts sosiologi (UiO) arbeider med å slutføre sin doktorgrad *The Legitimacy of Force. An Inquiry into the Normative Foundations of the Use of Physical Force in Policing*. Prosjektet er konsentrert omkring følgende grunnspørsmål: Under hvilke betingelser er politiets bruk av fysisk makt legitim? Prosjektet klargjør forholdet mellom kategoriene tvang (coercion), fysisk makt (physical force) og vold (violence).

---

⁶⁹ Se Halvorsen, Vidar: *Normer, verdier og menneskerettigheter. En kort innføring i etikk*. Oslo : Politihøgskolen, 1995.

⁷⁰ Crawshaw Ralph, Barry Devlin & Tom Williamson: *Human rights and policing*. Kluwer Law International, 1998.

I tillegg gis en systematisk presentasjon av de rettslige prinsippene for politiets bruk av fysisk makt, og en fremstilling og kritisk diskusjon av Herbert Harts og Ronald Dworkins rettsteoretiske perspektiver på skjønn, tolkning/rettsanvendelse og forholdet mellom rett og moral. Prosjektets empiriske grunnlag er en analyse av domstolsavgjørelser i "hard cases" der politiets utøvelse av fysisk makt har vært fokusert spesielt. Dette forskningsprosjektet har et klart menneskerettighetsperspektiv.

Knut Røsandhaug (UiB) arbeider med et doktorgradsprosjekt med arbeidstittel *Kontrollen med utøvelse av politimyndighet i Norge*. Røsandhaug har permisjon frem til 1. september neste år.

Ved Politihøgskolens forskningsavdeling har man nylig avsluttet en kartlegging av saker og saksbehandling ved det Særskilte Etterforskningsorganet for politiet (SEFO)⁷¹. Denne undersøkelsen har en viss eksplorativ karakter, ut fra en begrunnelse om at det ikke tidligere er gjort noen større undersøkelser omkring SEFO og etterforskningen av ansatte innen politiet og påtalemyndigheten. Rapporten konkluderer med at kontrollen med politiet er et utforsket område som i vekt av sin betydning fortjener langt større oppmerksomhet innen forskningsmiljøene.

Av nylig avsluttet studentarbeid, kan vi nevne avhandlingen *Politiets rett til å nekte gjennomføring av politiske demonstrasjoner på offentlig sted forut for igangsettelse* av Knut Rye-Holmboe (UiTø, 1998).

Heidi Mork Lomell, Institutt for menneskerettigheter (UiO), vil fra 1. november starte opp med et doktorgradsprosjekt med arbeidstittel *Kriminalitetskontroll og menneskerettigheter*. Hovedfokus for avhandlingen vil være å se nærmere på hvordan nye kontrollmetoder (og da særlig videoovervåking) stiller menneskerettighetene (og da særlig retten til privatliv) overfor nye utfordringer. Prosjektet vil også berøre temaet "Konvensjonsmessige inngrep", og da særlig inngrep begrunnet i trygghet og forebygging av kriminalitet og uorden. Dette prosjektet vil både omhandle politiets og den private vaktindustriens bruk av videoovervåking.

---

⁷¹ Thomassen, Gunnar: *SEFO: Det særskilte etterforskningsorgan. En empirisk belysning*. PHS Forskning 1999:2

Liv Finstad ved Institutt for kriminologi (UiO) er i slutfasen med et prosjekt om ordenstjenesten. Prosjektet tar ikke opp menneskerettighetsperspektiver direkte, men vurderes som svært relevant i denne sammenheng. Hennes studie bygger på et lengre feltarbeid ved Oslo Politikammer. I studien analyseres bl.a. politiets bruk av skjønn. De fleste oppdrag i ordenstjenesten fører ikke til etterforskning og påtalemessig behandling. Avgjørelser tas på stedet, og politiet har et bredt repertoar av reaksjonsformer og maktmidler for å skape orden. Finstad er spesielt interessert i å få kjennskap til hvordan politiet leser omgivelsene og i det daglige går opp grenser mellom orden og uorden, trygghet og utrygghet.

Dette prosjektet vil kunne bidra til økt forståelse for hvordan menneskerettighetene utøves eller respekteres i praksis, i "førstelinen", kan man si, av rettsapparatet. Politifolks holdninger til utsatte grupper vil også bli behandlet i denne studien, og vil kunne danne utgangspunkt for menneskerettighetsorienterte prosjekter omkring dette emnet.

6.1.2 Fagmiljøer med særlig kompetanse

Vidar Halvorsen, Institutt for retts sosiologi, UiO

Politirettmiljøet i Bergen v/ Henry J. Mæland, Knut Røsandhaug og Ragnar L. Auglend⁷²

Ståle Eskeland, Anders Bratholm, Institutt for offentlig rett (UiO)

Heidi Mork Lomell, Institutt for menneskerettigheter (UiO)

6.1.3 Anbefalinger for videre forskning

Vi mangler forskning om politiets behandling av utsatte grupper og/eller minoriteter. En ny dansk studie⁷³ avslører systematisk forskjellsbehandling på grunnlag av ytre kjennetegn. Det vil være interessant underkaste dette nærmere undersøkelser også i Norge. Er det moralsk legitimt å kontrollere *individer* på grunnlag av egenskaper som gjelder på *gruppenivå*?

---

⁷² Se *Politirett*. Ragnar L Auglend, Henry John Mæland og Knut Røsandhaug. Oslo : Ad notam Gyldendal, 1998.

⁷³ Lars Holmberg: "Politiets skøn i retts sociologisk belysning". Ph.d.-avhandling indleveret til forsvar ved Det juridiske Fakultet ved Københavns Universitet, Det retsvitenskabelige Institut D. 1999

Også politivoldsforskningen bør gjenopptas. Det begynner å bli noen år siden forrige, svært opphetede runde⁷⁴. Det sier seg selv at dette er et svært vanskelig tilgjengelig forskningsfelt. Det gjør det imidlertid ikke uaktuelt. Anders Bratholm, en av hovedaktørene i forrige runde av politivoldsforskning, har nylig publisert en bok om denne saken⁷⁵. Denne boken skisserer en rekke forhold ved politi og påtalemyndighet som inviterer til fornyet forskningsinnsats.

6.2 Menneskerettslige krav og grenser for etterforskning

6.2.1 Igangværende forskning

Arbeidsgruppen har ikke funnet noen pågående forskningsprosjekter om dette emnet.

6.2.2 Anbefalinger for videre forskning

Det er et økende press for å kunne ta i bruk mer "effektive" metoder i kriminalitetsbekjempelsen. En rekke "utradisjonelle" tiltak foreslås ved NOU 1997: 15⁷⁶. Forslagene ses på bakgrunn av kriminalitetsutviklingen⁷⁷. Dette er noe som må tas på alvor, og det kan pekes på den forbindelseslinje som her går til statens ansvar for å sikre alles menneskerettigheter – altså også ofrene for kriminalitet. Forskning viser imidlertid at det er liten grunn til å tro at økt bruk av alternativ etterforskningsmetodikk vil ha nevneverdig effekt på kriminalitetsnivået.⁷⁸

I forlengelsen av spørsmål knyttet til etterforskningsmetodene, ligger spørsmål om de bevis som fremskaffes kan anvendes som grunnlag for pådømmelse. Grensen for det tillatelige vil kunne trekkes ulikt i de to relasjoner:

---

⁷⁴ Se *Politivold, forskning og rettssikkerhet*. Red av Lars Gule og Preben Falck. Bergen : Ariadne/CMI, 1991.

⁷⁵ Bratholm, Anders: *Politi, påtalemyndighet, presse og rettssikkerhet. Politivoldsaken i Bergen - foran og bak kulissene*. Oslo : Tano Aschehoug, 1999.

⁷⁶ *Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet*. NOU 1997:15

⁷⁷ Se særlig s. 22-49.

⁷⁸ Se f.eks. Gary Marx: *Undercover: Police Surveillance in America*. 1988, som konkluderer med at i den grad effekter lar seg påvise, dreier det seg om svært beskjedne endringer. Se også Halvorsen, Vidar: "Straffeprosess, moral og utradisjonelle etterforskningsmetoder." I : *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 4, 1998.

Én ting er f. eks. å bruke anonyme informanter for å komme videre i etterforskningen, noe annet å bygge en fellende dom på slike utsagn. Det siste spørsmål reguleres av EMK artikkel 6. Praksis fra Strasbourg er etter hvert rikholdig.

I samme gate ligger spørsmål om betydningen av at bevis er ervervet på ulovlig måte. Igjen er det EMK artikkel 6 som er relevant. Her er det foreløpig sparsomt med konvensjonspraksis, men ikke desto mindre behov for en teoretisk avklaring. Når Strasbourg-praksis er knapp samtidig som de samme spørsmål har vært gjenstand for omfattende praktisk og teoretisk behandling i andre rettssystem, kan det på dette området være særlig aktuelt å gå inn i sammenlignende studier, som også vil kunne gi grunnlag for EMK-rettslige slutninger de sententia ferenda.

I Ot prp nr 64 "Om lov om endringer i straffeprosessloven og straffeloven m v (etterforskningsmetoder m v)" er et helt kapittel viet "Forholdet til menneskerettighetene og folkerettslige forpliktelser" hvor det heter at "det skal mye til før *lovgivningen* i seg selv vil være konvensjonsstridig fordi den samlet sett gir adgang til å bruke for mange ekstraordinære etterforskningsmetoder. Derimot vil for omfattende bruk av slike metoder i den enkelte sak kunne komme i strid med konvensjonens krav." Det vil også være relevant å se nærmere på Politiets overvåkningstjeneste i denne sammenheng.

6.3 Varetekt

Norge har gjentatte ganger blitt kritisert av så vel FNs⁷⁹ som Europarådets Torturkomité⁸⁰ for bruken av politiarrest, isolasjon gjennom brev- og besøksforbud og fengsling av utlendinger etter utlendingsloven. Også Sivilombudsmannen har kritisert Norges praksis på disse områdene.⁸¹ Norge skiller seg fra andre, sammenlignbare land når det gjelder varetekts- og isolasjonspraksis.

---

⁷⁹ Conclusions and recommendations of the Committee against torture 060698.

⁸⁰ Se f.eks. Den europeiske torturkomitéens rapport 4. juli 1997. Se også Rod Morgan: "Moderate Psychological Pressure: The Scandinavian Way?" I: *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.

⁸¹ Sivilombudsmannens årsmelding for 1997, s. 38-49.

Nesten 40 % av fengselsstraffen for forbrytelser forhåndsavsones i varetekt, og med færre soningsrettigheter enn domsinnsatte.⁸² Stadig flere soner også hele straffen i varetekt. Et annet problem er at den økende varetektsfengslingen ser ut til å rette seg mot utslåtte mennesker - den mest rehabiliteringstrengende "gjenganger"-gruppen, som dermed får dårligere rehabiliteringsvilkår i fengslene enn andre domssonere.

Forskning har vist at isolasjon er svært skadelig for dem som utsettes for det. Det er de psykiske skadevirkningene som gjør at isolasjon under varetektsfengsling bør betraktes som svært inngripende for de som utsettes for det. Norge har lang tradisjon for at man ilegger enten brev- og besøkskontroll eller -forbud i varetektssaker. FN's komité mot tortur har anbefalt Norge at bruken av restriksjoner som innebærer isolasjon bare skal anvendes i unntakstilfeller, at det skal være strengt lovregulert og at den rettslige prøvingen skal skjerpes.⁸³

6.3.1 Igangværende forskning:

Ved Institutt for kriminologi (UiO) er det for tiden to prosjekter som omhandler varetekt. Det mest relevante prosjektet i denne sammenhengen utføres av Marie Indahl. Prosjektet har arbeidstitel *Politiets bruk av tvangsmidler med utgangspunkt i varetektsfengsling*.

Prosjektet inneholder varetektsfangers beskrivelser av og erfaringer med politiets bruk av tvangsmidler, samt en analyse av hvem politiet setter på glattcelle og hvem som settes videre i varetekt. Dette vil gi viktig kunnskap om varetektspraksisens omkostninger. Hovedfagsstudent Line M. Neergård arbeider også med et prosjekt om varetektsfengsling. Observasjon av forhørsretten og intervjuer med varetektsfanger vil danne datagrunnlag for avhandlingen. Det er uklart i hvilken grad denne studien har menneskerettighetsperspektiv.

Ved Institutt for retts sosiologi har Christer Hedin nylig avsluttet særavhandlingen *Intet uforholdsmessig inngrep? Varetektsinstituttet i praksis*.

---

⁸² Se f.eks. Ragnar Kristoffersen: "Bruken av varetekt øker igjen." I : *Samfunnsspeilet*, nr. 2, 1999. Oslo : Statistisk sentralbyrå.

⁸³ Conclusions and recommendations of the Committee against torture 060698.

Hedin peker i avhandlingen på at det i realiteten er påtalemyndigheten som avgjør hvorvidt varetektsfengsling skal skje eller ikke og at hensynet til gjennomføringen av en straffeforfølgelse i praksis veier langt tyngre enn hensynet til den siktede. Hedin konkluderer med at varetekt og isolasjon blir brukt som en "mørningsprosess" overfor siktede, tilsvarende gamle dagers tilståelsesarrest. Avhandlingen viser også at i praksis er det ikke forskjell på isolasjonsgradene brev- og besøkskontroll og brev- og besøksforbud.

6.3.2 Fagmiljøer med kompetanse

Institutt for kriminologi (UiO)

Institutt for rettssosiologi (UiO)

6.3.3 Anbefalinger for videre forskning

Det er et klart behov for å utnytte denne kunnskapen om Norges varetektspraksis på tvers av ulike fagmiljøer. Både rettslige analyser, samfunnsvitenskapelige studier samt medisinske/psykologiske studier av skader av isolasjon vil være aktuelt. Det vil være viktig å stimulere til at flere faggrupper deltar i denne forskningen slik at det kan trekkes veksler på noe av det andre fag har bidratt med. Ett eksempel er psykiatrisk forskning om effekten av varetekt.

Stikkord: Bruk av politiarrest, isolasjon, mangelfull rettslig kontroll, lengde på varetektsfengsling, fengsling av utlendinger etter utlendingsloven.

6.4 Internasjonalt politisamarbeid

Internasjonaliseringen av politiarbeidet medfører også nye utfordringer menneskerettslig sett.

6.4.1 Igangværende forskning:

Stephen Kabera Karanja, Institutt for rettsinformatikk, UiO, arbeider med doktorgradsprosjektet "Dismantling of Internal Borders: Extending Control to Entire Society - The Schengen convention and Data Protection". Prosjektet tar for seg Schengen-samarbeidet, og hvordan Schengens informasjonssystem utfordrer både de enkelte lands personvern- og personopplysningslovgivning, og sivile rettigheter.

Også Thomas Mathiesen har publisert bøker om Schengen og Europol.⁸⁴

6.4.2 Anbefalinger for videre forskning

Internasjonaliseringen av politiarbeidet reiser viktige problemstillinger i et menneskerettslig perspektiv. Særlig personvern og flyktningepolitikk, men også samfunnets overvåkingsnivå er viktige forskningsområder som vil tjene på å bli belyst i et menneskerettsperspektiv.

---

⁸⁴ Mathiesen, Thomas: *Schengen : politisamarbeid, overvåking og rettsikkerhet i Europa*. (Nytt opplag med etterord om Schengensakens videre utvikling. Oslo : Spartacus, 1997.

7 Rettferdig rettergang og dom

7.1 Igangværende forskning

Rettergang og menneskerettigheter er tema for Jørgen Aalls doktoravhandling fra 1994.⁸⁵ Den tar for seg de krav EMK artikkel 6 stiller til norsk straffeprosess. Aall har også publisert en avhandling om domstolsadgang og domstolsprøving i menneskerettighetsaker⁸⁶, dvs. slike sivile saker som angår menneskerettigheter.

Domstolsadgang i sivile saker er tema for Line Ravlos doktoravhandling (UiTø). Doktorgradsprosjektet har arbeidstittel "Access to Court in Civil Cases as Ensured by Article 6 of the European Convention on Human Rights"⁸⁷, og omhandler menneskerettigheter og sivilprosess med hovedvekt på EMK art. 6. Asbjørn Strandbakkens doktorgradsprosjekt *Uskyldspresumsjonen i norsk rett* (UiB), som ble omtalt i kapittel 4, omhandler også emner som er relevante å nevne her, og da særlig spørsmålet om uskyldspresumsjonen må tillegges et videre virkeområde enn til bare å gjelde i straffesaker, f.eks. ved avgjørelsen av sivile krav som har en større eller mindre tilknytning til straffesaken.

7.1.1 Anbefalinger for videre forskning

Disse gjennomførte og pågående forskningsprosjekter besvarer selvsagt ikke alle spørsmål innenfor sine rammer. Flere av de deltemaer som berøres kan det i dag være naturlig å gå videre på:

Et tema som i den seneste tid har vært viet stor offentlig oppmerksomhet er forhåndsomtale (-prosedyre) i straffesaker (trippeldrapssaken).

---

⁸⁵ Aall, Jørgen: *Rettergang og menneskerettigheter. Den europeiske menneskerettighetskonvensjonens artikkel 6 og norsk straffeprosess*. Oslo : Universitetsforlaget, 1995.

⁸⁶ I : TfR 1998 s. 1-181. Se også "Sivilprosess og menneskerettigheter." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

⁸⁷ Foreløpig publikasjon: "Forliksrådene - en ordning i samsvar med EMK?" I : *Juristkontakt*, nummer 3/1999, s-26-27. Se også "Domstolsadgang i saker om krenkelse av menneskerettigheter." I : *Kritisk Juss*, nr. 4, 1998.

Dette reiser dels spørsmål i forhold til uskyldspresumsjonen, dels i forhold til retten til å få saken pådømt av en upartisk domstol (EMK artikkel 6/SP artikkel 14).

Forhåndsomtalen angår samtidig siktede og eller andres privatliv (se nedenfor). Et annet tema som har fått en sterk fokus i den senere tid er forholdet mellom frifinnelse i straffesak og fellende dom i erstatningssak om samme forhold (Karmøy-saken, se Høyesteretts dom av 24/9 1999). For uten de rent juridiske utfordringer som ligger i slike kollisjoner mellom menneskerettigheter (siktetes uskyld kontra offerets rett til å kunne kreve erstatning), ligger her også utfordringer på et annet plan (og for andre fag enn rettsvitenskap): forholdet mellom "skoleflinke" juristers og "alminnelige" folks rettsoppfatning (det synes å være en utbredt oppfatning blant den sistnevnte gruppe at dagens rettstilstand er ulogisk).

Et konkret eksempel på avveiningsproblematikken staten her lett vil havne i er spenningsforholdet mellom siktetes krav på respekt for en frifinnende dom – (uskyldspresumsjonen, EMK artikkel 6.2/SP artikkel 14.2.) og den fornærmedes rett til å gå til sak mot den frifunnede til avgjørelse av det "borgerlige" rettskrav (EMK artikkel 6.1./SP artikkel 14.1). Også mer generelt må det viktige hensyn til kriminalitetsbekjempelse balanseres mot den etterforskningen retter seg mot og ellers kan ramme (f. eks. den som uten å ha noe med saken å gjøre får sin telefon avlyttet fordi mistenkte ved en feiltagelse har oppringt ham, se utkast til ny strpl. § 216 a.). Mange av disse forslag aktualiserer EMK-spørsmål, særlig dens artikkel 8, men også artikkel 3. Utvalgene som har vurdert nye etterforskningsmetoder nøyer seg stort sett med å anta at de foreslåtte tiltak vil stå seg i forhold til EMK, se NOU 1997 : 15, s. 21 (og Ot.prp. nr. 64 1998-99). Dette er nærmest en "invitasjon" til grundigere undersøkelser.

Andre temaer under denne overskrift kan være:

- Saksbehandlingstiden i domstolene. Saksbehandlingstiden i straffesaker har vært et problem. EMK artikkel 6 stiller krav om at den tid som går med til behandlingen av saken må være "rimelig": Hva som er rimelig beror på de konkrete forholdene i den enkelte sak. Norge har ikke blitt dømt for brudd på denne bestemmelsen, men dette er et punkt hvor det ikke er utenkelig at Norge kan komme til å bryte konvensjonen/bli dømt. Dette området åpner både for juridisk og samfunnsvitenskapelig forskning.

Når det gjelder samfunnsvitenskapelig forskning, vil det være sentralt å kartlegge saksbehandlingstid og årsaker til forsinkelsene, men også få innblikk i hvilke konsekvenser den lange saksbehandlingstiden har for de impliserte partene: Siktede/tiltalte, fornærmede, pårørende.

- Et annet mulig forskningsområde er å se nærmere på konsekvensene av to-instansreformen for fornærmede og tiltalte, og avveininger i forhold til MR. Synliggjøre problemer som oppstår når ankemulighetene utvides. (Det har blant annet vært fokusert på fornærmedes situasjon i saker om seksualisert vold og seksuelle overgrep, med de store påkjenninger fornærmede utsettes for ved å skulle gjenoppleve hendelsen gang på gang).

7.2 Straff/forvaring

7.2.1 Igangværende forskning:

Institutt for kriminologi har hatt ulike forskningsprosjekter knyttet til avvik og sosial kontroll blant annet gjennom strafferettsvesenet. Ett gjennomgående tema i denne sammenhengen er om hensynet til effektivitet får forrang på bekostning av hensynet til verdier og den enkeltes integritet.

Katja Franko Aas ved Institutt for kriminologi, arbeider med et doktorgradsprosjekt med arbeidstittel *Punishment, knowledge and technology - from an ethical perspective*. Hun ser særlig på hvordan informasjons- og kommunikasjonsteknologi endrer straffens praktiske og symbolske betydning. Hun studerer om teknologisk tankegang kan generere en ny pønal kultur, og mer generelt, en ny type myndighetsutøvelse som fokuserer på grupper/kategorier heller enn individer, og på systemeffektivitet fremfor individuell rettferdighet og rettssikkerhet.

Nils Christie, også ved Institutt for kriminologi, har i de senere årene bidratt til å sette søkelyset på industrialiseringen og kommersialiseringen av kriminalitetskontrollen, gjennom sin bok *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG, vestlig type*.⁸⁸

---

⁸⁸ Oslo : Universitetsforlaget, 1993.

Denne utviklingen stiller menneskerettighetene på nye prøver innenfor kriminalitetskontrollområdet.

7.2.2 Anbefalinger for videre forskning

Den nye forvaringsordningen. Det er vedtatt endringer i straffelovens regler om særreaksjoner. For visse grupper tilregnelige lovovertrедere er det vedtatt innført tidsubestemt forvaring. Forvaringen skal skje i en institusjon under fengselsvesenet, og er en straff i straffelovens forstand. Forvaring kan bare idømmes dersom vedkommende har begått alvorlig kriminalitet, det er nærliggende fare for at vedkommende igjen vil begå alvorlig kriminalitet, og særreaksjonen anses nødvendig for å verne samfunnet. I tillegg er det et vilkår at lovbryteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en alvorlig forbrytelse. Denne loven og praktiseringen av den kan tenkes å utgjøre et utgangspunkt for komparativ forskning om rettstilstanden i Norge og andre land (samt EMD) når det gjelder tidsubestemte straffer.

Varsling om hvor sedelighetsdømte bosetter seg. Regjeringen vurderer å endre loven slik at politiet kan varsle folk om hvor sexovergripere bosetter seg. Dette innebærer at personer som er dømt og har sonet sin straff, utsettes for en form for rettslig forfølgning også etter at straffen er sonet. Dette kan være et brudd med Verdenserklæringens art. 12. I følge denne må ingen utsettes for vilkårlig innblanding i privatliv, familie, hjem og korrespondanse, eller for angrep på ære og anseelse. Det bryter også med prinsippet om at et forhold er oppgjort når en person har sonet sin straff.

7.3 Fangebehandling

7.3.1 Igangværende forskning

Det finnes etterhvert en rikholdig mengde litteratur om hvordan det oppleves å sone straff i fengsel. Både sosialantropologiske, sosiologiske, rettssosiologiske og kriminologiske studier finnes. De har imidlertid ikke et tydelig menneskerettighetsperspektiv.

Fengsel som institusjon krever en sterk bevissthet om Menneskerettighetene - en bevissthet som hele tiden må være retnings- og innholdsgivende for virksomheten.

Derfor er forskernes ansvar stort for at det hele tiden avdekkes forhold som er til fare for mennesket som sitter i fengsel. Dette poengteres både i forskningen og undervisningen på Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS). Også i en del utredninger fra denne forskningsavdelingen har dette stått sentralt, senest i en pågående evaluering av innsatte i Oslo kretsfengsel som soner svært tungt, der formålet er å peke på forhold som vil kunne redusere belastningene for denne gruppen. Yngve Hammerlin skriver nå på et større arbeid (dr.philos.) om *Menneskesyn i norsk kriminalomsorg (i anstalt)* - relatert til perioden 1977-til nå, samt perspektivene framover.

Innenfor kriminologisk forskning har man særlig sett på spørsmål som: Hvor setter vi grensen for de onder som påføres som straff eller midler til å gjennomføre straffen? Bruk av isolasjon, spesielt aktuelt ved varetekt, men også i såkalte sikkerhetsavdelinger i fengslene, stripping, undersøkelser av kroppens hulrom. Narkotikakontroll i fengslene er kanskje spesielt aktuelt.

Reid Jone Stene har skrevet en hovedfagsavhandling i kriminologi om "Menneskerettigheter som mulighet i rettslige rammer. Om bruken av den europeiske menneskeretten, spesielt blant fanger." Stene har i denne avhandlingen kartlagt bruken av EMK i rettslige organer, og drøftet hvilke muligheter og begrensninger de innsatte har til å utøve en menneskerettslig legalstrategi.

7.3.2 Forslag til forskning

Den tiltagende differensieringsdoktrinen i Kriminalomsorgen reiser spørsmål om eventuell ulikhet og forskjellsbehandling av innsatte. Også narkotikabekjempelsen innad i anstaltene kan tenkes å utgjøre et eget emne for et forskningsprosjekt.

Sikringsfangenes situasjon i gråsonen mellom rettsapparatet og psykiatrien er også et område som fortjener oppmerksomhet.

8 Politiske rettigheter

8.1 Igangværende forskning

Temaet *Politiske rettigheter* grenser klart opp mot den nylig igangsatte Makt- og demokratiutredningen (ledet av Professor Øyvind Østerud, Institutt for statsvitenskap, UiO). Hovedtema for MoD-utredningen er vilkårene for det norske folkestyret og hvordan de har endret seg. Utredningen vil bl.a. se på forhold i hverdagslivet i et maktperspektiv, se på likestillingsprosesser, etniske identiteter og makt knyttet til informasjon og kommunikasjon. Endelig vil den gå inn på medbestemmelse i arbeidslivet, se på profesjonenes makt og diskutere virkningen av endringer i eierforholdene i næringslivet. Maktutredningen vil også sette i gang en omfattende kartlegging av norske eliter, som også vil bli sammenholdt med undersøkelser av ressurser og handlingsmuligheter hos befolkningen som helhet.

Ingen av disse prosjektene har imidlertid et eksplisitt menneskerettighetsperspektiv. De vil imidlertid komme til å produsere forskningsprosjekter som vil være svært relevante for kompetanseoppbygging om menneskerettigheter i Norge. Utredningen skal fokusere på hvordan det representative demokratiet og dets forutsetninger blir utfordret og påvirket. Innenfor prosjektområdene "Makt i fellesskapsarenaer og nærmiljø" finnes det tilgrensede perspektiver, og der prosjektene *Religion og makt* (Pål Repstad, HiA), *Verdipolitikk* (Thorvald Sirnes, UiB), samt flere prosjekter som omhandler normer, verdier, identitetsdannelse og sosialisering er relevante i denne sammenhengen. Prosjektområdet "Likestilling og kjønnsrettigheter" vil bli nærmere omtalt i kapittel 15.

Også ARENA (Advanced Research on the Europeanisation of the Nation State), som er et forskningsprogram i regi av Norges forskningsråd, har viktige berøringspunkter med dette temaområdet. Innenfor området "Europeisering av nasjonal kultur og identitet" bør særlig nevnes *EU og Demokrati* (Andreas Føllesdal og Knut Olav Midgaard). I tillegg har ARENA en tverrgående gruppe knyttet til normativ teori og legitime styresett. Innenfor denne siste gruppen kan vi særlig nevne prosjektene *Hva betyr demokrati i dag?*

Politisk kommunikasjon og deliberasjon i Europa (Erik Oddvar Eriksen) og *Demokrati på ulike nivåer. Representativt demokrati og demokratiske rettigheter i Europa* (Knut Midgard), som har berøringspunkter med menneskerettighetsspørsmål.

Ved Senter for samfunnsforskning (SEFOS, UiB) arbeides det med prosjekter om *Demokrati og deltakelse i kommunene*, Jacob Aars og Audun Offerdal, der lokaldemokratiets vilkår tematiseres fra forskjellige synsvinkler. SEFOS har også hovedansvaret for Kommunenes Sentralforbunds FoU-satsing *Demokrati, deltakelse og styring*, der målet er å styrke politisk involvering blant innbyggerne, ved hjelp av ulike tiltak som delibarative folkehøringer, forsøk med alternative avstemningsmetoder i kommunestyrene og bruk av informasjonsteknologi for å styrke lokal offentlig debatt.

Ved LOS-senteret i Bergen er det for tiden to prosjekter av relevans: *Forvaltningspolitikk, byråkrati og demokrati*, og *Demokrati og nye styringsformer*, begge finansiert av delprogrammet *Offentlig sektor i endring*, Norges forskningsråd. Dette delprogrammet finansierer også prosjektet *Konflikt mellom legitimitet og effektivitet* (Karl Ove Moene, Frischsenteret, UiO), og *Offentlig politikk - fra kollektive til individuelle goder* (Ulf Torgersen, NOVA).

Ved Institutt for sammenliknende politikk (UiB) kan vi nevne Nina Cecilie Raaums⁸⁹ forskning knyttet til demokratiteori, politisk deltakelse, samt kjønn og politikk. Også Per Selle og Kaare Strøms forskning ved samme institutt er verd å nevne i denne sammenhengen.

Ved Institutt for statsvitenskap (UiTø) arbeider Helge O. Larsen blant annet med et forskningsprosjekt om *Deltakelse og lokaldemokrati i Norden*. Også Knut H. Mikalsen ved samme institutt utfører et relevant forskningsprosjekt i vår sammenheng: *Ressursforvaltning som styrings- og demokratiproblem*. Jarle Weigård arbeider også med relevante prosjekter, bl.a. *Endringer i representasjonsformer og representantenes legitimitetsgrunnlag gjennom norsk parlamentarisk historie*.

---

⁸⁹ Se f.eks "Women in Local Democracy" I: *Women in Nordic Politics: Closing the Gap*. Red av L. Karvonen og P. Selle. Dartmouth, 1995.

Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo bør også nevnes i vår gjennomgang, og da særlig Knut Heidars forskning knyttet til politiske partier og partisystemer, samt komparativ politikk (hovedområde Vest-Europa). Også Bernt Hagtvet, med sine demokrati- og menneskerettighetsstudier er en sentral forsker. Av prosjekter under arbeid er det særlig *Massesamfunnsteori og demokratiets fall*, og *Menneskerettigheter i den nye internasjonale orden* som er sentrale i denne sammenhengen.

Valgforskning er et relevant forskningsområdet i vår sammenheng. Det er vel særlig Institutt for samfunnsforskning i Oslo, og forskningsområdet *Politiske institusjoner, aktører, opinion og makt* som er aktuelt her, med deres Valgforskningsprosjekt (Henry Valen, Bernt Aardal). I de siste valgundersøkelsene omhandles også demokratiets legitimitet og støtte i befolkningen.

Også ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap (NTNU) arbeides det med valgforskning. Ola Listhaug arbeider i samarbeid med bl.a. Valen og Aardal med prosjektet *Kontinuitet og endring i valgførelse i Norge og andre vestlige demokratier*. Frank Aarebrot (ISP, UiB) har også gjennomført flere survey-analyser av norske valg.

Innenfor Arbeidsretten kan vi særlig nevne Henning Jakhelln, Institutt for offentlig rett, UiO. Han har i flere arbeider beskjeftiget seg med menneskerettighetsperspektiv på arbeidsretten.⁹⁰

Av nylig avsluttet forskning kan vi nevne Ken Uggeruds rapport fra 1997: *Arbeidstvilstov og menneskerettigheter: Rapport om Arbeidsrettsrådets innstilling NOU 1996:14 - Prinsipper for ny arbeidstvilstov*.⁹¹ Uggerud skal nå starte på et doktorgradsprosjekt med arbeidstittel *Kollektiv arbeidsrett og juridisk metode : En komparativrettslig studie*, som vil bestå i en grundig gjennomgang av forskjeller og likheter i deler av arbeidsretten i tre rettssystemer; norsk rett, italiensk rett og internasjonal rett.

---

⁹⁰ Se f.eks. "Menneskerettighetene, Grunnlovens § 110 c og arbeidsretten. I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

⁹¹ Oslo : Institutt for offentlig rett ; 1997. Institutt for offentlig retts skriftserie ; 4/1997

8.2 Anbefalinger for videre forskning

Gjennomgangen av aktuell forskning viser at også innenfor dette temaet er det mye relevant forskning som ikke anlegger et menneskerettighetsperspektiv, og det bør stimuleres til økt oppmerksomhet omkring dette perspektivet, og da særlig i de statsvitenskapelige miljøene.

Grunnet satsningen på Makt- og demokratiutredningen og ARENA og de åpenbare berøringspunkter disse har med menneskerettighetsforskning, har vi ikke funnet det nødvendig å anbefale ytterligere forskningsinnsats på temaområdet. *Politiske rettigheter*. Men det kan være ønskelig at MoD-utredningen i større grad anlegger menneskerettighetsperspektiver i sine forskningsprosjekter. Vi vil samtidig betone behovet for å se nærmere på politiske rettigheter og deltakelse i forhold til de svakeste og mest utsatte gruppene i samfunnet, så som innvandrere, fattige, barn, syke.

9 Ytringsfrihet

Et forhold som i den senere tid har bidratt til økt oppmerksomhet rundt ytringsfrihetens vilkår i Norge er Høyesteretts plenumsdom i Kjuus-saken (Rt. 1997 s. 1821) hvorved straff ble ilagt for rasediskriminerende ytringer i Hvit valgallianses partiprogram.⁹² Også det forhold at Norge i vår (20.mai 1999) ble dømt ved Den europeiske menneskerettighetsdomstol i saken Bladet Tromsø og dets tidligere redaktør Stensås hadde anlagt mot Norge for brudd på ytringsfriheten⁹³ og at flere lignende saker mot Norge ligger til behandling ved Domstolen, bidrar i samme retning. Endelig – og ikke minst – må nevnes at Ytringsfrihetskommisjonen avga sin innstilling 22. september med forslag til ny grunnlovsbestemmelse.⁹⁴

9.1 Igangværende forskning

Kyrre Eggen ved Institutt for rettsinformatikk (UiO), arbeider med en doktorgradsavhandling om *Ytringsfriheten etter EMK og norsk rett*. Han har bidratt med en utredning om "Norges internasjonale forpliktelser på ytringsfrihetens område" på oppdrag fra Ytringsfrihetskommisjonen.⁹⁵ Bemerkt også hans utvidete spesialfagsavhandling *Vernet om ytringsfriheten etter art. 10 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon : med særlig vekt på ytringsfriheten i kringkastingsmediene*.⁹⁶

Clara Hasselbergs særavhandling ved Juridisk fakultet (UiO) har arbeidstittelen *Grensen for ytringsfrihet i forhold til rasediskriminerende ytringer - vurdering av hvorvidt Norge overholder sin folkerettslige forpliktelser etter Rasediskrimineringskonvensjonen art 4.a).*

Erik Lundeby (Filosofi, UiO) arbeider også med en doktorgradsavhandling om ytringsfrihet: *Cultural plurality and the freedom of expression*.

---

⁹² Oslo : Universitetsforlaget, 1994

⁹³ Se Eggen, Kyrre: Journalistisk formidling av ærekrenkende ytringer - med særlig vekt på betydningen av Menneskerettighetsdomstolens avgjørelse i Tromsøsaken." I : *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.

⁹⁴ *Ytringsfrihed bør finde Sted. Forslag til ny Grunnlov § 100*. NOU 1999:27.

⁹⁵ Særskilt vedlegg nr. 1 til NOU 1999:27. Ytringsfrihetskommisjonen

⁹⁶ Oslo : Universitetsforlaget, 1994.

Avhandlingen tar utgangspunkt i spørsmålet om ytringsfrihet bør tilkjennes en spesiell status i forhold til andre moralske verdier når moralske konflikter skal løses. I avhandlingen diskuterer Lundeby om en spesiell status for ytringsfriheten kan være forenlig med en rimelig beskyttelse og anerkjennelse av kulturelle og andre minoriteter.

Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansen (UiO) har på oppdrag fra Ytringsfrihetskommisjonen skrevet et av vedleggene til kommisjonens innstilling om *Ytringsfriheten i Norge i det 20. århundre*.⁹⁷

9.2 Forskningsmiljøer / forskere med særlig kompetanse

Kyrre Eggen, Institutt for rettsinformatikk, Universitet i Oslo

Henry Mæland, Rettsvitenskapelig seksjon, UiB (dr. avhandling om ærekrenkelser 1983)

Ørnulf Rasmussen Rettsvitenskapelig seksjon, UiB (dr. avhandling om taushetsplikt 1995)

Gunnar Skirbekk, Senter for vitenskapsteori, UiB (medlem av Ytringsfrihetskommisjonen)

Anders Molander, Senter for vitenskapsteori, UiB

Asbjørn Eide, Institutt for menneskerettigheter, UiO

Anders Bratholm, professor ved Juridisk fakultet, UiO, avgått for aldersgrensen

Gro Nystuen, UD, snart IMR (har skrevet flere ting om konflikten mellom ytringsfrihet og vernet mot rasistiske ytringer i henhold til menneskerettighetskonvensjonene slik den har framtrådt i norsk rett)

Hans Fredrik Dahl, professor ved Institutt for medier og kommunikasjon, UiO

Henrik G. Bastiansen, forsker ved Institutt for medier og kommunikasjon, UiO

Jon Bing, Institutt for rettsinformatikk, UiO, medlem av Ytringsfrihetskommisjonen

Kristin Høgdaahl, IMR, UiO, medlem av Ytringsfrihetskommisjonen

Eivind Smith, Institutt for offentlig rett, UiO, medlem av Ytringsfrihetskommisjonen

Francis Sejersted, Historisk institutt, UiO, leder av Ytringsfrihetskommisjonen

---

⁹⁷ Særskilt vedlegg nr. 1 til NOU 1999:27. Ytringsfrihetskommisjonen.

9.3 Anbefalinger for videre forskning

Det er bred enighet om at ytringsfriheten er av fundamental betydning for demokratiet. Men jo videre rammer man trekker om ytringsfriheten, jo mer øker faren for at andre beskyttelsesverdige interesser (også av menneskerettslig karakter, som personvern, religionsvern og vern mot rasediskriminerende ytringer mv.) trøs for nær. Ikke alle vil dele Ytringsfrihetskommisjonens oppfatning at en (ytterligere) stryking av ytringsfriheten i dag er viktig, eller være enige i dens konkrete avveininger mellom ytringsfriheten og de ulike motstridende interesser. Men Kommisjonens innstilling gir et godt grunnlag for å drøfte de mange spørsmål som ytringsfriheten reiser.⁹⁸ Vi antar at det vil være av særlig interesse å se nærmere på avveiningen når det ligger menneskerettslige lodd også i den andre vektsskål.

Det er dels spørsmål om "rangforhold", se f. eks. forholdet mellom hovedregelen om ytringsfriheten i EMK artikkel 10 (1) og unntaket fra den etter artikkel 10 (2) til vern om "andres omdømme eller rettigheter" – som iht. praksis skal gis en snever anvendelse, dels om harmonisering av likeverdige regler som forholdet mellom vernet om ære og omdømme i SP artikkel 17 (1) og Ytringsfriheten i SP artikkel 19 (2).

Vi har nevnt enkelte konkrete emner ovenfor under domstolsbehandling og nedenfor under personvern (forhåndsomtale av straffesaker) som samtidig – og kanskje mest sentralt - angår ytringsfriheten, eller rettere sagt *ytringsfrihetens grenser*.

Mer generelt: mange mennesker reagerer sterkt på å bli gjenstand for medienes søkelys. Personvernet i vid forstand er under sterkt press i dagens samfunn preget av mektige medier. Et kjernepunkt i ytringsfriheten er at ytringer skal møtes med ytringer, ikke straff. Men hvor ytringene fremsettes av og i mektige medier, forutsetter dette at (fortrinnsvis de samme) medier lojalt tar inn motytringer. Er det realistisk og betryggende å regne med at dette vil skje? Ytringsfrihetskommisjonen innfører begrepet *Ytringsmulighet*, som bør underkastes studier. I hvilken grad har svake grupper og/eller minoriteter ytringsmulighet? Hvilket ansvar har myndighetene til å legge til rette for dette?

---

⁹⁸ Se også *Nye trusler mot ytringsfriheten i Norden - diagnose og forslag*. Av Toril Brekke, Peter Normann Waage og Bernt Hagtvet. Oslo : Kulturdepartementet, 1994. (Rapport)

I mange tilfeller vil en motytring ikke eller bare delvis kunne avhjelpe den skade som skjer allerede ved fremsettelsen av ytringen, noe som aktualiserer betydningen av rettslig ansvar. Presseytringer kan reelt være yrkesdrap ("Røv-saken", Rt. 1994 s. 348). Også ved rasediskriminerende ytringer forvoldes det stor og ofte irreparabel skade ("Kjuus-saken", Rt. 1997 s.1821). Av mer spesielle eksempler kan nevnes taterprosjektet⁹⁹ hvor det fremkommer at norske tater reagerer sterkt mot den måten de fremdeles omtales og beskrives på i mediene, litteratur, teater (for eksempel visning av Norvald Tveits "Splint"). De opplever slike framstillinger som krenkende, som noe som bidrar til å opprettholde fordommer og uvitenhet i samfunnet, og som noe som medvirker til at det fremdeles oppleves forbundet med risikoer og ulemper å være åpen om at man er av taterslekt.

---

⁹⁹ Bjerkan, Lise & Dyrli, Linda (1999) *Stolthet og stigma - fortellinger om det å være tater i dag*. (manus), NTNU Trondheim

10 Personvern¹⁰⁰

Det foregår i dag en utstrakt innsamling av personopplysninger til kommersielle, administrative, kriminalitetsforebyggende og overvåkingsformål. Disse opplysningene behandles av, og kommuniseres mellom, en rekke offentlige og private instanser. Krysskoblinger og sammenstillinger av data fra ulike registre gir enorme muligheter for kartlegging og overvåking, samt bruk (eller misbruk) til andre formål enn det primære.¹⁰¹ Den teknologiske utviklingen muliggjør stadig mer omfattende overvåking av enkeltpersoner og grupper.

10.1 Igangværende og nylig ferdigstilt forskning

UiO, Institutt for rettsinformatikk

Menneskerettslige og personvernrettslige skranker for ligningsmyndighetenes håndtering av opplysninger om skattyterne.

Jens Petter Berg: Forskningsrådsstipendiat. Har siden 1994 arbeidet på avhandlingen *Skattlegging for hvilken pris? Rettslige skranker for ligningsmyndighetenes håndtering av opplysninger om skattyterne*. Analyserer de menneskerettslige og personvernrettslige kravene til sentrale deler av ligningslovgivningen, med hovedfokus på EMK art 8, Europarådets personvernkonvensjon 1981 og EUs personverndirektiv 95/46/EF, slik dette vil bli transformert til norsk lov gjennom Stortingets behandling av Ot prp nr 92 (1998–99) Om lov om behandling av personopplysninger (personopplysningsloven), som ventes vedtatt seinvinteren 2000. Avhandlingen vil bli levert til bedømmelse for dr jurisgraden ved UiO, Det juridiske fakultet våren 2000.

Personvernets begrunnelse, logikk og begrensninger

Lee Bygrave: Forskningsrådsstipendiat. Leverte i juli 1999 avhandlingen *Data Protection Law: Approaching Its Rationale, Logic and Limits* til bedømmelse for dr jurisgraden ved UiO, Det juridiske fakultet.

---

¹⁰⁰ Dette kapitlet er utarbeidet av Jens Petter Berg, Institutt for rettsinformatikk, Universitetet i Oslo, med enkelte tilføyelser av arbeidsgruppen.

¹⁰¹ Marshall, T.H.: *Class, citizenship and social development : essays*. New York : Doubleday, 1964.

Avhandlingen identifiserer personvernets forankring i de sentrale menneskerettslige instrumentene, herunder EUs personverndirektiv 95/46/EF, og analyserer disse instrumentenes transformasjon til en del sentrale stater, inkludert Norges, nasjonale lovgivning. Avhandlingen behandler også personvernrettigheter for kollektive enheter i privatsektoren.

Personvern og forbrukervern i det elektroniske markedet

Lee Bygrave (se ovenfor) fikk allerede i 1998 tilsagn om tre års post doc-stipend under Norges forskningsråds SKIKT-program for å arbeide med prosjektet *Personvern og forbrukervern i det elektroniske markedet*, som også vil fokusere på de menneskerettslige føringene for personvernet. Oppstart umiddelbart etter forventet disputas ca mai 2000.

Personvern som skranke for ytringsfrihet

Kyrre Eggen: Universitetsstipendiat, Det juridiske fakultet. Hans dr juris-prosjekt, som forventes ferdigstilt i 2000, har ytringsfriheten som tema, jf kapittel 9, Ytringsfrihet, her i rapporten, men vil dermed også berøre grenseflaten mot personvernet, herunder personvernet som skranke for ytringsfrihet. I begge sammenhenger står de menneskerettslige problemstillingene sentralt.

Schengensamarbeidets kontrollstrukturer i personvernperspektiv

Stephen K. Karanja: Forskningsrådsstipendiat, SKIKT-programmet. Hans prosjekt (finansiering i perioden 1998-2001) har tittelen *Dismantling Internal Borders: Extending Control to Entire Society - The Schengen Convention and Data Protection*. Temaet er personvernproblemstillinger i tilknytning til Schengen informasjonssystem. Dette prosjektet omtales også i kapittel 6 her i rapporten. Menneskerettslige krav til personvernet vil bli behandlet.

UiB, Det juridiske fakultet

Pasientens selvbestemmelse ved medisinsk behandling

Henriette Sinding Aasen: Førsteamanuensis, dr juris i november 1998 ved UiB, Det juridiske fakultet, på avhandlingen *Pasientens rett til selvbestemmelse ved medisinsk behandling : Om selvbestemmelsesrettens grunnlag, innhold og rekkevidde*. Inneholder en kortfattet drøftelse av bl a EMK art 3 og art 8, SP art 7.

Tvang & privatlivsbeskyttelse i behandlingen av psykisk utviklingshemmede

Bjørn Henning Østenstad, som tida med permisjon fra sin forskerstilling arbeider hos Fylkesmannen i Hordaland, skriver på en doktoravhandling om tvang mot psykisk utviklingshemmede og retten til privatlivsbeskyttelse for denne gruppa (også omtalt i kapittel 5). Menneskerettslige krav vil bli behandlet.

10.2 Anbefalinger for videre forskning

Tverrstudier av personvern og straffeprosessuelle rettigheter

Vernet av individets grunnleggende rettigheter og frihetsrettigheter kan i ethvert samfunn i særlig grad avleses gjennom studier av strafferettspleien, og da særlig gjennom studier av de grunnleggende straffeprosessuelle rettighetene. Personvern (i betydningen personopplysningsvern) er åpenbart en integrert bestanddel i begrunnelsen for de straffeprosessuelle bevisforbudene. Høyesteretts dom 7 september 1999 (Inr 54/1999 "fengselsbetjentdommen") aksentuerer betydningen av å rekonstruere begrunnelsen for og sammenhengen mellom bl a taushetsretten, uskyldsprinsippet og personopplysningsvernet i straffeprosessen, særlig i forhold til bruken av straffeprosessuelle tvangsmidler (varetektsfengsling, ransaking og beslag, kommunikasjonsavlytting mv).

Personvernet som skranke for privatautonomien

Innenfor den menneskerettslige forskningen har man lenge vært opptatt av såkalt tredjepartvirkninger (tysk: *Drittwirkung*) av de grunnleggende menneskerettslige instrumentene. Konkret reiser spørsmålet seg om hvilke skranke f eks EMK art 8 om beskyttelse av respekt for retten til privat- og familieliv mv setter for privates handlinger. Tradisjonelt har standpunktet vært at legalitetsprinsippet ikke er en skranke for privates håndtering av personopplysninger. Dommen i Rt 1952 s 1217 (To mistenkelige personer) er et velkjent eksempel på domstolenes rettskapende virksomhet, som i denne sammenhengen også kan leses som et eksempel på at begge parter kan påberope seg ulike menneskerettigheter.

Global tele- og datakommunikasjonsavlytting i personvern- og menneskerettighetsperspektiv

All avlytting av datakommunikasjon kan snart være teknisk-praktisk umuliggjort, takket være de matematiske formlene – *algoritmene* – for kryptering og dekryptering av datakommunikasjon som i de seineste åra har blitt introdusert på markedet. Utviklingen i løpet av de siste par åra innebærer dermed at *det avlyttbare feltet* av mellommenneskelig kommunikasjon potensielt er blitt drastisk innsnevret.

I flere år har det av denne grunn pågått en tautrekking mellom i hovedsak USA på den ene siden og EU/OECD på den andre siden om de tekniske og juridiske betingelsene for etablering av avlyttingsfrie, dvs såkalt krypterte, tele- og datakommunikasjonsløsninger.

Fra et statlig sikkerhetsperspektiv kan utbredte holdninger til en avlyttingsfri datakommunikasjon sammenfattes på følgende måte:

- Er det logisk at det ikke skal være mulig å overvåke Internettet, når både brev kan åpnes og telefoner avlyttes av hensyn til statlige sikkerhetsinteresser?

Fra den enkelte borgers synsvinkel synes utbredte holdninger i tilknytning til mulighetene for avlyttingsfri, kryptert datakommunikasjon å kunne formuleres på følgende måte:

- Hva er så skremmende ved at det – takket være krypteringsteknologien – åpner seg et rom for avlyttingsfri mellommenneskelig kommunikasjon?

Krypteringsteknologien har altså brakt til overflaten en interessekonflikt hvor enkeltindividets personvern- og yringsfrihetsinteresser konfronteres med statlige sikkerhetsinteresser. De menneskerettslige føringene er sentrale ved all forskning på dette rettsområdet.

Håndtering av biologisk forskningsmateriale om mennesker i et menneskerettslig perspektiv

I *Etikk-Informasjon* 1999 (8) nr 3 er det under oppslaget "Hvem eier biologisk forskningsmateriale?" en artikkel som forteller om en sak som verserte for Asker og Bærum herredsrett i september 1999 om eiendomsretten til blodprøver av mennesker.

Oppslaget kaster lys over et viktig, men hittil forsømt forskningsfelt i skjæringsfeltet mellom personvern, menneskerettigheter og helseforskning: Håndtering av biologisk forskningsmateriale om mennesker i et menneskerettslig perspektiv.

I langt større skala aksentueres behovet for forskning gjennom mediaoppslagene mot slutten av 1998 (f eks i Aftenposten 20.12.1998) om at det islandske Alltinget hadde besluttet å selge registrerte helsedata over befolkningen til det multinasjonale selskapet DeCode Genetics.

Forskningen på de menneske- og personvernrettslige konsekvensene av dette må i tillegg til de grunnleggende menneskerettslige instrumenter ta utgangspunkt i Europarådets konvensjon 4. april 1997 om menneskerettigheter og biomedisin, (offisiell kort tittel: "Convention on human rights and biomedicine", offisiell lang tittel: "Convention for the protection of human rights and dignity of the human being with regard to the application of biology and medicine"). Konvensjonen vil tre i kraft 1.12.1999, etter å ha blitt ratifisert av 4 av medlemsstatene. Norge er ennå ikke blant disse.

Arbeidsgruppen vil her tilføye at også andre prosjekter knyttet til personvern og menneskerettigheter vil være interessante. Både filosofisk og samfunnsvitenskapelig forskning knyttet til selve *personvernidéen* er ønskelig. Man kan hevde at folk flest i vår tid ikke bryr seg om personvern. Retten til et beskyttet privatliv og retten til å kunne bestemme bruken av opplysninger om en selv har ikke samme tyngde som de andre, sivile rettighetene. Det er et klart paradoks at vektleggingen eller betydningen av denne rettigheten synker omvendt proporsjonalt med økningen i registrering, overvåking og kontroll. Direktør Georg Apenes i Datatilsynet skriver at "I det lange løp lar det selv likevel neppe forsvare å pådytte borgeren et retts gode han i beste fall betrakter med likegyldighet eller som han direkte avviser fordi han mener det hindrer effektivt politiarbeid og dessuten gjør aviser, radio og TV kjedeligere."¹⁰² Dette inviterer til forskningsprosjekter både om holdninger til personvern som menneskerett, og mer historiske studier av denne sivile rettigheten.

---

¹⁰² Apenes, Georg: "Fra intimsfære til almenning - full gjennomsiktighet?" *Kronikk* i Aftenposten, 18. januar 1999.

II Retten til økonomisk og sosial trygghet og helse

II.1 Innledende betraktninger

Den enkeltes forhold til storsamfunnet formuleres i økende grad i termer av den enkeltes *rettigheter*. Disse rettighetene spesifiserer hva den enkelte har krav på å motta (sosiale ytelser, behandling, arbeid) eller skal beskyttes imot (personvernlovgivning, anti-diskrimineringslover). Det moderne "medborgerskapet" (citizenship) har således blitt oppfattet som et stadig mer omfattende sett av rettigheter som velferdsstaten skal stå som garantist for. Det kan være nærliggende å spørre om en slik vinkling på forholdet mellom stat og den enkelte kan forskyve oppmerksomheten bort fra andre viktige spørsmål:

- Hvilke normative oppfatninger om legitimitet, rettmessighet eller rettferdighet (fortjenestefullhet, behov, kompensasjon for ulemper, likeverd, osv.) ligger til grunn for det den enkelte mottar fra velferdsstaten?
- Hvilke sosiale og politiske prosesser (mobilisering, press, overtalelse, osv) er det som gjør at noen krav overfor velferdsstaten anerkjennes som selvfølgelige rettigheter, og andre ikke? Hvorfor var for eksempel taternes rettigheter lenge en ikke-sak i norsk offentlighet, men har blitt en sak nå?
- Hvilke forutsetninger må være tilstede for at rettigheter i navnet skal få praktiske følger?

Eksempelvis: Forutsetninger som en tilstrekkelig konkretisering av hvilke situasjoner rettighetene kommer til anvendelse. En spesifisering av hvem som har ansvar for tilrettelegging/iverksetting og/eller som skal bære kostnadene og at nødvendige penger og andre ressurser (ekspertise, knowhow) finnes. Mekanismer for tilsyn og kontroll av etterlevelse, klagemuligheter, ombudsmannsordningen.

Generelt kan en spørre om velferdsstaten har evne og mulighet til å innfri alle de forventningene som skapes hos den enkelte. Forblir en del av disse rettighetene abstrakte eller illusoriske?

I den grad velferdsstaten ikke har evne eller mulighet til å gjøre rettighetene konkrete eller formidlet, får de lett preg av å være tom retorikk og uforpliktende symboler, for eksempel på statens generelle omsorg for borgerne eller myndighetenes ivaretagelse av den enkeltes ve og vel.¹⁰³

Man ser også ulike motreaksjoner mot at velferdsstaten har gitt den enkelte stadig flere (substansielle eller materielle) rettigheter. Dels kan en internasjonalt se en sterk tendens til å betone at den enkelte ikke bare har rettigheter, men også *plikter* i forhold til fellesskapet (jf. Rune Gerhardsens anti-snillismeutspill, attføringsmeldingen av 1992, arbeidslinjen, arbeid for sosialhjelp/workfare, innskjerping av krav om mobilitet og deltakelse i tiltak i Folketrygdloven, krav om at innvandrere skal lære norsk, osv.).

Også i menneskerettighetssammenheng har man sett lignende tendenser, jfr. det fremsatte forslaget til en "Verdenserklæring om Menneskets Plikter", som et motstykke til Verdenserklæringen om Menneskerettigheter fra 1948. Denne plikterklæringen oppstiller en serie spesifikke krav, så som artikkel 8, der det heter "Enhver person har et ansvar for å handle med integritet, ærlighet og rettferdighet".¹⁰⁴

At den enkelte også har plikter overfor fellesskapet er for så vidt ikke noe nytt, jfr. arbeiderbevegelsens tradisjonelle slagord "Gjør din plikt, krev din rett". Forholdet mellom rettigheter og plikter som supplerende elementer av medborgerskapet ble drøftet av T.H. Marshall¹⁰⁵ allerede på slutten av 1940-tallet. Men det er en utbredt oppfatning at den enkeltes plikter overfor samfunnet kom i bakgrunnen i de to tiårene etter 1968, og at det derfor ble nødvendig å minne om pliktsiden igjen. I den grad det er riktig at pliktsiden kom i skyggen på 1970- og 1980-tallet, kan det være ganske sammensatte grunner til det:

- a) For iverksettingsapparatet kunne det være enklere å gi ytelser enn å stille krav. Det skjedde trolig en de facto maktforskyvning fra politikere/lekfolk til ansatte, ofte fagutdannet personell (leger, sosialarbeidere, trygdefunksjonærer) i forvaltningen av ytelsene. Faktorer som de ansattes betydelige rom for skjønnsutøvelse og identifisering med den hjelpesøkende kunne begrense håndheving av krav.

---

¹⁰³ Edelman, Maurice: *The symbolic uses of politics*. Urbana & Chicago : University of Illinois Press, 1985

¹⁰⁴ s. 18 i Hastrup, Kirsten : "Menneskepligter?" I : *Mennesker og Rettigheter*, Nummer 1, 1999. Se også Jan Borgens artikkel "Grumsete erklæring om plikter" i *Mennesker og Rettigheter*, Nummer 3, 1998.

- b) Et stadig rikere Norge hadde råd til å ikke stille krav. Tvert imot kunne tildeling av ytelser være en bekvem måte å løse de mistilpassede, brysomme, slitne eller uproduktive ut av arbeidslivet (jf. hvordan uføre- og førtidspensjon har blitt brukt i bedriftenes nedbemanning og rasjonalisering).¹⁰⁶
- c) En god del ytelser ble etter hvert mer økonomisk fordelaktige (for eksempel tilleggspensjon i uførepensjon) og endret derfor incentivstrukturen for den enkelte.
- d) Endelig har det også vært antatt at det skjedde holdningsendringer i befolkningen som har gjort akseptabelt for flere å leve på offentlige stønader. Særlig har ungdom, enslige mødre og innvandrere blitt tillagt slik svak pliktmoral. Selv om forskning ikke har gitt støtte for disse tilskrivningene, har de vært svært levedyktige i den politiske debatten.

En annen reaksjon mot stadig flere substansielle rettigheter kan spores i den internasjonale diskusjonen om det skal være statens oppgave å etterstrebe mer omfordeling (gjennom skatter og/eller overføringer) eller statens oppgave først og fremst skal være å regulere atferden til og relasjonene mellom private aktører (for eksempel regulering av forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, regler for å sikre like muligheter og ikke-diskriminering ved ansettelser, sikre funksjonshemmede tilgang til bygninger og transportsystemer, gi medborgerne prosessuelle rettigheter, osv.). Denne diskusjonen har for eksempel stått sentralt når det gjelder hvilken rolle EU skal ha i sosialpolitikken,¹⁰⁷ jf. også artikkel 13 i Amsterdamtraktaten. Det er også slående at en del stater som i forholdsvis liten grad har hatt omfordeling som mål, har vært åpne for å innføre ikke-diskrimineringslovgivning, for eksempel i forhold til funksjonshemmedes situasjon (De forente stater, Storbritannia). Dette har interessante paralleller til Ombudsmannssystemet i Norge, og utviklingen innen dette systemet.

Det å satse på sosial regulering framfor omfordeling gjennom skatter og/eller overføringer er åpenbart forbundet med lavere kostnader for staten (for eksempel mindre legitimitetsproblemer ved høyt skattetrykk eller transaksjonskostnader i form av administrasjon, osv.)

---

¹⁰⁵ Marshall, T. H.: *Class, citizenship and social development: Essays*. New York : Doubleday, 1964.

¹⁰⁶ Dahl, Svann-Åge og Colbjørnsen i *Trygd som fortjent*. Red. Av A. Hatland. Oslo : Ad Notam, 1991.

¹⁰⁷ Majone, Giandomenico: "The European Community between Social Policy and Social Regulation. I : *Journal of Common Marke Studies*, 31, 2, 1993, s.153-170.

Men det å gi noen aktører rettigheter i deres mellomværende med andre aktører (for eksempel funksjonshemmede i forhold til arbeidslivet), innebærer også kostnader/ulempes for noen (potensielle eller faktiske arbeidsgivere). Dette kan dels bety at det vil være motstand mot å gi den enkelte vidtgående rettigheter gjennom sosial regulering; de aktuelle lovparagrafene får lett noe trekkspillaktig over seg ("så vidt mulig", el.), jf. den norske arbeidsmiljølovens § 13, og den britiske anti-diskrimineringsloven.¹⁰⁸ Dels kan de rettighetene som individet får på papiret, bli vanskelige å gjøre krav på i praksis (for eksempel har den amerikanske anti-diskriminering loven i hovedsak vært brukt av funksjonshemmede som allerede var i et ansettelsesforhold, i liten grad av dem som stod utenfor arbeidslivet men som ønsket ansettelse). Arbeidsgruppen vil foreslå at det iverksettes forskning på nettopp dette dilemmaet; at noens rettigheter blir andres ulemper.

11.2 Igangværende forskning

Det drives mye velferds- og sosialpolitisk forskning i Norge¹⁰⁹ som gjelder menneskers rettigheter, men lite av dette er relatert til menneskerettighetskonvensjonene som spesifiserer "Retten til økonomisk og sosial trygghet og helse". Årsaken til dette kan være at det materielle nivå disse rettighetene befinner seg på, karakteriseres som et minimumsnivå. I en ledende lærebok i Velferdsrett skriver Kjønstad og Syse at "det skal meget til før man når ned på dette minimumsnivå, og mange av disse rettighetene ligger temmelig fjernt fra situasjonen i en avansert velferdsstat".¹¹⁰ Samtidig er det tydelige tegn på at ulikhetene i samfunnet øker; de rike blir rikere, og de fattige blir fattigere. Anders Skøien Barstad (SSB) gjennomfører et doktorgradsarbeid om *Velferdsendring, levekår og sosial integrasjon*, som søker å svare på om det er riktig at utviklingen har gått mot et samfunn preget av sosial isolasjon.

Doktorgradsstipendiat Tone Fløtten ved FAFO skriver avhandling om *Fattigdom og marginalisering - to sider av samme sak?*, der en hypotese er antakelsen om at det å være fattig, i betydningen ha knapphet på materielle ressurser, er mer marginaliserende, i betydningen at en vil ha knapphet på andre viktige levekårsressurser, jo mer velstående et samfunn er.

---

¹⁰⁸ Disability discrimination act, 1995. Stationary Office, London.

¹⁰⁹ Se f.eks. Programområdet Velferd og samfunn, og det nye Velferdsprogrammet: Samfunn, familie, oppvekst (Norges forskningsråd).

Ivar Lødemel, også ved FAFO, arbeider med et prosjekt om *Fattigdom, sosial marginalisering og integrering* på oppdrag fra Sosial- og helsedepartementet. Disse prosjektene vil, selv om de ikke har menneskerettighetsperspektiver, kunne bidra til å belyse levekårene til de fattigste i samfunnet vårt.¹¹¹ Dette gjelder også det nylig avsluttede forskningsprosjektet *Egenorganisering blant samfunnets utsatte: Selvhjelp, interesseforvaltning og integrering* (prosjektansvarlig Bjørn Hvinden, NTNU).

Ved Senter for samfunnsforskning (SEFOS) i Bergen gjennomføres det flere studier av hvordan lov om sosiale tjenester og lov om barneverntjenester gjennomføres i kommunene, blant annet *Evaluering av sosialtenestelova og barneverntenestelova*, forsker Sturle Næss (finansiert av Norges forskningsråd). Et annet relevant prosjekt er *Arbeidslinjen i norsk velferdspolitikk*, forsker Nanna Kildal, der det blant annet fokuseres på forholdet mellom borgernes plikter og hensynet til "rimelige muligheter" og "det personlige ansvar" for egen situasjon. Ivar Lødemel, FAFO, har nylig utarbeidet en rapport med tittel *Pisken i arbeidslinjen*.¹¹²

Også ved Institutt for sammenliknende politikk (UiB) arbeides det med velferdsforskning, og da særlig av Stein Kuhnle, som særlig er opptatt av velferdsstatens historiske utvikling i komparativt perspektiv.

Av rettsvitenskapelig prosjekter bør først og fremst Asbjørn Kjønstad¹¹³ og Aslak Syses velferds- og sosialrettsforskning (Institutt for offentlig rett, UiO) fremheves.

Ved ARENA-programmet (Norges forskningsråd) leder Kåre Hagen et prosjekt om *EU og velferdsstat, sysselsetting og arbeidsmarkedspolitik, europeisering av pensjonsordninger*.

---

¹¹⁰ Kjønstad, Asbjørn og Aslak Syse: *Velferdsrett*. Oslo : Ad notam Gyldendal, 1997.

¹¹¹ Se også Halvorsen, Rune Sander: *Den skjulte samfunnslære. Perspektiver på fattigdom og marginalitet*. Trondheim : NTNU/ISS, 1995 (Arbeidsnotat)

¹¹² Lødemel, Ivar: "Pisken i arbeidslinjen". Oslo : FAFO Rapport, 1997.

¹¹³ Se her Kjønstad, Asbjørn: "Gjennomføring av menneskerettighetene i norsk sosialrett." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

Per Arnt Pettersen (ISS/NTNU) arbeider med et prosjekt om *Velferdsstatens gleder og byrder*, i samarbeid med Willy Martinussen, NTNU og Ann Helen Bay, NOVA.

Prosjektet analyserer folks oppfatninger av de norske velferdsstaten.

Hovedfokus rettes mot sosial integrasjon, folks oppfatninger av rettferdige fordelinger, og oppfatningen om hvilke overføringsordninger og velferdstjenester som bør prioriteres i framtiden. Oppfatningen av de sosialpolitiske programmene og de utgiftene som disse innebærer knyttes til byrdene ved å finansiere velferdsstaten, og folks betalingsvillighet.

Siv Øverås (FAFO) arbeider med et prosjekt om *Psykiatriske pasienter og deres levekår*.

Bjørn Vik-Moe har skrevet hovedoppgave ved ISS/NTNU om *Bruk av "vilkår"/betingelser tilknyttet tilståelse av økonomisk stønad under lov om sosiale tjenester*.

Lasse Warberg (Institutt for retts sosiologi, UiO), arbeider med prosjektet *Rettferdighet eller lokalt selvstyre på kommunehelsevesenets område*. Formålet med prosjektet er å undersøke forholdet mellom kommunale helseytelser, rettferdighet, pasientrettigheter og lokalt selvstyre holdt opp mot spørsmålet om statlig styring. Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd.

Også ved Avdeling for økonomi, kommunal- og sosialfag ved Høgskolen i Oslo, er det flere relevante prosjekter i denne sammenheng: f.eks. Knut Halvorsens prosjekter om *Arbeidsløshet som sosialt problem, Marginalisering, sosial tilhørighet og medborgerskap* (sammen med Asbjørn Johannessen), og *Sosialpolitikken i komparativt og globalt perspektiv*. Asbjørn Johannessen arbeider i tillegg med et forskningsprosjekt om *Fattigdom i Norge*.

Som vi skrev innledningsvis, det forskes ikke eksplisitt på menneskerettigheter i disse forskningsmiljøene.

11.3 Fagmiljøer med særlig kompetanse

Foruten de fagmiljøer som er omtalt over, bør Asbjørn Eide, Bård-Anders Andreassen og Maria Lundberg, alle Institutt for menneskerettigheter (UiO) nevnes på grunn av deres kompetanse om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.¹¹⁴

Deres forskning er imidlertid internasjonalt orientert.

Flere forskningsinstitutter utover de som er nevnt i denne gjennomgangen, utfører sosialforskning, blant annet Nordlandsforskning.

11.4 Anbefalinger for videre forskning

11.4.1 Grunnstrukturene i de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Den rettsvitenskapelige forskningen omkring de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter har til nå, med relativt få unntak, vært internasjonalt orientert, også slik at forskningsresultatene stort sett foreligger på andre språk enn norsk. Den økede oppmerksomhet rundt menneskerettighetene i nasjonale systemer, bør etter vårt syn avleire seg i blant annet grunnforskning på norsk om grunnstrukturene i de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Selv uten noen konkret vinkling i forhold til særskilte norske retts- eller livsområder, vil forskning rundt disse grunnstrukturene ha direkte betydning for forståelsen av det helhetlige menneskerettighetsvern her i landet. De følgende temaer vil kunne egne seg for forskning:

11.4.1.1 Bindingsgraden.

De økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter er prinsipielt sett like bindende folkerettslig sett som de sivile og politiske rettigheter – som et utgangspunkt er ikke staten "mindre forpliktet" til å gjennomføre ØSK enn til å gjennomføre SP og EMK.

---

¹¹⁴ Se f.eks. *Economic, social and cultural rights: A textbook*. Ed. by Asbjørn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas. Dordrecht: M. Nijhoff, 1995. Se også Eide, Asbjørn: "Freedom from Want: Taking Economic and Social Rights Seriously." I: *Reflections on the Universal Declaration of Human Rights: a fiftieth anniversary anthology*. Edited by Barend van der Heijden & Bahia Tahzib-Lie. The Hague : M. Nijhoff, 1998. Se også Andreassen, Bård -Anders: "Article 22." I: *The Universal Declaration of Human Rights : a common standard of achievement*. Ed. by Alfredsson & Eide. Kluwer : The Hague, 1999.

Dette er basis for forståelsen av det samlede menneskerettighetsvern, og ble nylig gjentatt i den såkalte *Vienna Declaration and Programme of Action*, som ble vedtatt på Verdenskonferansen om menneskerettigheter, i Wien 1993.

11.4.1.2 Rettighetenes karakter.

Selv om det nevnte utgangspunktet står fast, er det andre forhold som medfører at en del av de økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetene kan være vanskelige å anvende i nasjonal rett. Spissformulert: "[t]he problem relation to the legal nature of social and economic rights does not relate to their validity but rather to their applicability"¹¹⁵.

Økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter er typisk oppregnet med relativt vage ord i Verdenserklæringen om menneskerettigheter, og dernest til en viss grad presisert i ØSK. Der hvor reguleringen er uttømt ved disse instrumentene, vil rettstilstanden ofte være vag, og dermed mer egnet som retningslinjer enn som egentlige regler i den nasjonale rett. Enkelte bestemmelser, er således formulert slik at statene blir bundet til en stadig utvikling av de rettigheter det er tale om, og at de må prioritere de velferdsbehov som disse rettighetene refererer seg til. Eksempler på dette er retten til arbeid og til et sosialt sikkerhetsnett, til helse og utdanning mv. På den annen side finnes det bestemmelser innenfor rammen av de økonomiske, sosiale og kulturelle konvensjoner som inneholder mer tradisjonelle rettigheter. Et eksempel på dette er retten til å streike, som er uttrykkelig nevnt i ØSK artikkel 8 litra d), og streikerettens nærmere innhold er nærmere tilskåret i en stor praksis knyttet til ILO-konvensjonene nr 87 og 98. Ofte er det nettopp slik at de ofte vage utgangspunkter som er nevnt i Verdenserklæringen og Konvensjonen av 1966, er presisert og gitt en klarere rettighetskarakter i særorganisasjonenes konvensjoner og praksis – denne utvikling gjennom særorganisasjonene har også ligget bak som en forutsetning bak 1966-konvensjonen. Det er særlig langs denne linjen de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter utvikles videre – innenfor denne gruppen av rettigheter er den mest detaljerte regulering altså inntatt i ulike særkonvensjoner, gjerne vedtatt av ulike spesialorganisasjoner (ILO, WHO, UNESCO mfl.). De økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetenes karakter er altså innbyrdes sterkt ulik, og det er for enkelt uten videre å konkludere med at alle disse rettighetene gir svakere rettsnormer enn samtlige av de sivile og politiske rettigheter. Det vil være verdifullt å få belyst hvilke prinsipper som styrer tolkningen av ulike rettighetstyper, med hovedvekt på de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

---

¹¹⁵ Scheinin, Martin: "Economic and social rights as legal rights" I : Eide, Krause and Rosas: *Economic, Social and Cultural Rights*, Dordrecht : M. Nijhoff, 1995, s. 41.

Dette er et forskningsfelt som tangerer problemstillingen om menneskerettighetenes virkning i den interne rett, og et felt der det fremdeles råder usikkerhet. Behovet for forskning er åpenbart.

11.4.1.3 Betydningen av de konkrete bestemmelser om statenes

gjennomføringsforpliktelse.

Bl.a. ØSK angir noe om statenes gjennomføringsforpliktelse ved bestemmelser om at statene forplikter seg til å "sette alt inn på" at rettighetene "gradvis blir gjennomført fullt ut med alle egnede midler" (ØSK art. 2.1) og lignende. Betydningen av disse reglene i norsk sammenheng vil være en naturlig oppfølging av drøftelser rundt rettighetenes karakter.

11.4.1.4 Rettspraksis under konvensjonene.

Mens Den europeiske menneskerettighetsdomstol og til dels FNs menneskerettighetskomité later til å ha en høy status og deres praksis dermed vil kunne anvendes som rettskildefaktor også i forståelsen av norsk rett, er det større usikkerhet omkring den praksis som utspringer av tilsynsorganene under konvensjonene om de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Praksis knytter seg dels til rapportordninger, dels til klagesystemer. Det er behov både for studier rundt de sentrale kriterier som må legges til grunn i vurderingen av tilsynsorganenes praksis som rettskildefaktor, samt konkrete studier av utvalgte kontrollorganer. Vurderinger av slike spørsmål vil naturlig inngå som en del av et mer teoretisk arbeid om de grunnleggende karakteristika ved de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

11.4.1.5 Den norske implementering av rettighetene.

Prinsippene for den norske tilegnelsen av de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter er et naturlig neste trinn – legges en studie av dette deskriptivt opp, vil det riktig nok være et relativt begrenset rettsstoff å ta av, blant annet fordi det ikke foreligger mye rettspraksis om spørsmålet i Norge. Som en del av et større prosjekt kan det imidlertid være av interesse å få en vurdering av blant annet om den norske implementering av rettighetene samsvarer med den som forutsettes internasjonalt, eller om det er mangler ved gjennomføringen av denne type rettigheter.

Denne forskningslinjen er ikke bare av teoretisk interesse, men også av betydning for det praktiske rettsliv: den legger grunnlaget for forståelsen av hvordan vi skal gripe an denne type menneskerettigheter når vi vurderer hvilke rammer de setter for norsk rett.

Implementeringen av rettighetene er også et forskningsområde velegnet for samfunnsvitenskapelig forskning; se kapittel 2. Arbeidsgruppen mener det her er behov også for tverrfaglig forskning, og da særlig at de rettsvitenskapelige anbefalingene som her skisseres suppleres med deskriptiv/empirisk forskning utenfor rettsapparatet. F.eks.: Hvordan ivaretas folks rettigheter i møtet mellom 1.linjeperson på eks. trygde-/sosialkontor og søkeren? Dette kan omtales som studier av menneskerettigheter i praksis, på det mer uformelle planet. Her kan det også trekkes linjer over til anbefalingene i kapittel 3, om å stimulere til grunnforskning om rettighetsidéen. Sosialfilosofisk forskning om rettigheter og plikter (se f.eks. Nanna Kildal, SEFOS, over), kan med fordel utføres innenfor rammene av menneskerettighetsforskning. Det foregår økt ansvarliggjøring innenfor trygdevesenet. Folk skal inngå kontrakter, selv ta ansvar osv. Er dette individualisering av ansvaret for sosial nød?

Prosjektene over viser at det foregår mange interessante og relevante forskningsprosjekter og -programmer i dag, men disse kan i større grad gjøres mer relevante/formuleres innenfor en menneskerettighetskontekst. Alternativt kan man tenke seg at det stimuleres til nettverksbygging mellom sentrale forskere/institusjoner der menneskerettighetsperspektiver introduseres.

12 Etniske, religiøse og språklige minoriteters rettigheter¹¹⁶

12.1 Innledende betraktninger

Både kapittel 13, Urfolks rettigheter og kapittel 18, Asylsøkeres rettigheter, angår mennesker eller grupper av mennesker som nasjonalt og internasjonalt har særskilte språklige, kulturelle og religiøse rettigheter. Kapitlet om asylsøkeres rettigheter vil ta for seg de prosjekter som angår utlendingers rettigheter under deres første møter med Norge. I det urfolksrettslige kapitlet vil vi på den annen side skille ut noen hovedmomenter som knytter seg til sameretten. I en viss forstand utgjør både asylsøkere og samer språklige, kulturelle og religiøse minoriteter i Norge. Ofte anvendes samlebetegnelsen *etniske minoriteter* for slike grupper.

Fra samisk hold blir det framholdt at samene må anses som urfolk, men ikke som en etnisk minoritet. Langt på vei er dette en politisk posisjon. Sosialantropologisk synes det uproblematisk å omtale også samer som en etnisk minoritet, og samene faller inn under de grupper som det er vanlig å omtale som "etnisk gruppe" i fagmiljøene.¹¹⁷ Nettopp urfolk er – nærmest pr. definisjon – ansett som en type "etnisk gruppe".¹¹⁸ Rettslig sett (herunder i omtalen av internasjonale menneskerettigheter) trenger en imidlertid ikke å bruke etnisitetsbegrepet – det er klart at samenes språk og kultur er vernet gjennom ulike konvensjoner som omhandler minoriteter generelt, ikke bare urfolk spesielt. Likevel har vi funnet grunn til å behandle samene i et eget kapittel, og oversikten i nærværende avsnitt tar ikke sikte på å behandle denne gruppen. Mye av det som sies, vil imidlertid ha gyldighet også for samenes rettigheter til utøvelse av språk, kultur og religion.

---

¹¹⁶ Kapitlet er utarbeidet av Ken Uggerud, med enkelte tilføyelser av arbeidsgruppen.

¹¹⁷ Fredrik Barth, *Manifestasjon og prosess* (Universitetsforlaget, Oslo 1994) kap. 12, Arne Martin Klausen, *Kultur – mønster og kaos* (ad Notam Gyldendal, Oslo 1992) s. 207–208), Thomas Hylland Eriksen, *Små steder – store spørsmål* (Universitetsforlaget, Oslo 1993) kap. 16.

¹¹⁸ Synes å forutsettes bl.a. i Hylland Eriksen, *op. cit.* s. 311.

For øvrig er det grunn til å skille mellom nasjonale minoriteter på den ene side og andre grupper som har en annen kultur, et annet språk og/eller en annen religion enn majoriteten i Norge, på den annen side.

12.2 Nasjonale minoriteter

Nasjonale minoriteter i norsk sammenheng innbefatter følgende: Kvener, skogfinner, romanifolket (tater eller "de reisende"), "rom" (sigøynere) og jøder.

De viktigste internasjonale dokumenter er, ved siden av SP art. 27, *Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995* om beskyttelse av nasjonale minoriteter (i kraft for Norge fom. 1. juli 1999) og *European Charter for Regional or Minority Languages* av 5. november 1992 (i kraft for Norge 1. mars 1998).

Det later ikke til å være i gang *forskning* ved de sentrale forskningsinstitusjonene som *eksplisitt* knytter an til både norske nasjonale minoriteter og menneskerettighetene. Imidlertid har det innenfor programområdet "Velferd og samfunn" i Norges forskningsråd pågått Taterforskning som må anses som relevant i den sammenhengen. Erfaringer fra dette forskningsprosjektet tilsier at mange tater har opplevd og fremdeles opplever seg utsatt for fordomsfull eller diskriminerende behandling fra offentlige myndigheter, for eksempel politi eller kommunale kontor.¹¹⁹ Informantene har følt seg mistenkeligjort og at de må "motbevis" det forutinntatte synet de blir møtt med av tjenestemenn eller personell. En del har erfart at deres tateridentitet eller slekts- og familiebakgrunn har blitt aktualisert eller gjort relevant i sammenhenger hvor dette ikke har hatt noe med saken å gjøre. Informanter forteller at de kvier seg for eller lar være å oppsøke offentlige kontorer for bistand de har behov og rett til, av frykt for å møte diskriminerende reaksjoner. Historisk har det vært et betydelig problem at tater har fått lite og mangelfull skolegang, noe som har ført til at mange voksne fremdeles har svake skrive- og leseferdigheter. Fremdels er det i en viss grad et stridsspørsmål hvordan barnas rett og plikt til skolegang skal forenes med foreldres sesongmessige reising i tilknytning til deres utøvelse av næringsvirksomhet.

---

¹¹⁹ Bjerkan, Lise & Linda Dyrli: *Om likhet, likeverd - og annerledeshet. Et antropologisk blikk på taternes historie. Og Stolthet og stigme - fortellinger om det å være tater i dag.* Trondheim : NTNU, 1999.

Halvorsen, Rune: *Etnisk mobilisering i en brytningstid.* Trondheim : ISS/NTNU, 1999

Selv i dag erfarer foreldre og unge at lærere i skoletimer omtaler tater på negative eller nedvurderende måter, eller uttaler at tater ikke finnes.¹²⁰ I intervjuer med tater har det kommet fram at en del holder skjult overfor potensielle og/eller faktiske arbeidsgivere at de er av taterslekt, av frykt for at slik informasjon vil gjøre at de ikke blir ansatt, eller at de vil miste jobben. Karen-Sofie Pettersen (ISS/NTNU) skal skrive doktoravhandling om *Sosiale velferdstiltak, maktutøvelse og motstand. Forholdet mellom taterne og det offentlige tiltaksapparatet som case*, et prosjekt som skal søke å bidra til en bedre forståelse av maktutøvelse og motstand i forholdet mellom givere og mottakere av sosiale hjelpetiltak.

Denne forskningen har vært utført og utføres ved Instituttene for sosiologi & statsvitenskap og sosialantropologi, begge NTNU Trondheim, Institutt for kriminologi og Historisk institutt, begge UiO.

På *utredningssiden* pågår et større arbeid, riktignok da som ledd i regjeringens politikkutvikling: Etter planen vil Kommunal- og regionaldepartementet legge fram en stortingsmelding om nasjonale minoriteter i løpet av år 2000. I dette arbeidet har departementet også trukket inn sentrale forskere på internasjonale menneskerettigheter om minoriteter.

Stortingsmeldingen vil bl.a. inneholde en historisk redegjørelse for de nasjonale minoritetenes tilknytning til staten Norge og utviklingen av norsk minoritetspolitikk. Videre vil Norges internasjonale forpliktelser på området bli gjennomgått og vurdert, og det prinsipielle og juridiske grunnlaget for politikken som skal føres framover vil bli drøftet. Det vil også bli drøftet hvordan en kan sikre like vilkår for samfunnsdeltakelse og bevaring av språk og kultur, og det vil bli gjort rede for hvordan myndighetenes videre arbeid på området vil bli lagt opp. Menneskerettighetene vil bli et viktig bakteppe for dette arbeidet. Både rammekonvensjonen av 1995 og minoritetspråk-charteret av 1992 vil bli behandlet i denne forbindelse (i norsk sammenheng får den siste betydning for språkene samisk, kvensk/finsk, romanés og romani).

Det foreligger ellers meget lite av vurderinger av disse gruppenes rettigheter, det være seg etter norsk rett eller menneskerettighetene.

---

¹²⁰ Bjerkan & Dyrliid 1999.

Særlig påfallende har mangelen vært mht. SP art. 27, som har vært i kraft i flere tiår. De relativt ferske konvensjonene som er nevnt like ovenfor har brakt inn nye og mer detaljerte regler om statenes behandling av nasjonale minoriteter. Rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter er viktig i europeisk sammenheng fordi den setter opp minimumsstandarder for hvordan de nasjonale minoritetene skal behandles. Den offisielle norske holdning er at Norge allerede oppfyller konvensjonens standarder. Fra et forskningsmessig ståsted vil det være sentralt å belyse hvorvidt dette er dekkende.

Konvensjonen synes imidlertid i store deler å inneholde nokså uforpliktende normer, samtidig som de vil være viktige som begrunnelse for at den norske stat skal gi midler til bevaring av kultur til nasjonale minoriteter, f.eks. romanifolket.

I art. 5.1 står det: "The Parties undertake to promote the conditions necessary for persons belonging to national minorities to maintain and develop their culture, and to preserve the essential elements of their identity, namely their religion, language, traditions and cultural heritage." Slike normer må imidlertid leses på bakgrunn av andre deler av regelverket, herunder SP art. 27 – i seg selv vil arbeider knyttet til en slik problemstilling være av verdi, også for norske forhold. Etter at det i FN's og Europarådets regi er utarbeidet et bredt internasjonalrettslig vern for nasjonale minoriteter, har vi fått et *øket behov* for også *menneskerettslig* forskning og utredning knyttet til våre egne minoriteter. Området ligger vel til rette for forskning både innenfor jus og samfunnsvitenskapene.

12.3 Språklige minoriteter i rettssystemet

Andre minoriteter i Norge enn de nasjonale minoriteter vil gjerne (i hvert fall i en periode) ha svakere tilknytning til landet, og dermed også større problemer med å finne seg til rette i et (for mange nytt) kulturelt, språklig og religiøst samfunn. Dette gjelder i arbeidsliv, i det sosiale liv og i mer spesielle kontekster, som innenfor rettssystemet. Det pågår et større tverrfaglig forskningsprosjekt nettopp knyttet til behandlingen av ikke-norskspråkliges rettigheter i rettssystemet, ledet av professor Kristian Andenæs (Institutt for rettssosiologi, UiO). Forskningsgruppen er sammensatt av jurister/ rettssosiologer, antropologer og lingvister.

Prosjektet dreier seg om behandlingen av språklige minoriteter hos politiet og i domstolene. De ulike deltakerne i forskningsgruppen har blant annet overvært en del saker i forhørs- og byrett og politiavhør, og intervjuet de impliserte, dvs. dommere, aktører, forsvarere, tolker, siktete og tiltalte.

Forprosjektfasen skal være ferdig våren 2000. Som grunnlag for det videre arbeid er det allerede utarbeidet en rapport, utgitt i Institutt for retts sosiologisk skriftserie nr. 64/1999: Bente Mostad: *Retten til likebehandling for domstolene for den som ikke kan snakke norsk – med hovedvekt på retten til fri tolk og oversetting*. Denne rapporten inneholder en juridisk fremstilling av det gjeldende regelverk, både norsk rett og internasjonale menneskerettigheter. De internasjonale rettslige bestemmelser det i første rekke er tale om å granske, er EMK art. 5 nr. 2, art. 6 nr. 1 ("fair hearing"), art. 6 nr 3 bokstav a og e, samt art. 14, SP art. 2 nr. 1 og art. 26, rasesdiskrimineringskonvensjonen art. 5 a, ILO-konvensjon 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater art. 12, og dessuten barnekonvensjonen art. 3 nr. 1, art. 9 nr. 2, art. 12, art. 17 d, art. 37 d og art. 40 nr. 2.

Resten av prosjektet vil i stor utstrekning legges samfunnsvitenskapelig/ lingvistisk opp. Sakene som er fulgt i forhørsrett og byrett, under politiavhør, og observasjonene etter intervjuene med ulike aktører i rettsvesenet blir gjort til gjenstand for lingvistisk, retts sosiologisk og sosialantropologisk analyse. Forskergruppen vil dernest sette de samfunnsvitenskapelige/lingvistiske funn opp mot såvel interne som internasjonale regler. Prosjektet er et meget godt eksempel på en god forskningsmessig innfallsvinkel der internasjonale menneskerettigheter trekkes inn i vurderingen av et norsk regelverk og en norsk virkelighet. Den er også et godt eksempel på de muligheter som foreligger for fruktbar tverrfaglig forskning innenfor temaområdet.

12.4 Livssyns- og trosfrihet m.v. - det nye kristendomsfaget i skolen

Kristendomskunnskap med religions-og livssynsorientering (KRL) har vært bredt debattert – også i media – men da hovedsakelig fra en politisk synsvinkel.

Den rettslige (især menneskerettslige) forskning på faget later på den annen side ikke til å være kommet skikkelig i gang.

Førsteamanuensis Tore Lindholm (Institutt for menneskerettigheter, UiO) har imidlertid engasjert seg i KRL-faget i flere sammenhenger – dette har resultert i foredrags- og møtevirksomhet, jf. bl.a. hans foredrag i instituttets seminarrekke 7. mai 1998 med tittelen "Religion og livssynsfrihet som menneskerettighet: Aktuelle problemer i Norge ut fra det nye skolefaget KRL (Kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering)." Lindholm samarbeider for øvrig med Lena Larsen om bokprosjektet *Facilitating Freedom of Religion and Belief: Perspectives, Impulses and Recommendations from the Oslo Coalition*, skjønt da med en mer internasjonal innfallsvinkel.

Ingvill Thorson Plesner leverte i 1998 sin hovedfagsoppgave i sosiologi, "*Frihet eller fellesskap?*" *Et liberalt og et sosialdemokratisk dilemma. Sosiologisk analyse av debatten om det nye grunnskolefaget "Kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering"* ved Universitetet i Oslo. Om kristendomsfaget foreligger det såvidt skjønnes bare relativt små ansatser til *juridisk* forskning. Roald Martinussen, *Kirkerett* (Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 1999) gir visse utgangspunkter, men det ser ikke ut til at det blir en videre forskning på dette grunnlag fra hans side. Boken er heller ikke menneskerettslig rettet på dette punkt.

Direkte menneskerettsrelatert, og direkte relatert til Norge, er imidlertid artikkelsamlingen *Religion, livssyn og menneskerettigheter i Norge*.¹²¹ Seminarrapporten fra Torkel Opsahls minneseminar 1997 ved Institutt for menneskerettigheter har også bidrag om "Livssyns- og trosfrihet i et menneskerettsperspektiv"¹²². Disse strekker seg naturligvis langt ut over grensene for debatten rundt det nye kristendomsfaget.

En grundigere evaluering av KRL-faget er for øvrig i gang.

---

¹²¹ *Religion, livssyn og menneskerettigheter i Norge*. Red. av Inge Eidsvåg og Lena Larsen. Oslo : Universitetsforlaget AS, 1997.

¹²² *Livssyns- og trosfrihet i et menneskerettsperspektiv. Særlig om faget kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets forlag, 1997. (Torkel Opsahls minneseminar 1997)

Den organiseres av programstyret for Evaluering av Reform 97 og gjelder hvordan fritaksordningen fra faget fungerer. Programstyret har tildelt midler til to prosjekter til å foreta evalueringen. Disse er Norsk lærerakademi (NLA) i Bergen med Gunnhild Hagesæter som prosjektleder og Diaforsk med Kai Ingolf Johansen som prosjektleder. Det foreligger altså enkelte ansatser til menneskerettslig forskningsvirksomhet på feltet livssyns- og trosfrihet.¹²³ Videre forskning kan i særlig grad tenkes knyttet til empiriske undersøkelser av religiøse minoriteters opplevelse av egne muligheter til å utøve sin religion, og omkring spørsmål om institusjoner i det norske samfunn oppleves som en trussel mot praktiseringen av egen religion. Herunder vil det nye kristendomsfaget kunne evalueres.

12.5 Forskning om etniske og kulturelle minoriteter

Det pågår en god del "innvandrerforskning" innenfor særlig samfunnsvitenskapelige forskningsmiljøer i Norge. Det har på 1990-tallet vært høyere arbeidsløshet blant innvandrere og asylsøkere enn blant nordmenn. Dette kan delvis henge sammen med at de oftere enn nordmenn mangler nødvendige kvalifikasjoner for ledige jobber, eller at de ikke får godkjent utdanning fra hjemland som likeverdig med norsk utdanning. Utilstrekkelig norskkunnskaper/ferdigheter kan også være et problem. Men utover dette er det både i mediene og i forskning rapportert at for eksempel innvandrere med utmerkede norskerferdigheter og relevant utdanningsbakgrunn har store vanskeligheter for å få jobb, at de i mange tilfeller ikke en gang blir innkalt til intervju. Avisene rapporterte tilsvarende for noen år siden at ungdommer med gode karakterer og norskerferdigheter, vokst opp i Norge, ikke fikk lærlingekontrakter fordi de hadde pakistanske navn. Det er også fra tid til annen rapportert at kvinner ikke fikk jobb fordi de bar slør/skaut, eller at det har blitt sett som et problem at menn ville bære turban i arbeidssituasjonen. Ved ECON, Senter for økonomisk analyse i Oslo, arbeider Knut Arild Larsen med et prosjekt med tittel *Innvandrerens integrasjon på arbeidsmarkedet*, som blant annet vil forsøke å se på hvilke faktorer som har betydning for sannsynligheten for at en person blir integrert eller marginalisert på arbeidsmarkedet, og om slike faktorer kan forklare eventuelle forskjeller mellom norskfødte og innvandrere.

Ved Institutt for samfunnsforskning, Oslo, arbeider Tordis Borchgrevink med prosjektet *Helt - eller stykkevis og delt? Integrasjon og identitetsdannelse i flerkulturelle nasjonalstater*. I dette prosjektet ser hun blant annet på de etiske og juridiske dilemmaer som oppstår i spenningsforholdet mellom religionsfrihet og menneskerettigheter i sekulære samfunn.

Ved Institutt for samfunnsforskning, Oslo, har Anja Bredal nylig startet opp et prosjekt med arbeidstittel *Arrangerte ekteskap i et likestillingsland - kjønnsrelasjoner i endring blant ungdom med innvandrerbakgrunn?* Dette prosjektets hovedtema er hvordan praktiseringen av arrangerte ekteskap blant ungdom med innvandrerbakgrunn opprettholdes eller endres, og om den eventuelle endringen av giftepraksis innebærer at kjønnene blir mer likestilte.

Ved NOVA arbeider Doktorgradsstipendiat Marie Louise Seeberg med prosjektet *Likhet og multikulturalisme*, som skal se på forholdet mellom disse to idealene slik de kommer til uttrykk gjennom kommunikasjon og samhandling mellom majoritet og minoritet. Prosjektet søker å utforske likhet og multikulturalisme som uttrykk for to ulike måter å forstå demokrati på. Ved samme institutt arbeider Annick Prieur og Viggo Vestel med prosjektet *Unge innvandrere, integrasjon, isolasjon og marginalisering*, finansiert av Norges forskningsråd.

Merete Saus (Institutt for pedagogikk, UiTø) skriver doktoravhandling om *Barnevern i det flerkulturelle Norge*, der hovedproblemstillingene er: Hvordan fungerer barnevernet i møte med det flerkulturelle Nord-Norge? Hvordan kan et flerkulturelt barnevern formuleres?

Jon Rogstad, forsker ved Institutt for samfunnsforskning, Oslo, har undersøkt arbeidsgiveres politikk mht. ansettelse av innvandrere.¹²⁴

---

¹²³ Her bør også nevnes Aarre, Hans Eide: *Livssynsfrihet og menneskerettigheter*. Oslo : Cappelen Akademisk Forlag, 1997.

¹²⁴ Se f.eks. Rogstad, Jon (1998A): *Innvandrere og arbeid - en empirisk studie i fire bedrifter*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 1998 (Rapport 98:8). Se også Rogstad, Jon: *Diskriminering - hva er det og hvordan avdekke det?* I : *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 16, 1999, 125-132.

Ved Norsk Institutt for By- og Regionsforskning (NIBR) er det også flere relevante forskningsprosjektet, bla. *Holdningsskapende arbeid i lokalsamfunnet og Vold og rasisme i lokalsamfunnet* (Yngve Carlsson), og *Integrering i kommunene* (Anne Solberg).

Ved tidligere IFIM under SINTEF i Trondheim har det foregått flere prosjekter om flyktninger, integrering og tilbakevending til hjemland. En nøkkelperson har vært Berit Berg. Forskningsinnsatsen har dekket Innvandreres deltakelse på arbeidsmarkedet, Kvalifikasjonskrav i norsk arbeidsliv - verdsetting av innvandreres medbrakte kompetanse, Rekrutterings- og integreringsprosesser i privat og offentlig sektor - fokus på vilkår og muligheter for innvandrere, Flerkulturelle arbeidsmiljø - konsekvenser for norsk arbeidsliv, samt Iverksetting av norsk flyktninge- og innvandringspolitikk - mottaksapparat, bosettings- og integreringsarbeid.¹²⁵

Disse prosjektene som her er nevnt har ikke et klart menneskerettighetsperspektiv. Det hadde imidlertid vært fruktbart å belyse enkelte av de temaområdene prosjektene tar opp også innenfor et menneskerettighetsperspektiv.

12.6 Andre aktuelle innsatsområder

I forskningen knyttet til språklige rettigheter i rettsvesenet (jf. ovenfor) er diskriminering et av flere tema. Etter at dette prosjektet er avsluttet, starter den samme forskningsgruppen et treårs prosjekt med å evaluere Senter mot etnisk diskriminering, trolig som en slags oppfølger av det igangværende prosjekt. Det er fremdeles uklart hvilke menneskerettslige implikasjoner arbeidet vil få.

Det foreligger spredte artikler om rasisme også ellers, jf. bl.a. Gro Nystuen, "Rasemessig diskriminering".¹²⁶

---

¹²⁵ Eks. på publikasjoner: - Berg, B. (1997): (red.): *"Slipp oss til". Om brukermedvirkning i arbeid med flyktninger*. Trondheim: SINTEF Rapport STF38 A97505. - Vedi, C. (1996): *Nasjonal dugnadsånd. En vurdering av bosettingen av flyktninger i 1994*. Trondheim : SINTEF Rapport STF A96515. Berg, B. (1997): *Evaluering av tilbakevendingstiltak - resultater fra kommuneundersøkelsen*. Trondheim: SINTEF Rapport A97513.

Noen større forskningsinnsats ut over språkundersøkelsen (og muligens innenfor det kommende evalueringsprosjektet) som har menneskerettigheter i Norge som innfallsvinkel kan imidlertid foreløpig ikke registreres.

Behovet for forskningsvirksomhet synes å være spesielt påtrengende hva angår språklige, religiøse og kulturelle minoriteters rettigheter i arbeidslivet. FNs rasediskrimineringskonvensjon, SP art. 2 og 26 samt ILO-konvensjonene 111 om *Migrant Workers* (1958) og 100 om *Equal Remuneration* (1951) er sentrale på området. Det foreligger fremdeles ikke nevneverdig forskning og utredning på dette felt.¹²⁷ Det ligger her til rette for både juridiske og sosiologiske analyser, og innenfor jussen for analyser både av den materielle rett og mer metodiske problemstillinger (bl.a. om hvilken status ILO-konvensjonene – som ikke er inkorporert gjennom menneskerettighetsloven – har i norsk rett).

Arbeidsgruppen vil konkludere med at Norge som et flerkulturelt samfunn trenger forskningsinnsats som belyser de materielle vilkår minoritetene tilbys. Minoriteters rettigheter bør alltid være et satsningsområde, både når det gjelder rettstilstanden og - praksis, men også når det gjelder samfunnsvitenskapelig og humanistisk forskning knyttet til minoritetenes muligheter til å bevare sitt særpreg overfor majoritetssamfunnet. Forskningsprogrammet *Internasjonal migrasjon og etniske relasjoner* (IMER) i Norges forskningsråd søker å frembringe bedre innsikt i problemstillinger når det gjelder Norge som et flerkulturelt samfunn og ny kunnskap om innvandreres livssituasjon, og om de økonomiske, politiske, sosiale og kulturelle dimensjoner ved innvandringen. Programmet har imidlertid ikke et klart menneskerettighetsperspektiv.

---

¹²⁶ I : Høstmølingen (red.): *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett* (Juristforbundets forlag, Oslo 1996) s. 135–148.

¹²⁷ Internasjonalt foreligger det flere grundige undersøkelser. Her kan bl.a. nevnes Henrik Karl Nielsen og Lars Adam Rehof, *International arbeidsret* (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 1998) s. 207–258, som er særlig interessant fordi den inneholder både en analyse av gjeldende menneskerettigheter og en vurdering av om dansk rett er konvensjonsstridig.

13 Urfolks rettigheter¹²⁸

"Menneskerettigheter" i urfolksrettslig forstand omfatter både intern rett og internasjonale dokumenter. Grunnloven § 110 a bygger eksempelvis på Konvensjonen om sivile og politiske rettigheter av 1966 art. 27, og søker å effektivisere det vern som ligger i konvensjonen. Sameloven inneholder forvaltningsrettslige regler og regler om anvendelse av det samiske språk som har typiske menneskerettslige trekk. Internasjonalt foreligger det nå en rekke konvensjoner, både om minoriteter generelt og om urfolk spesielt, som får anvendelse innenfor sameretten. Innenfor den ramme som er angitt, må det være tilstrekkelig å antyde enkelte av hovedområdene for forskningen.

13.1 Tingsrett

Forskningsaktiviteten omkring urfolksretten handler i stor utstrekning om retten til land og vann i områder som er særlig viktige for samene. Selv om det altså etterhvert foreligger en del internasjonale menneskerettighetsdokumenter som handler om bruks- og eiendomsrett, knytter forskningen seg stort sett til den norske tingsrett. Typisk pågår det en del forskning på rettshistorisk grunnlag, der man ved kildestudier søker å avkrefte eller bekrefte hvorvidt Staten har eiendomsrett til grunnen i viktige samiske områder, i første rekke i deler av Finnmark. Denne forskningen har pågått lenge. I Finland har den resultert i en doktoravhandling, Kaisa Korpijaakko, *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi Suomessa* (1988), som er kommet i svensk utgave under tittelen *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland* (Helsingfors 1994).

Også i Norge er det nylig innlevert en rettshistorisk / tingsrettslig avhandling til bedømmelse for doktorgraden (UiO), *Om eiendomsretten til grunnen i indre Finnmark*, av Otto Jebens¹²⁹. I denne går doktoranden også gjennom konvensjonen om sivile og politiske rettigheter art. 27 og de relevante bestemmelser i ILO-konvensjon 169 om stammefolk og urfolk i selvstendige stater. Omtalen av disse menneskerettslige bestemmelser er imidlertid ikke Jebens' hovedanliggende, og noen grundig gjennomgang av disse kan ikke ventes i avhandlingen.

---

¹²⁸ Kapitlet er utarbeidet av Ken Uggerud.

¹²⁹ Utgitt på Cappelen Akademisk Forlag, 1999.

En tidligere doktoravhandling, Sverre Tønnesen, *Retten til jorden i Finnmark*¹³⁰, går ikke i det hele inn på menneskerettighetsproblematikken.

Her som ellers i denne materien, er mye av avdekningen av gjeldende rett skjedd i offentlig utredningsregi. Sentrale rettsforskere, historikere og samfunnsvitere har deltatt i dette arbeidet. I realiteten ligger stor forskningsinnsats bak mange av de utredninger som er utarbeidet de senere år. Mht. tingsretten sett fra norsk retts side er særlig NOU 1993: 34¹³¹ viktig – den grundige redegjørelsen for tingsretten i samiske områder bragte ny kunnskap på en rekke felter. Forsøkene på en redegjørelse for internasjonale rettigheter var imidlertid langt tynnere og svakere enn utredningen ellers.

Nylig ble for øvrig et forskningsprosjekt ved navn *Samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger* avsluttet av en tverrfaglig arbeidsgruppe ledet av professor i sosialantropologi Tom G. Svensson (UiO). Rapporten er bestilt av Justisdepartementet og Sametinget, etter at det ble rettet sterk kritikk fra samisk hold etter at Samerettsutvalget ikke anså seg kompetent til å gi en utredning om temaet. Gruppen konkluderer bl.a. med at samene har en sedvanerett til bruk av naturressursene, og at den er tradisjonelt forankret i samisk kultur. Rapporten er ennå ikke publisert. Menneskerettighetene later ikke til å ha vært inkludert i arbeidet.

I NOU 1997:5¹³² er imidlertid ILO-konvensjonen tatt opp til en noe bredere drøftelse, på s. 31–49. Noen egentlig forskning omkring denne kan vi imidlertid ikke tale om. Tidligere professor ved Universitetet i Tromsø, nå høyesterettsdommer Jens Edvin A. Skoghøy har i flere artikler gitt ansatser til forskning knyttet til de krav ILO-konvensjon 169 stiller til norsk tingsrett, sist i "Urfolkskonvensjonens betydning for samenes rettigheter til grunn og andre naturressurser".¹³³ En grundig gjennomgang av konvensjon 169 har ingen ennå foretatt, og de krav konvensjonen stiller, er ikke sikkert fastslått.

---

¹³⁰ Tønnesen, Sverre: *Retten til jorden i Finnmark : rettsreglene om den såkalte "Statens umatrikulerte grunn" : en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter*. 2. utg. Bergen : Universitetsforlaget, 1979.

¹³¹ *Retten til og forvaltning av land og vann i Finnmark*. (NOU 1993:34)

¹³² *Urfolks landrettigheter etter fokerett ig utenlandsk rett*. (NOU 1997:5)

¹³³ I : *Samer og nordmenn: temaer i jus, historie og sosialantropologi*. Red. av Harald Eidheim. Oslo : Cappelen akademisk forlag, 1999.

Usikkerheten omkring de tolkningsbidrag som er fremmet i NOU 1997: 5 og av (bl.a.) Skoghøy blir for øvrig styrket ved at det er nokså grunnleggende uenighet om konvensjonens rekkevidde.¹³⁴ Slik usikkerhet, som dels er knyttet til selve innholdet i de enkelte konvensjonsbestemmelser, dels til om det foreligger områder i Norge som omfattes av konvensjonen og hvordan disse eventuelt må reguleres for at konvensjonen skal overholdes, bør søkes begrenset gjennom grundigere forskning.

ILO-konvensjon 169 er av helt spesiell interesse i samerettslig henseende fordi norsk rett (i hvert fall for deler av indre Finnmark) i dag relativt klart ikke oppfyller konvensjonens krav, og det er i tillegg (bl.a. i NOU 1997: 5) stilt spørsmål ved om deler av Samerettsutvalgets løsninger vil gi en tilstrekkelig oppfyllelse av konvensjonen om forslagene blir lov. Den forskning på konvensjonen som hittil har skjedd synes å være uforholdsmessig spinkel, hensett til konvensjonens betydning for sentrale samiske områder.

Tingsretten er oppsummeringsvis både bredt og dypt dekket innenfor en *internrettslig* ramme. Men nettopp når det gjelder internasjonale menneskerettigheters betydning for norsk rett, har forskningen foreløpig ikke kommet særlig langt, og de første forskningsansatser virker usikre. Særlig interessant vil forskning omkring ILO-konvensjon 169 være – så stor betydning som den statiske tingsrett har for sameretten som helhet, er det et stort behov for forskning og utredning rundt denne. Særlig interessante perspektiver gir en kopling mellom forskning på ILO-rettighetenes plass i det internasjonale menneskerettighetsvern, en konkret vurdering av rettighetene i ILO-konvensjon 169 og en vurdering av betydningen i norsk rett av denne mest vidtgående, men ikke-inkorporerte konvensjon sammenlignet med den inkorporerte, men vagere SP artikkel 27.

Doktorgradsstipendiat Else Grete Broderstad (UiTø) skriver om *Urfolkspolitik* i en ny europeisk kontekst, der hun blant annet drøfter den samiske rettighetsutviklingen i forhold til statsborgerskapets begrep om universelle rettigheter, og sammenligner den samiske rettighetsutviklingen i Norge, Sverige og Finland. Dette prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd.

---

¹³⁴ jf. eksempelvis Ingvald Falch: *The Right of Ownership to Land of Members of Indigenous Populations*. Cambridge, 1996)

13.2 Forvaltningsrett og forfatningsrett

Sametinget oppstod uten noen stor diskusjon om tingets plass innenfor norsk statsforfatning – den antakelse som er lagt til grunn av Staten om at Sametinget (til tross for dens dels politiske dels, forvaltningsmessige karakter) er et forvaltningsorgan som kan underlegges ulike departementer, har møtt motbør fra samisk hold, og det er fremdeles uklart hvilken status Sametinget vil få når institusjonen "fester seg" i norsk samfunnsliv. I dette grenselandet mellom forvaltnings- og forfatningsrett foreligger det ennå ingen betydningsfull forskning som knytter seg til menneskerettslige spørsmål. Innenfor forvaltningsretten finner vi samerettslige problemstillinger knyttet til bl.a. forvaltningen av samiske kultursaker, språkreglene i sameloven, og knyttet til forvaltningen av bruken av landområder som er viktige for samisk kultur. I relativt vid forstand vil også den "norske" forvaltningslovgivnings innvirkning i samiske områder falle innenfor denne kategorien (plan- og bygningslovens utilstrekkelighet som styringsverktøy i reindriftsområder er ett av temaene som har vært reist).

De forfatningsmessige og forvaltningsrettslige spørsmål som er av interesse i en menneskerettslig sammenheng knytter seg bl.a. til selvbestemmelse for urfolk i forhold til de landområder der de oppholder seg, medbestemmelse i offentlige prosjekter som er viktige for urfolksinteressene m.v. Det pågår såvidt skjønnes ikke forskning knyttet til dette i dag.

Innenfor forvaltningsbiten vil det kunne ligge til rette for ikke minst tverrfaglig forskning. Eksempel: Empirisk forskning knyttet til forvaltningens rutiner knyttet til orientering til Sametinget i saker som har betydning for samiske interesser, og tilsvarende studier av forvaltningens anvendelse av de oppfatninger Sametinget gir uttrykk for, kombinert med juridiske analyser av de menneskerettslige rammer staten har forpliktet seg til å overholde. Ansatser til slik forskning foreligger imidlertid som nevnt ikke. Vi anser ikke dette som et hovedsatsingsområde innenfor sameretts/menneskerettighetsforskningen i dag.

13.3 Rettigheter knyttet til kulturvern

Sameretten handler i stor utstrekning om kulturvern. Fysiske inngrep i samiske naturområder kan få betydelige skadevirkninger for samisk kultur. Ikke minst gjelder dette reindriften. Menneskerettslig er det særlig ILO-konvensjonen og SP art. 27 som kommer til anvendelse, i tillegg til den norske grunnlov § 110 a). I tillegg kommer Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter, som trådte i kraft for Norge 1. juli 1999. Denne konvensjonen omfatter både urfolk og andre minoriteter, og vil styrke rettighetene i både SP artikkel 27 og ILO-konvensjon 169.

Et eksempel på at reindriftsinteresser blir sterkt skadelidende, er Forsvarets utbygging av store øvelsesfelter i Mauken reinbeitedistrikt i Troms. Forsvaret ønsker en utvidet bruk av området, og ønsker forhåndstiltredelse av området fra og med sommeren 2000. Reindriftseksperisen mener at Forsvaret slik - "bit for bit" - vil kunne utradere 20% av reindriften i Troms fylke. Dette er en sak hvor en kan stille spørsmål om både ILO-konv. 169 og SP art. 27 er overtrådt.

En fraksjon av Samerettsutvalget har fremmet forslag om en tidsavgrenset, men ikke geografisk avgrenset "nektingsrett" for Sametinget i saker som den ovenstående. Både før og etter at et slikt forslag (eventuelt) har ført til norsk lov, vil det være grunn til å anstille rettslige analyser av verneproblematikken.

Andre vernespørsmål kan knytte seg til vilkårene for opprettholdelse av det samiske språk, eventuelt av dialekter til språket. I Sverige har offentlige utredninger lagt til grunn at det er en reell fare for at samisk kan dø helt ut som språk. I Norge er det i hvert fall en fare for at enkelte (sørlige) dialekter kan forsvinne. (Det er da ikke tale om "dialekter" i vanlig norsk forstand, men egentlig om ulike språk – et bilde som blir brukt er at samiske dialekter ofte står like fjernt fra hverandre som norsk og islandsk).

Heller ikke når det gjelder samisk kulturvern og internasjonale menneskerettigheter foreligger det forskning av betydning. Trolig er vernespørsmålet den absolutt viktigste samerettslige problemstilling vi kjenner, og det bør oppmuntres til forskning som tar utgangspunkt i nettopp dette.

13.4 Reindrifftsrett

Reindrifftsens rettigheter inngår også i de temaer som er nevnt ovenfor. Den spesielle situasjonen for reindrifftssamene – som en liten minoritet innenfor minoriteten – kan inneholde også andre forskningsområder. Kirsti Strøm Bulls reindrifftsrettslige arbeider de senere årene gir bud om at store områder ligger åpne for forskning.¹³⁵ Hun har selv nylig ferdigstilt en bok om reindrifftsens rettshistorie i Finnmark, i perioden 1852-1960 (utgis trolig i vinter på Tano Aschehoug Forlag). Verken fra Nordisk Samisk Institutt eller andre forskningsinstitusjoner foreligger det opplysninger om at det pågår forskning som særskilt er knyttet til reindrifft og menneskerettigheter.

I det hele vil de menneskerettslige problemer knyttet til reindrifften være noenlunde de samme som menneskerettighetsspørsmål knyttet som samene som større gruppe. Likevel vil det være mulig å avgrense menneskerettslige studier til å gjelde (deler av) reindrifften. Vi ser imidlertid ikke at det er behov for å oppfordre spesielt til dette i dag.

13.5 Grunnloven § 110 a

Også internrettslig lovgivning vil kunne anses som del av menneskerettighetsvernet – det gjelder spesielt grl. § 110 a, som bygger nokså direkte på SP art. 27. Ann-Gøril Johansen (UiTø) skriver doktoravhandling om *Grunnlovens § 110 a som skranke og direktiv til skjønnsutøvelsen ved statlige inngrep i samisk bruk av naturressursene*. Dette er den eneste pågående doktoravhandling i Norge som er både menneskerettslig og samerettslig relatert.

13.6 Annet

Forskningsbasert *formidling* skjer det en del av – noen eksempler er allerede nevnt ovenfor.

---

¹³⁵ Se boken *Studier i reindrifftsrett*, Oslo : Tano Aschehoug, 1997.

Ken Uggerud har under ferdigstilling (våren 2000) en generell samerettslig fremstilling der menneskerettighetene får en bred plass, *Lærebok i samerett I* – den gir ellers en oversikt over de folkerettslige, forfatningsrettslige og forvaltningsrettslige problemstillinger knyttet til sameretten.

En stor del av den samerettslige og samerelaterte forskning knyttet til menneskerettighetene foreligger i foredrag- og artikkelform. Eksempler er Brantenberg, Hansen, Minde (red): *Becoming visible. Indigenous Politics and Self-Government* (Tromsø 1995); Broderstad (red): *Samiske rettigheter – utfordringer lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt* (Tromsø 1998); Eidheim (red): *Samer og nordmenn* (Oslo 1999). I mange av artiklene finnes gode utgangspunkter for videre forskning. En del av utfordringen fremover synes å bestå i å utvikle videre disse utgangspunkter til bredere og dypere forskningsaktiviteter, slik at sammenhenger og helhetsperspektiver kommer bedre fram enn i dag.

På *utredningssiden* bør nevnes at Justisdepartementet har startet arbeidet med å behandle Samerettsutvalgets Finnmark-innstillinger, ved at ekspedisjonssjef Arne G. Arnesen har tiltrådt en lovrådgiiverstilling øremerket for å skrive proposisjonen. Lovarbeidet knyttet til Finnmark er – ved siden av det arbeid som førte fram til Sametinget, grunnlovsparagrafen og sameloven, trolig det viktigste samerettslige lovutviklingsarbeid i vår tid.

Av rettslige dokumenter som det ikke er henvisning til ovenfor, bør nevnes en *European Charter for Regional or Minority Languages* (Strasbourg, 5. november 1992). Den trådte i kraft for Norge 1. mars 1998. Samenes språklige rettigheter etter sameloven kap. 3 later i alle henseender å gi tilstrekkelig godt vern ift. konvensjonen. Konvensjonen blir behandlet nærmere i kapittel 11 om bl.a. språklige minoriteter. I tillegg til de konvensjoner som her er nevnt, er det under utvikling en "soft law" i FN-regi som vil kunne få betydning både i seg selv og som viktig moment i tolkningen av de nevnte konvensjonene (jf Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, E/CN.4/Sub.2/1993/Annex I).

Tendensen i forskningen rundt urfolksproblematikken følger et relativt kjent mønster – det forskes både på rettighetene på internrettslig grunnlag og på de internasjonale menneskerettigheter, men i forskjellige miljøer, som i for liten utstrekning har trukket veksler på og inspirert hverandre. Forskning i møtepunktet mellom internasjonale menneskerettigheter og norsk jus bør være et satsningsområde innenfor vår urfolksrett. Behovet knytter seg særlig til grunnforskning rundt de internasjonale konvensjoner, som er slik innrettet at den i tillegg bedrer forståelsen av forholdet mellom folkeretten og norsk rett på området.

13.7 Tverrfaglig forskning

Urfolks- og sameretten er videre et område som ligger godt til rette for forskning også innenfor andre fag enn jus. Rettssosiologi, rettsantropologi (sosialantropologi) og statsvitenskap er eksempler på fag som kan belyse menneskerettighetenes betydning for sameretten. Det foreligger for tiden liten samerettsrelatert forskningsaktivitet også på disse fagområdene. Innenfor rettssosiologien kan nevnes Vilhelm Aubert, *Den samiske befolkning i Nord-Norge* (Oslo 1978) samt Jon T. Johnsen, *Samisk rettshjelp. En analyse av Rettshjelpkontoret Indre Finnmark* (Oslo 1997). Ingen av disse bidragene er imidlertid knyttet til menneskerettighetene. Det bør være grunnlag for langt videre tverrfaglig forskning innenfor et rettsfelt som er så preget av både norsk rett, menneskerettigheter og kulturaspekter som nettopp sameretten.

Herunder ville det være ønskelig å utvikle en mer bevisst *rettsantropologisk* forskning med basis i samiske forhold. Faget *rettsantropologi* er i det hele svakt utviklet i Norge, og innenfor det samerettslige foreligger det bare to større arbeider i Norge som faller inn under denne fagtermen, jf. Erik Solem, *Lappiske rettsstudier* (1933, 1970) og Tom Svensson, *The Sami and their Land* (Oslo 1997). Heller ikke i disse tilfellene er menneskerettighetene et vesentlig forskningsobjekt. Det burde være grunnlag for mange interessante forskningsemner her. Før programmer som "Menneskerettigheter i Norge" ved Institutt for menneskerettigheter har virket en tid, kan det imidlertid ikke forventes stor aktivitet i denne retning.

14 Barns rettigheter¹³⁶

14.1 FNs konvensjon om barnets rettigheter

Den første internasjonale erklæringen om menneskerettigheter var "Erklæringen om barnets rettigheter". Erklæringen ble vedtatt av Folkeforbundet i 1924. FN bearbeidet og videreutviklet Folkeforbundets erklæring om barns rettigheter i 10 prinsipper, og disse ble nedfelt i en ny "Erklæringen om barnets rettigheter" i 1959. I tilknytning til FNs internasjonale barneår i 1979 satte FN ned en egen menneskerettighetskommisjon som skulle ha som mål å utarbeide en egen *konvensjon* om barnets rettigheter.

"FNs internasjonale konvensjon om barnets rettigheter" (Barnekonvensjonen) ble vedtatt i november 1989, nøyaktig 30 år etter at den første erklæringen om barnets rettigheter var blitt vedtatt. Barnekonvensjonen trådte i kraft 2. september 1990, og Norge ratifiserte Barnekonvensjonen 8. januar 1991. Med dette fikk Norge en egen menneskerettighetskonvensjon for barn og unge under 18 år.

14.2 Barneforskning og barnerettigheter

Norges forskningsråd har over år hatt generell barneforskning som del av ulike programområder. I det nye Velferdsprogrammet som skal foregå i perioden 1999 – 2004 er det imidlertid første gang at barns rettigheter framheves som et eget tema. I et arbeidsnotat fra programstyret i Barn, ungdom og familie som innspill til det nye Velferdsprogrammet heter det blant annet i tilknytning til forskning om barndom og oppvekst:

Det er behov for kunnskap om barn og unges arenaer i kultur og hverdagsliv, barn og unges medvirkning og rettigheter, betydning av teknologisk utvikling og sterkere eksponering for et kommersielt marked, samt endringer i risikofaktorer som kan føre til marginalisering og kriminalitet. Det er dessuten av stor betydning å få fram kunnskap knyttet til offentlig politikk og ordninger rettet mot barn.

---

¹³⁶ Kapitlet er en forkortet utgave av Elise Kipperbergs bidrag til utredningen.

Videre heter det at: *Forskning om barn og unges medvirkning og rettigheter kan omfatte barn og unges medvirkning i lokaldemokratiet, barn og unges medvirkning og rettigheter i utvikling av det fysiske miljø, barns sosiale rettigheter, barns økonomiske rettigheter og rettsfilosofiske analyser av barnekonvensjonen og av barns rettigheter.* (Arbeidsnotat av 18.10.99 s. 22 og s. 23)

Det er interessant at barnerettighetsperspektivet på denne måten inkluderes i et ordinært forskningsprogram om velferd, familie og oppvekst. Det ligger god gevinst i å stimulere og bevisstgjøre de tradisjonelle forskningsmiljøene når det gjelder å bringe inn rettighetsperspektivet som et nytt aspekt. Dette kan bidra til å høyne kvaliteten og anvendelsen av den pågående, generelle barneforskningen. Det er imidlertid behov for forskning om barns rettigheter på flere og andre områder enn de som framheves i Velferdsprogrammet. Dette vil bli nærmere utdypet i anbefalingsavsnittet under.

14.3 Menneskerettighetsforskning med barneperspektiv

Forskning kan framskaffe dokumentasjon på hvorledes det norske samfunn institusjonelt håndhever de rettigheter som barn og unge har. Internasjonale menneskerettighetskonvensjoner og nasjonalt lovverk understreker også familiemiljøets rolle og ansvar for å sørge for at barnets rettigheter ivaretas.

Det er naturlig å ta utgangspunkt i Barnekonvensjonen når det gjelder menneskerettighetsforskning med barneperspektiv. Det er mulig både å gå ut fra Barnekonvensjonens generelle prinsipper og betraktninger, eller begrense forskningen til deler av konvensjonen, slik disse er nedfelt i de konkrete artikler.

FN har foretatt en inndeling av Barnekonvensjonen når det gjelder hovedområder:

1. Generelle tiltak vedrørende gjennomføringen av konvensjonen
2. Generelle prinsipper
3. Sivile rettigheter og friheter
4. Familiemiljø og alternativ omsorg
5. Helse og velferd
6. Utdanning, fritid og kulturelle aktiviteter
7. Barn som har behov for særlig vern

Denne inndelingen har dannet grunnlag for presentasjonen av igangværende forskning.

14.4 Igangværende forskning

Generelle tiltak vedrørende gjennomføringen av konvensjonen.

Kunnskapsstatus om FNs barnekonvensjon ved statlige høyskoler og universiteter i Norge. MH.Haveland og E.Kipperberg, 1998. Dette er en kartlegging med utgangspunkt i anbefalinger fra FN i 1994 om å innarbeide Barnekonvensjonen som obligatorisk tema for ulike yrkesgrupper som skal arbeide med barn og unge, samt rettshåndhevelsespersonell. Undersøkelsen viser at temaet håndteres vilkårlig i høyere utdanning, og er personavhengig. Det er stort behov for læremidler på området.

Generelle prinsipper

Anne Trine Kjørholdt, doktorgradsstipendiat ved NOSEB, Trondheim, arbeider med prosjektet *Barn som aktive samfunnsborgere*. Dette prosjektet representerer et bidrag til internasjonal debatt knyttet til realisering av FN's barnekonvensjon og temaet "barns rett til samfunnsdeltakelse". Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd.

Også prosjektet *Rettsikkerheten i fylkesnemndene ved behandling av barnevernsaker* (IOR, UiO), som ble omtalt i kapittel 5, er relevant å nevne her.

Domstolbehandling av barnefordelingssaker. Kartlegging foretatt av Midt-Trøndelag sorenskriverembete (mars 1999).

NOVA arbeider med flere relevante barnevernsprosjekter: *Ungdom som viser alvorlige atferdsvansker – grunnlag, vurderinger og tiltak*. Dette er et toårig prosjekt om barnets behov og samfunnets behov for grensesetting i forhold til Lov om barneverntjenester § 4 – 24. Prosjektleder er Sturla Falck. Et annet prosjekt er *Barn som klienter*.

Målsettingen med studien som avsluttes i år 2000 er å få fram foreldrene og barnas opplevelse av møtet og kontakten med offentlige instanser som Barneverntjenesten, Pedagogisk-psykologisk tjeneste og Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk. Prosjektleder er Mona Sandbæk

Barnevern i samisk kontekst

Prosjektet inngår som del av satsingsområdet om Barnevernets møte med det flerkulturelle Nord-Norge, med hovedvekt på samisk barnevern. Prosjektet er treårig og skjer i regi av Barnevernets Utviklingssenter i Nord-Norge, i samarbeid med praksisfeltet og med lokale prosjekter. Prosjektet er finansiert av programmet *Barn, ungdom og familie*, Norges forskningsråd. Det overordnede målet er å bidra til kunnskapsutvikling som fremmer utvikling av et barnevern til samiske barns beste.

Alternativ til institusjon: Miljøarbeid i ungdommene sin familie og lokalmiljø.

Barnevernets Utviklingssenter, Vestlandet bistår prosjektledelsen i Sogn og Fjordane fylkeskommune med kartlegging og evaluering av et prosjekt der ungdom som trenger institusjonsplassering skal slippe å reise hjemmefra og fra sitt nærmiljø. Intervju av bruker, d.v.s. ungdommer, foreldre og barneverntjeneste. Avsluttes år 2000.

Familiemiljø og alternativ omsorg

Kirsten Sandberg, Institutt for offentlig rett (UiO) arbeider med en doktoravhandling om *Omsorgsovertakelse og tilbakeføring av omsorgen i barnevernet*. Dette er en undersøkelse av dommer og sakkyndigrapportene i slike saker. Bruken av sakkyndige og hvordan retten forholder seg til deres resultater står sentralt i prosjektet.

Om samværsretten og inngrep i denne i forbindelse med omsorgsovertakelse. Trude Haugli, juridisk fakultet, doktorgradsavhandling, UiTØ.

Barnevernslovens § 4-20 om fratagelse av foreldreretten, med vinkling blant annet på forholdet mellom norsk lov og praksis og EMK. Ettårig prosjekt ved Lena Renate Lauritsen, UiTØ.

Foreldrenes rett til gjenforening med barn i Norge. Særavhandling til juridisk embetseksamen, UiO, Bente Mostad 1998.

Barnevern i små og store kommuner – i tette og løse samfunn. Jarmund Veland, Senter for Atferdsforskning, Høgskolen i Stavanger

Også innenfor dette området foregår det flere forskningsprosjekter ved NOVA. *Barn som blir plassert utenfor hjemmet- risiko og utvikling* er et 3 årig prosjekt ved forskningsgruppa Barne- og ungdomsvern. Avsluttes 31. 12. 01. Finansiert av blant annet Norges forskningsråd. Prosjektleder er Agnes Andenæs. Prosjektet har flere delundersøkelser, derav en om samværsordninger for barn under omsorgstiltak, og et annet om de forståelsesredskaper tar i bruk for å skape "historien om meg selv" kan kanskje sees i sammenheng med art. 8 om barnets rett til identitet.

Et annet prosjekt på NOVA er *Konfliktfylte relasjoner – etter vedtak i fylkesnemnda*, et treårig prosjekt om hva som skjer i saker der fylkesnemnda ikke følger barnevernets framlegg om omsorgsovertakelse etter Lov om barnevernstjenester §. 4. 12. Avsluttes desember 2000. Prosjektleder er Kikkan Ustvedt.

Et tredje prosjekt på NOVA er *Terskelen for barneverntiltak og beslutningsprosessen ved bruk av tvang – norsk og nordisk perspektiv*, et treårig prosjekt som blant annet drøfter balansen mellom juss og psykososial kunnskap, oppfatninger av foreldres rett, "privatlivets fred" og samfunnets ansvar for å beskytte barna. Relativ lik lovgivning i de nordiske land, men ulik praksis. Prosjektleder er Turid Vogt Grinde.

En studie av foreldres og ungdommers erfaringer med foreldreskapet – adferdsvanskelig og annen ungdom er også et prosjektet i regi av NOVA og omhandler konstruksjonen av foreldreskapet overfor ungdom i det norske samfunn. Studie av familier med "normale ungdommer" og "adferdsvanskelige ungdommer" (plassert etter §4-24 og 4 – 26) i Lov om barneverntjenester. Foreldrehistorier og ungdomshistorier. Prosjektleder er Nicole Hennem.

Familier og barn i krise er et treårig prosjektet i regi av NOVA har som mål å utvikle, beskrive og evaluere måter å møte familiemedlemmer hvor det er bekymring for seksuelle overgrep mot barn i familien, samt å få fram kunnskap om hvordan de ulike familiemedlemmer opplever, forstår og forholder seg til en situasjon hvor et er mistanke om seksuelle overgrep i familien. Prosjektet avsluttes ved utgangen av år 2000. Prosjektleder er Odd Arne Tjersland.

Barn som plasseres utenfor hjemmet – risiko og utvikling. Prosjektet går over to år i regi av Barnevernets Utviklingssenter Vestlandet, og har som mål å styrke kunnskapsgrunnlaget og videreutvikle de metodiske ferdighetene hos de fylkeskommunalt barnevernsansatte med spesiell vektlegging på å gjennomføre samtaler med barn i vanskelige livssituasjoner. Prosjektleder er Bente Moldestad. Bør også sees i sammenheng med BK art. 12 (barnets rett til å bli hørt).

Helse og velferd

Barn som pårørende. 4 årig prosjekt som utføres ved Vest Agder Sentralsykehus i samarbeid med Redd Barna. Avsluttes 2003.

ICARUS-prosjektet

Barnevernets Utviklingssenter i Midt-Norge leder den norske delen av det europeiske ICARUS-prosjektet (Centre for Comparative Social Research , Brunel University, London) som foreløpig avsluttes høsten 1999. Prosjektets mål er å utvikle kunnskap om ulike arbeidsmodeller og forståelse mellom tjenester innen psykisk helsevern og barnevern med fokus på barn av psykisk syke foreldre. Prosjektleder: Hanne Ingerslev og Torill Tjellflaat.

Opparbeiding av kompetansenettverk for behandling av barn med store atferdsvansker

Målet med prosjektet er å utvikle et nettverk for å styrke handlingskompetansen innenfor barne- og ungdomspsykiatrien i helseregion 4 og 5 slik at flere behandlingstrengende barn kan bli identifisert og henvist til behandling. Prosjektet er et samarbeid mellom Barnevernets Utviklingssenter i Midt-Norge og i Nord-Norge, samt Regionsentrene i barne- og ungdomspsykiatri i Trondheim og Tromsø.

Utdanning, fritid og kulturelle aktiviteter

Ole Petter Olsen: *Selvstendige partsrettigheter for barn ved spesialpedagogiske tiltak.* Hovedoppgave i spesialpedagogikk, UiO, 1997.

Barns skolehverdag

Prosjektet er i regi av Barnevernets Utviklingssenter i Midt-Norge og avsluttes høsten 1999.

Undersøkelsen tar sikte på å gi kunnskap om hvordan barn med behov for spesiell tilrettelegging og andre barn opplever hverdagen i klassen og andre viktige arenaer i skolehverdagen, samt gi et bilde av de sidene ved barns skolehverdag som voksne tenker på når de uttrykker forventninger og mål knyttet til utviklingen hos barn i skolesammenheng. Prosjektleder er Torill Tjellflaat. Prosjektet bør også kunne sees i tilknytning til art. 12 (barns rett til å bli hørt).

Barn som har behov for særlig vern

"Elle, melle deg fortelle", en studie av saksbehandlingen av 50 asylsaker – 137 barn, med utgangspunkt i internasjonale konvensjoner og norsk lovverk. Studien er publisert i boka *Asylsøkerbarn i Norge*, Universitetsforlaget/Redd Barna. Studien er foretatt av Elise Kipperberg i 1996

IMER-programmet, Internasjonal Migrasjon og Etniske Relasjoner (Norges forskningsråd) har flere relevante prosjekter i vår sammenheng. De som her blir nevnt utføres alle ved SEFOS (UiB). *Enslige mindreårige flyktninger og asylsøkere: en kunnskapsstatus* av Atle Solberg. *Enslige mindreårige asylsøkere og norsk bosettingspolitikk, en evaluering*, av Vena Giil. *Enslige mindreårige flyktninger og asylsøkere – en studie av de unge og deres omsorgspersoner i kommunene* av Anne Hunshagen.

Kari Gamst og Åse Langballe har i flere år arbeidet med metodeutvikling i saker om seksuelle overgrep. Se bl.a. rapporten *Dommeravhør av barn – barns troverdighet*. (Redd Barna 1993) De arbeider nå med doktorgradsarbeid med utgangspunkt i sitt tidligere prosjekt, men det er ikke rettighetsfokuset.

Seksuelle overgrep mot døve. Toårig prosjekt oppstartet i 1999 ved dr. scient. Marit Hoem Kvam i samarbeid med Redd Barna (foreløpig ikke rettighetsfokuset).

Kunnskapsstatus om personer som begår seksuelle overgrep mot barn

Prosjektet er initiert av Nordisk ministerråd og utføres i regi av NOVA. Prosjektets mål er å utarbeide en kunnskapsstatus basert på internasjonal forskning om overgriperen, og samle viktige erfaringer fra behandlingsapparat og kriminalomsorg i de nordiske land når det gjelder arbeidet med overgripere. Rapport innen utgangen av februar 2000. Prosjektleder er Svein Mossige.

14.5 Kompetansemiljøer og kompetansepersoner

Foreløpig finnes det ikke spesielle miljøer innen academia som framhever seg med forskning om barn og rettigheter. Miljøene på området er få, og stort sett samlet rundt deltakerne i Forum for barnekonvensjonen.

Forum for Barnekonvensjonen

Forumet består av nær 50 ulike ikke-statlige organisasjoner, forskningsinstitusjoner og enkeltpersoner som er opptatt av hvordan barnerettigheter praktiseres i Norge. Har nylig utarbeidet en supplerende rapport til FNs komité for barnets rettigheter. (Få representanter fra akademiske institusjoner møter i Forumet, som hittil har hatt NGO-preg.)

I tillegg ser vi av gjennomgangen over at det finnes juridisk kompetanse ved universitetene.

Av andre forskningsmiljøer ser vi særlig NOVA utmerke seg med mange relevante prosjekter.

Childwatch International

Følger utviklingen i barneforskningsmiljøer og barnerettighetsmiljøer internasjonalt og nasjonalt. 2 ansatte med kontor på UiO. Kontaktperson: Per Miljeteig, direktør

Redd Barna/ Redd Barnas rettighetssenter

Rettighetssenteret utformer aktiviteter og talsmannsvirksomhet med utgangspunkt i Barnekonvensjonen.

Barneombudet

Endring i Lov om Barneombud innebærer at Barneombudet får et formelt ansvar for å se til at Barnekonvensjonen følges opp på ulike nivå i Norge.

Kompetansepersoner:

Lucy Smith (Institutt for privatrett), Kirsten Sandberg, (Institutt for offentlig rett), Asbjørn Eide (Institutt for menneskerettigheter), UiO.

Anne Marie Anfinnsen, Terje Einarsen, UiB.

Trude Haugli, Lena Renate Lauritsen, Universitetet i Tromsø

Marit Haveland, Institutt for Spesialpedagogikk, UiO.

Sturla Falck, NOVA.

Turid Heiberg, FOKUS.

Jarmund Veland, Elise Kipperberg, Senter for Atferdsforskning, Høgskolen i Stavanger.

14.6 Anbefalinger for videre forskning

Når det gjelder barns rettigheter vil det være overlappinger mellom ulike forskningsprogram. Barns rettigheter omtales blant annet i det nye Velferdsprogrammet i regi av Norges forskningsråd. Barnerettighetsperspektivet bør kunne inkluderes i all generell forskning om barn. Likevel er det nødvendig å "spisse" forskning om barnets rettigheter i et eget forskningsprogram om menneskerettigheter.

Vi har valgt ut fem områder som er aktuelle i en satsning på menneskerettigheter i Norge. Det er imidlertid behov for empiri på alle felt som Barnekonvensjonen berører gjennom sine artikler.

Anbefalinger fra FN og norsk politikk og praksis når det gjelder barns rettigheter

Det bør være en systematisk oppfølging av hvorledes Norge justerer lovgivning og praksis i henhold til de anbefalingene FN gir i forbindelse med den norske rapporteringen om barns rettigheter og situasjon i Norge. Dette kan skje i form av forskningsinnsats mellom de femårige rapporteringene og eksaminasjonene på de aktuelle og konkrete "forbedringsområder" som FN peker på. Forskningen kan således omhandle ulike områder fra gang til gang. Det er for øvrig behov for å utvikle en type "måleinstrument" for å dokumentere i hvilken grad Norge etterlever konvensjonen om barnets rettigheter.

Virkeliggjøring av Barnekonvensjonen i Norge.

F. eks. Barnekonvensjonens rettslige stilling i Norge. Kunnskap og forståelse av barnets rettigheter i politikk og administrasjon, bl.a. i UDI/Justisdepartementet, politi, skole, barnevern, rettsapparat.

Kunnskap, forståelse og tilgjengelighet om Barnekonvensjonen for ulike grupper barn og unge, blant annet funksjonshemmede barn og språklige minoriteter

Ikke-diskriminering

Skjer det diskriminering av barn og unge i Norge? Identifisering av grupper, omfang, områder. Årsaker og forslag til tiltak.

Sivile rettigheter og friheter

(Velferdsprogrammet, Norges forskningsråd, inviterte til prosjekter om barns sosiale rettigheter)

Aktuelle emner: Retten til navn og nasjonalitet, bl.a. statsborgerskap, Retten til å kjenne sine foreldre, Retten til bevaring av identitet, Retten til samvittighets- og religionsfrihet (bl.a. håndtering av religionsopplæring i skolen), Barn som frarøves friheten, i form av varetekt og bruk av tvang ved plassering i institusjoner.

Barn som har behov for særskilt vern

F. eks. Flyktningbarn (art. 22), Barn med funksjonshemninger (art. 23), Minoritetsbarn (art. 30). Det er behov for forskning om disse grupperes rettigheter på nær sagt alle områder, skole, helse, barnevern, rehabilitering, rett til beskyttelse for overgrep, rett til tilstrekkelig levestandard og ytelser, rett til å bli hørt m.v.

15 Likestilling mellom menn og kvinner

Likestillingsproblematikk er et tema som behandles innenfor mange ulike forskningsfelt i Norge i dag. Norges forskningsråd har hatt og har flere programmer som tar opp dette temaet, se f.eks. *Kjønn i endring*. Kvinneforskningsmiljøene (også etterhvert mannsforskningsmiljøene) har generelt høy kompetanse når det gjelder likestilling, men det er sjelden prosjektene settes i direkte sammenheng med menneskerettighetskonvensjoner som omhandler kvinners rettigheter.¹³⁷

15.1 Igangværende forskning

Det foregår mye relevant og spennende forskning om kvinners rettigheter ved universitetene og andre forskningsinstitusjoner. Vi har valgt ut følgende prosjekter som gir en oversikt over bredden, og samtidig nok er de mest relevante i menneskerettighetssammenheng:

Ved Institutt for samfunnsforskning er det innen forskningsområdet "Kjønn og samfunn" nylig avsluttet et nettverkssamarbeid mellom forskere i 8 EU-land og Norge, finansiert av EU's 4. rammeprogram. Tittel på prosjektet er *Gender and Citizenship. Social exclusion and social integration in European welfare states*. Arnlaug Leira¹³⁸ er norsk koordinator.

Også prosjektet *Kjønnskvoltering som likestillingspolitisk virkemiddel*, utført av Mari Teigen, kan nevnes i denne sammenhengen. Dette prosjektet er finansiert av Barne- og familiedepartementet, og skal tar opp normative spørsmål om rettferdighet, legitimitet og forståelser av kjønn. Prosjektet diskuterer ulike argumenter for og mot kvotering i lys av sentrale teorier om rettferdighet. Også ansettelsessaker klagd inn for Likestillingsombudet i perioden 1985-1995 analyseres.

---

¹³⁷ Aktuelle konvensjoner er FN's Konvensjon om å avskaffe alle former for diskriminering mot kvinner, Konvensjon om kvinners politiske rettigheter, konvensjon mot diskriminering i undervisning, Konvensjon om diskriminering i sysselsetting og yrke (ILO-konvensjon 111),

¹³⁸ Se Leira, Arnlaug: "Who defines social rights?" og "Social rights, economic rights, care-related rights." I: *Report from Seminar 3 of the EC-network Gender and Citizenship*, 1997.

Reproduktive rettigheter - uttrykt som individuell kroppslig erfaring og forvaltet gjennom helsetjenester og samfunnsmessig praksis er et paraplyprosjekt innenfor forskningsprogrammet *Kjønn i endring*, Norges forskningsråd. Prosjektleder er Johanne Sundby, Seksjon for medisinsk antropologi, Institutt for allmenntilleggsmedisin og samfunnsmedisinske fag, UiO.

Ved samme institutt arbeider Ragnhild Elise Brinchmann Johansen med doktorgradsprosjektet *Kvinnelig omskjæring i Norge - et møte mellom innvandreres helsekultur og norsk lov og helsevesen*. Prosjektet er finansiert av programmet *Helse og sykdom i kulturelt perspektiv*, Norges forskningsråd. Sentrale aspekter i prosjektet er møtet mellom hjemlandets tradisjoner knyttet til fruktbarhet, svangerskap og fødsel og det norske samfunnets tradisjoner og helsevesen.

Ved Institutt for samfunnsforskning, Oslo, har Anja Bredal nylig startet opp et prosjekt med arbeidstittel *Arrangerte ekteskap i et likestillingsland - kjønnsrelasjoner i endring blant ungdom med innvandrerbakgrunn?* Dette prosjektet omtales nærmere i kapittel 12.

Elisabeth Vigerust (Institutt for offentlig rett, UiO) disputerte i 1998 på avhandlingen *Arbeidstakeres rettsstilling ved graviditet og omsorg, med hovedvekt på forbudet mot kjønnsdiskriminering*.¹³⁹

Hege Brækhus (UiTø), disputerte i 1995 på avhandlingen *Mor kan ikke bli syk : om uførepensjon til husmødre etter folketrygdløven i et kvinneverettslig perspektiv*.¹⁴⁰

Ved Nordisk Institutt for kvinne- og kjønnsforskning (NIKK, UiO) starter man nå opp med et prosjekt om *Likestilling i Norge mellom retorikk og praksis - studier av forandringer i private og offentlige forståelser av moderne likestillingspolitikk*, med fokus på retorikken i likestillingspolitikken. Kontaktperson er Eva Magnusson.

---

¹³⁹ Avhandlingen har også kommet i bokform: *Arbeid, barn og likestilling : rettslig tilpasning av arbeidsmarkedet*. Oslo : Tano Aschehoug, 1998. Se også Elisabeth Vigerusts artikkel "Likelønn og Norges internasjonale forpliktelser - en utfordring for arbeidsmarkedets parter." I : *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.

Ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning (UiB) drives det et prosjekt i forbindelse med Makt- og demokratiutredningen, som har tittel *Velferdsstatens kjønnsdimensjon: fordelingspolitikk og profesjonalisering*. Prosjektet skal belyse kvinnemakt i fremveksten av velferdsstaten langs fire dimensjoner: Nye reproduksjonsteknologier, kjønn og makt i medisinske praksiser, den offentlige stønadspolitikken kjønnsdimensjoner og nye differensieringsprosesser i velferdsstatens yrker. Ved Historisk Institutt har særlig Anne-Hilde Nagel¹⁴¹ arbeidet med kjønnskiller i sosiale rettigheter.

Makt- og demokratiutredningen har også et prosjekt med arbeidstitel *Normative samfunnsmodeller*, som er et historisk prosjekt som vil ta for seg utviklingen og skiftet i det som kan kalles "kjønnspolitiske regimer".

15.2 Forskningsmiljøer / forskere med særlig kompetanse

Ved Institutt for offentlig rett (UiO) er det er aktivt kvinnerettsmiljø, bestående av blant andre Kirsten Ketscher, Anne Hellum, Tove Bolstad, Elisabeth Vigerust og Helga Fastrup Ervik¹⁴². Hege Brækhus (UiTø) og Gudrun Holgersen (UiB) er andre navn i rettsvitenskapelig sammenheng.

Universitetenes sentre for kvinneforskning i Oslo, Bergen og Tromsø har generelt høy kompetanse knyttet til kvinners rettigheter.

For utfyllende oversikter anbefales det å oppsøke KILDEN¹⁴³, som er en informasjons- og dokumentasjonstjeneste for kvinne- og kjønnsforskning i Norge. Den ble etablert som randseinstitusjon under Norges forskningsråd i 1998 og åpnet informasjonstjenesten 2. mars 1999.

---

¹⁴⁰ Oslo : Universitetsforlaget, 1996.

¹⁴¹ I : *Kjønn og velferdsstat*. Red. av Anne-Hilde Nagel. Bergen : Alma Mater, 1998.

¹⁴² Se f.eks. Helga Fastrup Ervik: *Individuell klage som instrument for kvinners menneskerettigheter : spørsmålet om en tilleggsprotokoll til FNs kvinnekonvensjon*. Oslo : Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo, 1998. (Institutt for offentlig retts skriftserie ; 5/1998) (Kvinnerettslige studier ; nr 41)

¹⁴³ <http://kilden.forskningsradet.no/>

I Statistisk Sentralbyrå (SSB) arbeider særlig Kari Skrede og Iulie Aslaksen med analyser om likestilling i Norge. Se f.eks boken *Women and men in Norway* (1998).

Hege Skjeie, Institutt for statsvitenskap (UiO), for tiden MoD-utredningen har høy kompetanse i likestillingspolitikk (utviklingslinjer, institusjoner og virkemidler).¹⁴⁴

15.3 Anbefalinger for videre forskning

Et aktuelt satsningsområde innenfor dette temaet vil være prosjekter som tar utgangspunkt i hvordan norsk lovverk og (retts)praksis harmoniserer med de rettigheter som angis i ulike konvensjoner og direktiver. Temaområder som likestilling i arbeidslivet, i skole og utdanning, reproduktive rettigheter, trygde- og stønadsrettigheter og likestilling i et flerkulturelt samfunn vil være aktuelle forskningsområder. Særlig gapet mellom *formell* og *reell* likestilling, og en kritisk vurdering av tiltak for å minke dette gapet, er et aktuelt tema for Norges vedkommende. Det bør stimuleres til at allerede igangværende forskningsprosjekter rundt disse emnene i større grad inkluderer menneskerettighetsperspektiver i sin forskning.

Et annet satsningsområdet vil være seksualisert vold. Norges forskningsråd har tidligere hatt et "Delprogram om seksualisert vold" (1992-1996), som førte til kunnskap som kan tenkes videreført i et menneskerettsperspektiv. En mulig problemstilling er knyttet til saker der siktede blir frifunnet for straff, men så får et erstatningsansvar overfor fornærmede. Et annet tema er hvorvidt fornærmede i større grad enn i dag bør ha anledning til stille som part i straffesaker.¹⁴⁵ En slik eventuell satsning må ses i lys av et mulig nytt voldsprogram i regi av Norges forskningsråd.

---

¹⁴⁴ Se f.eks.: Hege Skjeie: "Likestillingsprosesser kjønnspekt." I : *På vei mot en ny maktutredning*. Oslo : Ad Notam 1999. Se også *Vanens makt : styringstradisjoner i Arbeiderpartiet*. Oslo : Ad notam Gyldendal, 1999.

¹⁴⁵ Se f.eks. Robberstad, Anne: *Mellom tvekamp og inkvisisjon : straffeprosessens grunnstruktur belyst ved fornærmedes stilling*. Oslo : Universitetsforl., 1999.

16 Funksjonshemmedes rettigheter

16.1 Innledende betraktninger

Mye tyder på at det er høyere arbeidsledighet eller yrkespassivitet blant personer med funksjonshemmede enn blant funksjonsfriske. Et mindretall av dem som gjennomgår yrkesrettet attføring kommer i inntektsgivende arbeid etterpå.¹⁴⁶ I følge flere undersøkelser blant mottakere av uførepensjon er det en betydelig minoritet som kunne tenke seg å arbeide hvis forholdene ble lagt til rette for det.¹⁴⁷ Mot slike funn kan det selvfølgelig innvendes at det er funksjonshemningen "i seg selv" som har hindret deltakelse i arbeid. Men det er mange eksempler på at selv personer med betydelige funksjonshemninger har kunnet fylle en plass i arbeidslivet når arbeidssituasjonen blir tilrettelagt, når arbeidsledere og medansatte er innforstått med problemene, når det er organisert relevant oppfølging og/eller nye teknologi med tilhørende opplæring tas i bruk.¹⁴⁸

I følge §13 i Arbeidsmiljøloven har arbeidsgiver plikt til å tilrettelegge arbeidsplassen for ansatte med funksjonshemninger. Det har ikke vært gitt bindende forskrifter til denne paragrafen, antatte brudd på den er i svært liten grad prøvd for retten, og det er grunn til å reise tvil om hvor stor praktisk betydning den har for yrkeshemmedes arbeidsmuligheter.¹⁴⁹ Norske myndigheter har i hovedsak satset på en frivillighets- og samarbeidslinje overfor arbeidsgivere på dette området, understøttet av forholdsvis omfattende tilbud om økonomiske tilskudd (bl.a. lønns subsidier), samt informasjon, råd og veiledning.¹⁵⁰ I en rekke andre europeiske land har man ordninger med at bedrifter over en viss størrelse skal ha en bestemt prosent ansatte med funksjonshemninger, men dette har ikke vært tilfelle i nordiske land.

---

¹⁴⁶ Ford, Margaret: *Attføring til arbeid? En oppfølgingsundersøkelse av forsøk på yrkesmessig attføring*. Oslo : INAS, 1993. (INAS-rapport 93:7) Se også Arbeidsdirektoratets løpende månedsstatistikk.

¹⁴⁷ Se ulike SSB-undersøkelser fra 1980- og 1990-tallet.

¹⁴⁸ *Mellom individ og marked - attføringsvirksomhet i velferdsstaten*. Red. av Knut Fossetøl. Oslo : Arbeidsforskningsinstituttet. (Rapport)

¹⁴⁹ Vik, Kirsten: *Employers as a target group for disability policies*. Trondheim : ISS/NTNU, 1999. (Hovedoppgave/rapport)

¹⁵⁰ Andreassen, Tone Alm: *Bedriftsrettet forebygging av fravær og frafall i arbeidslivet. Prosessevaluering av Arbeidslivstjenesten*. Oslo : Arbeidsforskningsinstituttet, 1996. (Rapport 6/96)

I de senere årene har flere land vurdert å innføre lover mot diskriminering av funksjonshemmede i arbeidslivet, og i Storbritannia (1994) og, Sverige (1999) finnes slike lover. I Amsterdamtraktaten (1997), Artikkel 13, har EU forpliktet seg til å bekjempe diskriminering på grunnlag av kjønn, rasemessig eller etnisk opprinnelse, religiøs tro, funksjonshemming, alder eller seksuell orientering. Norske organisasjoner av funksjonshemmede, blant annet Norges Handikapforbund, har søkt å reise en debatt om behovet for anti-diskrimineringslovgivning i Norge, men dette har så langt satt lite spor i det politiske ordskiftet.

Intervjuundersøkelser med arbeidsgivere tyder på at mange enten ikke ser problemet, eller at deres muligheter for å tilby tilpasset arbeid er begrenset eller uttømt¹⁵¹. Økonomisk tilskudd er velkomment, og i følge en del arbeidsgivere avgjørende for at de kan tilby arbeid til yrkeshemmede.¹⁵² Ellers tilsier undersøkelsene at arbeidsgiveres erfaringer, kunnskap og oppfatninger varierer mye, blant annet etter bedriftens størrelse.

Flere undersøkelser tilsier at manglende transporttilbud, restriksjoner på økonomiske støtteordninger og/eller manglende fysisk tilgjengelig begrenser fysisk funksjonshemmedes muligheter for å delta i vanlig sosialt og kulturelt liv. For andre vil tilgjengelighet av personlig assistent eller støttekontakt være avgjørende for deres deltakelse i sosialt og kulturelt liv.

Det er mye som taler for at offentlige støtteordninger og tjenestetilbud er avgjørende for mange funksjonshemmedes muligheter for å leve et selvstendig liv i egen bolig. Omfang av tilrettelagte boliger, tilgjengelighet av relevante tekniske og fysiske hjelpemidler, personlig assistent og hjemmehjelp.

---

¹⁵¹ Visher, Mary: *Bedriftsintern attføring - en undersøkelse av attføringsaktiviteter i bedrifter*. Oslo : FAFO, 1993. Se også Fløtten, Tone: *Attføring i norske bedrifter*. Oslo : FAFO, 1994.

¹⁵² Brandt, Øyvind: *Arbeidsgiveres forhold til bedriftsintern attføring. En studie av bedrifters vilkår for å prioritere ivaretaking av ansatte med yrkeshemming*. Oslo : Universitetet i Oslo/Institutt for sosiologi, 1995. (Hovedoppgave)

16.2 Igangværende forskning

Det foreligger en omfattende forskning rundt den såkalte HVPU-reformen, nedbygging av institusjoner for personer med lærevansker og integrering i vanlige bomiljøer (Jan Tøssebro, PSA, NTNU og Johans Sandvin, Nordlandsforskning, m.fl.).

Nordlandsforskning i Bodø har flere igangværende prosjekter som er relevante i denne sammenhengen, blant annet *Psykisk utviklingshemmede og Tvang. Makt og ambivalens* v/Tina Handegård - om bruk av tvang overfor personer med psykisk utviklingshemming

Også prosjektet *Det nye kommunale bustadstilbudet* v/Trond Bliksvær - om omsorgsbolig som levested for personer med psykisk utviklingshemmede, kan nevnes i denne sammenhengen, samt *Arbeidets sosiale betydning for personer med utviklingshemming* v/Trond Berge.

Britt Lillestø har også skrevet en rapport om *Når omsorgen oppleves krenkende - en studie av hvordan mennesker med fysiske funksjonshemninger opplever sitt forhold til helsetjenesten*¹⁵³, som handler om hjemmeboende funksjonshemmede mennesker som behøver pleie og omsorg av hjemmetjeneste, og at de kan oppleve denne omsorgen som krenkende, nedverdiggende og respektløs.

Ved Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR) har Ivar Brevik et prosjekt om *Boligpolitikk for funksjonshemmede mot år 2010* og *Tjenester og bolig*, begge med Norges Handikapforbund som oppdragsgiver.

Arbeidsforskningsinstituttet i Oslo (AFI) har hatt et prosjekt om *Brukermedvirkning i kommunene* (v/Tone Alm Andreassen og Olav Eikeland) om funksjonshemmedes muligheter for medvirkning i henhold til Regjeringens Handlingsplan for funksjonshemmede 1994-97. Tone Alm Andreassen arbeider nå med et prosjekt med arbeidstittel *Medvirkning og demokrati for funksjonshemmede. Minoritetshensyn i politisk styring*, som dreier seg om hva slags potensiale og begrensninger som er knyttet til medvirkning der brukere, klienter og minoriteter taler på egne vegne, som en måte å ivareta hensynet til slike befolkningsgrupper.

---

¹⁵³ Bodø : Rapport 22/1998, Nordlandsforskning

Prosjektet vil kunne ha overføringsverdi til andre grupper i lignende posisjoner, og også kunne belyse mulighetene for befolkningsdeltakelse mer allment. Prosjektet er støttet av Norges forskningsråd/programområdet Velferd og samfunn, og samarbeider med Rådet for funksjonshemmede.

Professor Aslak Syse, Institutt for offentlig rett (UiO) arbeider med et prosjekt om *Tvang overfor mennesker med psykisk utviklingshemming*.

Bjørn Henning Østenstads prosjekt om tvang overfor psykisk utviklingshemmede, hvorav en større normativ del er viet spørsmålet om lovreglenes forhold til menneskerettighetene (UiB), har også blitt omtalt i kapittel 5 og 10.

Ingen av de foran nevnte prosjektene, med unntak av Syse og Østenstads prosjekter, inkluderer menneskerettighetsperspektiver i analysene.

16.3 Fagmiljøer med særlig kompetanse

- NOVA Oslo
- Arbeidsforskningsinstituttet (AFI), Oslo
- FAFO Oslo
- Institutt for sosiologi og statsvitenskap og Program for sosialt arbeid, begge NTNU Trondheim
- Nordlandsforskning, Bodø

16.4 Anbefalinger for videre forskning

Funksjonshemmedes muligheter til å leve et selvstendig liv og delta i sosialt og samfunnsmessig liv, herunder deres rett til nødvendige tjenester og økonomisk støtte fra det offentlige, og rett til å delta i inntektsgivende arbeid, er forskningsområder som er aktuelle for videre forskning. Disse forskningsområdene kan med fordel utføres innenfor en menneskerettslig ramme.

17 Diskriminering på grunnlag av seksuell orientering

Homofiles og lesbiskes erfaringer er nylig blitt belyst gjennom en omfattende spørreskjemaundersøkelse besvart av nærmere 3000 personer.¹⁵⁴ Det skiller her mellom erfaring med diskriminering i snever og vid forstand. Med "diskriminering i snever forstand" siktes til forhold som i prinsippet er av arbeidsrettslig karakter, for eksempel å bli nektet ansettelse, å bli sagt opp eller nektet forfremmelse fordi man er homofil eller lesbisk. "Diskriminering i vid forstand" omfatter også det å bli baksnakket, mobbet eller trakassert. I følge undersøkelsen har 7 % av de kvinnelige og 9 % av de mannlige respondentene opplevd diskriminering i snever forstand. Henholdsvis 19 % og 24 % har erfart diskriminering i vid forstand. Noe overraskende rapporterer unge respondenter (under 25 år) oftere å ha vært utsatt for baksnakking, mobbing eller trakassering enn personer i andre aldersgrupper. Diskriminering i snever forstand rapporteres hyppigst fra de middelalderende og eldre i utvalget. Resultatene tyder også på at de som har vært åpne om sin seksuelle orientering har vært mer utsatt for diskriminering i snever forstand enn de som har vært skjult. Knappt en fjerdedel oppgir at de ikke har vært åpne i forhold til arbeidsgiver. Det å være skjult kan åpenbart fungere som en beskyttelse mot diskriminering; eller sagt med andre ord; hadde flere vært åpne, ville andelen som ville ha høstet negative erfaringer kunne ha vært større. Ved å sammenligne med en undersøkelse gjennomført på 1970-tallet antyder forskerne at andelen som har opplevd baksnakking, mobbing eller trakassering trolig har gått noe ned, mens andelen som har erfart diskriminering i snever forstand synes å være stabil.

Utover dette oversiktsbildet peker NOVA-rapporten på at det åpenbart er betydelig variasjon i respondentenes erfaringer etter hvor i arbeidslivet og ansettelseshierarkiet de har befunnet seg. Størst andel som har vært skjult synes en å finne blant arbeidere og primærnæringsdrivende. Det vises i rapporten også til den helt spesielle situasjonen som homofile og lesbiske i kirkelige stillinger står i, i og med at Kirkemøtet av 1997 vedtok at "... personer som lever i homofilt samliv ikke kan ha kirkelig tjeneste som vigslet prest, diakon eller kateket".

---

¹⁵⁴ *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. Kristinn Hegna, Hans W. Kristiansen, Bera Ulstein Moseng. Oslo : Nova, 1999. (Nova-rapport ; 1/99)

Dette vedtaket setter åpenbart homofile og lesbiske i kirken i en utålelig situasjon; enten må de gi avkall på kirkelig tjeneste *eller* holde sin seksuelle orientering og/eller sitt samliv skjult, eller avstå fra å inngå partnerskap med den de er glad i (jf. Partnerskapsloven av 1993¹⁵⁵). Nærmere en tredjedel av respondentene i NOVA-undersøkelsen anså at lik rett til ansettelse og deltakelse i Den norske kirke for lesbiske og homofile var den viktigste saken for å bedre lesbiske og homofiles levekår og livskvalitet.

NOVA-undersøkelsen gir enkeltteksempler på at helsepersonell har møtt homofile og lesbiske på en forutinntatt måte, for eksempel ved å ta for gitt at det var best for dem hvis de ble "helbredet" for sin seksuelle orientering.

Nærmere 3/4 av respondentene i NOVA-undersøkelsen anså at det var behov for mer informasjon om homofili i skolens undervisning, og at dette var den viktigste saken for å bedre homofiles og lesbiskes levekår og livskvalitet.

Arbeidsgruppen har ikke funnet igangværende forskning om diskriminering på grunnlag av seksuell legning. Brantsæter¹⁵⁶ har skrevet hovedfagsoppgave i sosiologi om lesbiske kvinners erfaringer fra arbeidslivet, og Jåbæk¹⁵⁷ har skrevet en diplomoppgave om personallederes syn på å rekruttere homofile til sin bedrift. Ellers har Benum & Johansen¹⁵⁸ skrevet en hovedfagsoppgave i psykologi om lesbiske kvinners møte med hjelpeapparatet i et minoritetsperspektiv, mens Christiansen¹⁵⁹ har skrevet hovedfagsoppgave i sykepleievitenskap om homofobi blant sykepleiestudenter.

---

¹⁵⁵ Lov om registrert partnerskap, 30. april 1993, nr. 40.

¹⁵⁶ Brantsæter, Marianne C.: *Om kjønnets logikk – i et lesbisk perspektiv. Intervju med lesbiske kvinner om deres erfaringer i arbeidslivet*. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo, 1990. 195 s.

¹⁵⁷ Jaabæk, Bjørnar Erik: *Homofile som stigmatiserte arbeidstakere – ønsker personalledere homofile velkommen til sin organisasjon?* Diplomoppgave. Handelshøyskolen BI, 1993. 88 s.

¹⁵⁸ Benum, Vår og Vigdis Johansen: *Hvor synlig er klientens virkelighet? Om lesbiske kvinners møte med hjelpeapparatet i et minoritetsperspektiv*. Hovedfagsoppgave i psykologi. Universitetet i Oslo, 1990. 165 s.

¹⁵⁹ Christiansen, Mats: *Homophobia among Norwegian Student Nurses*. Hovedfagsoppgave i sykepleievitenskap, Universitetet i Gøteborg, 1998.

17.1 Forskningsmiljøer med særlig kompetanse på området

- NOVA Oslo
- Ellers foregår det spredt forskning ved universitetene
- Institutt for kriminologi, UiO v/ Turid Eikvam, har en viktig sammenknytningsfunksjon

17.2 Anbefalinger for videre forskning

Homofile og lesbiskes rett til å leve sammen med den de er glad i, samt til å ikke bli urettmessig forskjellsbehandlet i arbeidslivet (heller ikke mht. å ha kirkelig tjeneste) på grunn av sin seksuelle orientering eller fordi de lever sammen med en av samme kjønn, er forskningstemaer som egner seg for menneskerettslig belysning.

Her er vi igjen inne på kryssende rettigheter/hensyn når det gjelder menneskerettighetene, og dette temaområdet vil egne seg godt for et forskningsprosjekt som synliggjør hvordan rettighetsstrategier vil kunne kollidere med andre rettigheter (i dette tilfellet religionsfrihet).

18 Asylsøkeres rettigheter¹⁶⁰

Det foregår en del forskning på asylsøkeres rettigheter ved norske universiteter og høyskoler, men den overveiende delen av forskningen er knyttet til de internasjonale menneskerettighetsdokumenter, uten at norsk rett trekkes inn. Andre forsker på asylsøkeres forhold i Norge, men uten at menneskerettighetene trekkes inn i arbeidet (her pågår det mye forskning innenfor sosiologien).

Det pågår imidlertid en *viss* aktivitet omkring asylsøkeres rettigheter i Norge, hvor også menneskerettighetene er behandlet, knyttet omkring et relativt lite antall forskere.

18.1 Sentrale forskere / prosjekter

Det er grunn til å gi et riss over den forskningsaktivitet som pågår, med utgangspunkt i en del av de sentrale forskerne på feltet. Også forskningsresultater (dvs avsluttede prosjekter) av spesiell interesse trekkes inn. Forskere/ prosjekter som kun er knyttet til internasjonalrettslig forskning er ikke nevnt.

Førsteamanuensis (jurist) Terje Einarsen (Universitetet i Bergen) er helt sentral på asylsøkerfeltet. Han har ikke noen pågående forskningsprosjekter som knytter seg til menneskerettigheter i Norge. Doktoravhandlingen *Retten til vern som flyktning* (forsvares 12. nov. 1999) har imidlertid et renere konvensjonsbasert innhold. Tidligere har han imidlertid utgitt flere artikler som knytter seg til norske forhold. Av de helt ferske kan nevnes *Midlertidigt asyl i Norden*¹⁶¹ utkommet innenfor rammen av Nordiske komparative studier om mottak av flyktninger i et tilbakevendingsperspektiv, med Einarsen, Jens Vedsted-Hansen (som nå er professor i menneskerettigheter, Universitetet i Aarhus), Kim U. Kjær og Janina Dacyl som medforfattere. I samme serie foreligger Einarsens rapport *Individuelt asyl for bosniske flyktninger med kollektiv beskyttelse i Norge*, Bergen 1999.

---

¹⁶⁰ Kapitlet er utarbeidet at Ken Uggerud.

¹⁶¹ I : Nord 1993:3, Nordisk Ministerråd, København 1999.

Stipendiat (jurist) Helga Fastrup Ervik (Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo) skriver doktorgradsavhandling om fortolkningen av flyktningdefinisjonen i FNs flyktningkonvensjon i et kjønnsperspektiv, men også denne avhandlingen knytter seg til de internasjonale instrumenter, og ikke til en norsk kontekst. Hun tar utgangspunkt i prinsippet om ikke-diskriminering på grunnlag av kjønn slik det kommer til uttrykk i FNs Kvinnekonvensjon og sammenholder dette med forfølgelsesbegrepet i flyktningdefinisjonen. Ervik har skrevet enkelte artikler med tilknytning til norske forhold – en relativt fersk artikkel er "Behovet for en kjønns sensitiv nordisk flyktningpolitikk" i *Mennesker og Rettigheter* 1/1998.

Stipendiat Cecilia Baillet (Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo) kommer i samme kategori. Hennes doktorgradsprosjekt dreier seg om internt fordrevne i Colombia og Guatemala. Hun har imidlertid skrevet flere artikler om Norges bruk av visumrestriksjoner overfor Colombia og behandlingen av asylsøknader fra colombianske flyktninger, også under henvisning til internasjonale menneskerettigheter.

Bente Puntervold Bø (Høgskolen i Oslo) er også en helt sentral norsk forsker på asylrettslige problemstillinger, og en av de få som virkelig har satset på å beskrive norske forhold i forhold til (bl.a.) det internasjonale regelverk. Før jul vil hun innlevere sin doktoravhandling *Visa policies towards visitors and asylum seekers - An evaluation of the Norwegian visa policies within a legal and moral frame of reference*. Her problematiserer hun blant annet det forhold at visumplikt innføres for alle flyktningeproduserende land samtidig som behov for beskyttelse er avslagsgrunn på visumsøknaden. Puntervold Bø dokumenterer videre hvordan dette slår ut og diskuterer rettslige og moralske anliggende i tilknytning til de virkemidler som anvendes i kontrollpolitikken i Norge og Europa idag. Også Schengenavtalen er gjenstand for behandling i et av kapitlene i avhandlingen. Menneskerettighetene vil såvidt skjønnes tjene som et bakteppe for avhandlingen, men noen grundig behandling av internasjonale konvensjoner legger arbeidet ikke opp til.

Av tidligere arbeider kan fremheves en grundig rapport ved navn *Asylum seekers in the Courtroom*.¹⁶² Denne forskningsrapporten er en "motmelding" i forhold til den evaluering av asylvurderingene som

---

¹⁶² Forskningsrapport nr. 16/1996, Høgskolen i Oslo (notatserien).

Justisdepartementet skulle gjøre av egen praksis, etter at UNHCR ikke fikk adgang til å foreta en slik undersøkelse. Asylrapporten er en analyse av argumentasjonen i 16 asylavslag som ble anket til domstolene og der diskusjonen av kriterier for å få status som konvensjonsflyktning var viktig i saken. Videre inneholder rapporten en analyse av hvilke krav departementet hevder må tilfredsstilles ifølge Flyktningekonvensjonen for å tilkjennes asylstatus. Rapporten stiller seg kritisk til departementets tolkning av konvensjonen.

Puntern vold Bø har videre skrevet en lang rekke tidsskriftsartikler, rapporter, notater osv. innenfor temaområdet.

Alf Vegard Oftestad, har skrevet en studentavhandling ved Institutt for rettssosiologi med tittelen *Asylsøkeres rettsikkerhet: Søknader om asyl i Norge*.¹⁶³ Avhandlingen går rett inn i kjernen av problemstillingene i emneområdet "Asylsøkeres rettigheter". Han har nå også skrevet en artikkel med utgangspunkt i avhandlingen, som er under publisering i *Kritisk Juss* nr. 3/1999. Tittel: "Saksbehandlingen av asylsøknader - rettsikkerheten i fare?". Oftestad skriver for tiden en masteravhandling ved Universitetet i Heidelberg, Tyskland, om *Personers rett til å bevege seg fritt innenfor EU*. Her vil stateres adgang til å nekte innreise stå sentralt. Emnet er relevant for Norge tatt i betraktning EØS-traktaten.

Wenche Paulsen leverte våren 1997 en hovedfagsoppgave i historie med tittelen *Norsk flyktningpolitikk i endring? En studie av flyktningbegrepets innhold og anvendelse 1987–1993*. Avhandlingen *tangerer* problemstillinger knyttet til asylsøkeres rettigheter i en norsk/menneskerettslig kontekst.

Hva angår utlendingslovgivningen, er mange av artiklene i den tverrfaglige boken *Innvandringspolitikk og utlendingslov - samtidens klagemur*.¹⁶⁴ helt eller delvis menneskerettslig rettet. Boken er den første samling artikler knyttet til utlendingsloven, med bidrag fra bl.a. jurister og samfunnsvitere. Et hovedtyngdepunkt i boken ligger i en – samlet relativt grundig – behandling av rettsikkerhets- og menneskerettighetsaspektene ved utlendingsloven. Utlendingsloven drøftes grundig fra en rekke både praktiske og teoretiske synsvinkler.

---

¹⁶³ Institutt for rettssosiologis skriftserie nr. 62, Oslo 1999.

Anne Marie Frøseth Anfinsen (stipendiat, UiB) har under utarbeidelse en artikkel med navn "Utlendingers plikt til å medvirke til å avklare sin identitet under trussel om inngripende tvangsmidler – et brudd på sentrale folkerettslige prinsipper?". Den blir trykt i *Kritisk Juss* nr. 4/1999. Artikkelen handler om endringene i utlendingsloven av 30. april 1999 (især lovfestingen i utlendingsloven § 37 første ledd av at utlendinger har en generell plikt til bidra til å avklare sin identitet), og Anfinsen vurderer om de nye bestemmelsene er i strid med SP og EMK.

Utvalget av prosjekter er neppe helt dekkende i forhold til pågående forskning. Flere forskere på asylrettslige problemstillinger har ikke gitt tilbakemelding på oppfordringer om å bidra til kartleggingen, selv etter flere purringer. Oversikten gir forhåpentlig likevel et rimelig greit oversyn over bredden og innretningen i pågående og utført forskning innenfor temaområdet "asylsøkeres rettigheter".

18.2 Oppsummering. Anbefalinger

En doktoravhandling er altså snart ferdigstilt innenfor temaområdet (Puntervold Bø). Andre doktorgradsprosjekter og større forskningsarbeider knyttet til sentrale internasjonale menneskerettighetsinstrumenter til vern om asylsøkere fører ofte til at det skrives *artikler* som også trekker inn norske forhold. Bredden i forskningen er ganske god. Vekselvirkningen mellom en bred forskning på de internasjonale menneskerettighetsdokumenter og bidrag omkring norsk rett er bedre enn på mange andre felter. Forskningen har hittil betont den rent internasjonalrettslige side av problemområdet.

Det er viktig at bredden i dagens arbeid videreføres, og det bør oppfordres til å benytte den forskningen som allerede pågår til å se på nasjonal rett og virkelighet. Rekruttering innenfor temaet asylsøkeres rettigheter er fremdeles viktig.

---

¹⁶⁴ *Innvandringspolitikk og utlendingslov - samtidens klagemur*. Red. av Turid Heiberg. Bergen : Fagbokforlaget, 1998.

19 Litteraturliste

- Andenæs, Johs: *Statsforfatningen i Norge*. Oslo : Tano Aschehoug, 1998. (8. utgave)
- Andreassen, Bård -Anders: "Article 22." I: *The Universal Declaration of Human Rights : a common standard of achievement*. Ed. by Alfredsson & Eide. Kluwer : The Hague, 1999.
- Andreassen, Tone Alm: *Bedriftsrettet forebygging av fravær og frafall i arbeidslivet. Prosessevaluering av Arbeidslivstjenesten*. Oslo : Arbeidsforskningsinstituttet, 1996. (Rapport 6/96)
- Anfinsen, Anne Marie Frøseth: "Utlendingers plikt til å medvirke til å avklare sin identitet under trussel om inngripende tvangsmidler - et brudd på sentrale folkerettslige prinsipper?" Kommer i *Kritisk Juss*, nr. 4, 1999.
- Apenes, Georg: "Fra intimsfære til almenning - full gjennomskiktighet?" *Kronikk i Aftenposten*, 18. januar 1999.
- Aubert, Vilhelm: *Den samiske befolkning i Nord-Norge*. Oslo, 1978.
- Barth, Fredrik: *Manifestasjon og prosess*. Oslo : Universitetsforlaget, 1994.
- Bauman, Zygmunt: *Modernity and the Holocaust*. Cambridge : Polity press, 1989.
- Becoming visible. Indigenous Politics and Self-Government*. Ed. by Brantenberg, Hansen & Minde. Tromsø : 1995.
- Benum, Vår og Vigdis Johansen: *Hvor synlig er klientens virkelighet? Om lesbiske kvinners møte med hjelpeapparatet i et minoritetsperspektiv*. Hovedfagsoppgave i psykologi. Universitetet i Oslo, 1990.
- Berg, B. (1997): (red.): *"Slipp oss til". Om brukermedvirkning i arbeid med flyktninger*. Trondheim: SINTEF Rapport STF38 A97505.
- Berg, B. (1997): *Evaluering av tilbakevendingsiltak - resultater fra kommuneundersøkelsen*. Trondheim: SINTEF Rapport A97513.
- Bjerkan, Lise & Linda Dyrli: *Om likhet, likeverd - og annerledeshet. Et antropologisk blikk på taternes historie. Og Stolthet og stigma - fortellinger om det å være tater i dag*. Trondheim : NTNU, 1999.
- Borgen, Jan: "Grumsete erklæring om plikter" i *Mennesker og Rettigheter*, Nummer 3, 1998.
- Brandt, Øyvind: *Arbeidsgiveres forhold til bedriftsintern attføring. En studie av bedrifters vilkår for å prioritere ivaretaking av ansatte med yrkeshemming*. Oslo : Universitetet i Oslo/Institutt for sosiologi, 1995. (Hovedoppgave)

- Brantsæter, Marianne C.: *Om kjønns logikk – i et lesbisk perspektiv. Intervju med lesbiske kvinner om deres erfaringer i arbeidslivet*. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo, 1990.
- Bratholm, Anders: *Politi, påtalemyndighet, presse og rettsikkerhet. Politivoldsaken i Bergen - foran og bak kulissene*. Oslo : Tano Aschehoug, 1999.
- Brækhus, Hege: *Mor kan ikke bli syk: om uførepensjon til husmødre etter folketrygdloven i et kvinneverettslig perspektiv*. Oslo : Universitetsforlaget, 1996.
- Bull, Kirsti Strøm: *Studier i reindriftsrett*, Oslo : Tano Aschehoug, 1997.
- Buskerud, Margrethe: *Beskyttels av eiendomsretten i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon - med linjer til norsk rett*. Oslo : Juristforbundets forlag, 1995.
- Bø, Bente Puntervold: *Asylum seekers in the Courtroom*. Oslo : Høgskolen i Oslo, 1996. (Forskningsrapport nr. 16/1996, notatserien)
- Bårdsen, Arnfinn: *Krenkelser og klager*. Bergen: Universitetsforlaget, 1999.
- Christiansen, Mats: *Homophobia among Norwegian Student Nurses*. Hovedfagsoppgave i sykepleievitenskap, Universitetet i Gøteborg, 1998.
- Christie, Nils: *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG, vestlig type*. Oslo : Universitetsforlaget, 1993.
- Conclusions and recommendations of the Committee against torture 060698.
- Crawshaw Ralph, Barry Devlin & Tom Williamson: *Human rights and policing*. Kluwer Law International, 1998.
- Dahl, Hans Fredrik og Henrik G. Bastiansen: "Ytringsfriheten i Norge i det 20. århundre." Særskilt vedlegg nr. 1 til *NOU 1999:27 : Ytringsfrihed bør finde Sted. Forslag til ny Grunnlov § 100*.
- Den europeiske torturkomitéens rapport 4. juli 1997.
- Det Danske Center for Menneskerettigheder hjemmesider: <http://www.humanrights.dk/forskning/forsk.htm> Lest 27. august 1999.
- Det Danske Center for Menneskerettigheder: *Årsberetning*.
- Disability discrimination act, 1995. Stationary Office, London.
- Dworkin, Ronald: *Freedom's law: The moral reading of the American constitution*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1996.
- Dworkin, Ronald: *A bill of rights for Britain*. London : Chatto & Windus, 1990.

- Eckhoff, Torstein (Smith, Eivind): *Forvaltningsrett*. Oslo : Tano Aschehoug, 1997. (6. utg.)
- Economic, social and cultural rights: A textbook*. Ed. by Asbjørn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas. Dordrecht: M. Nijhoff, 1995.
- Edelman, Maurice: *The symbolic uses of politics*. Urbana & Chicago : University of Illinois Press, 1985.
- Eggen, Kyrre: *Vernet om ytringsfriheten etter art. 10 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon: med særlig vekt på ytringsfriheten i kringkastingsmediene*. Oslo : Universitetsforlaget, 1994.
- Eggen, Kyrre: "Norges internasjonale forpliktelser på ytringsfrihetens område." Særskilt vedlegg nr. 1 til *NOU 1999:27 : Ytringsfrihed bør finde Sted. Forslag til ny Grunnlov § 100*.
- Eggen, Kyrre: "Kjuus-saken - rasediskriminering og ytringsfrihet." I : *Lov og Rett*, 1998.
- Eggen, Kyrre: Journalistisk formidling av ærekrenkende ytringer - med særlig vekt på betydningen av Menneskerettighetsdomstolens avgjørelse i Tromsøsaken." I : *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.
- Eide, Asbjørn: "Freedom from Want: Taking Economic and Social Rights Seriously." I : *Reflections on the Universal Declaration of Human Rights: a fiftieth anniversary anthology*. Edited by Barend van der Heijden & Bahia Tahzib-Lie. The Hague : M. Nijhoff, 1998.
- Einarsen, Terje: "Midlertidigt asyl i Norden." I : *Nord* 1999:3, Nordisk Ministerråd, København 1999.
- Einarsen, Terje: *Individuelt asyl for bosniske flyktninger med kollektiv beskyttelse i Norge*. Bergen, 1999.
- Emberland, Marius: "I grunnlovskonservatismens favntak." I : *Mennesker og rettigheter*, nr. 3-4, 1997.
- Emberland, Marius: *Den europeiske menneskerettighetskonvensjon artikkel 3. Elementer til forståelse av bestemmelsen*. Oslo : Institutt for menneskerettigheter, 1998. (Working Paper nr. 9).
- Emberland, Marius: "Behovet for konstitusjonell revisjon av individvernet. Kjuus-saken som utgangspunkt for fornyet diskusjon." I : *Kritisk Juss*, nr. 2, 1998.
- Ericsson: Kjersti *Drift og dyd*. Oslo : Pax Forlag, 1997.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Små steder – store spørsmål*. Oslo : Universitetsforlaget, 1993.

Ervik, Helga Fastrup: *Individuell klage som instrument for kvinners menneskerettigheter : spørsmålet om en tilleggsprotokoll til FNs kvinnekonvensjon*. Oslo : Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo, 1998. (Institutt for offentlig retts skriftserie ; 5/1998) (Kvinneverettslige studier ; nr 41)

Ervik, Helga Fastrup: "Behovet for en kjønns sensitiv nordisk flyktningepolitikk. I : *Mennesker og rettigheter*, nr. 1, 1998.

Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet. NOU 1997:15

Falch, Ingvald: *The Right of Ownership to Land of Members of Indigenous Populations*. Cambridge, 1996.

Falck, Preben: *Personvern som menneskerett. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon artikkel 8 som skranke for innsamling, behandling og bruk av personopplysninger*. Bergen : Universitetet i Bergen, 1995. (Det juridiske fakultets skriftserie nr. 56)

Fiflet, Arne: "Ombudsmennene." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

Ford, Margaret: *Attføring til arbeid? En oppfølgingsundersøkelse av forsøk på yrkesmessig attføring*. Oslo : INAS, 1993. (INAS-rapport 93:7)

Frihagen, Arvid: *Forvaltningsrett I*. Oslo : Forlaget A. Frihagen, 1992.

Føllesdal, Andreas: "Justifying Human Rights: the Challenge of Cross-Cultural Toleration." I : *European Journal of Law, Philosophy and Computer Science*, 6/1995, s. 37-48.

Føllesdal, Andreas: "Global Ethics and Respect for Culture." *ARENA Working Papers*, 1999. (WP 99/20)

Føllesdal, Andreas og Samuel Scheffler: *Human rights and relativism*. Washington D.C. : National Academy of Sciences, 1999.

Galtung, Johan: *Menneskerettigheter: Vestlige, universelle eller begge deler?* Oslo, Humanist forlag, 1997.

Gamst, Kari og Åse Langballe: *Dommeravhør av barn - barns troverdighet*. Redd Barna, 1993.

Graver, Hans Petter: "Forholdsmessighet som krav til forvaltningens skjønnsmessige avgjørelser." I *Lov og Rett*, 1995.

Graver, Hans Petter: *Alminnelig forvaltningsrett*. Oslo : Universitetsforlaget, 1999.

Goyer, Pia Rudolfsson: "Mänskliga rättigheter - det bästa företagsetiske instrumentet." I : *Mennesker og rettigheter*, nummer 2, 1999.

Halvorsen, Rune: *Den skjulte samfunnslære. Perspektiver på fattigdom og marginalitet.* Trondheim : NTNU/ISS, 1995 (Arbeidsnotat)

Halvorsen, Rune: *Etnisk mobilisering i en brytningstid.* Trondheim : ISS/NTNU, 1999.

Halvorsen, Vidar: *Normer, verdier og menneskerettigheter. En kort innføring i etikk.* Oslo : Politi­høgskolen, 1995.

Halvorsen, Vidar: "Straffeprosess, moral og utradisjonelle etterforskningsmetoder." I : *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 4, 1998.

Hastrup, Kirsten : "Menneskepligter?" I : *Mennesker og Rettigheter*, Nummer 1, 1999.

Haugli, Trude: *Om samværsretten og inngrep i denne i forbindelse med omsorgsovertakelse.* Tromsø : Universitetet i Tromsø, 1998. (Dr.avhandling)

Haveland, M. H. og Elise Kipperberg: *Kunnskapsstatus om FNs barnekonvensjon ved statlige høyskoler og universiteter i Norge.* Rapport, 1998.

Herrestad, Henning: *Formal theories of rights.* Oslo : Juristforbundets forlag, 1996.

Holmberg, Lars: *Politiets skøn i retts­sociologisk belysning.* Ph.d.-avhandling indleveret til forsvar ved Det juridiske Fakultet ved Københavns Universitet, Det retsvitenskabelige Institut D. 1999

Innvandringspolitikk og utlendingslov - samtidens klagemur. Red. av Turid Heiberg. Bergen : Fagbokforlaget, 1998.

Jakhelln, Henning: "Menneskerettighetene, Grunnlovens § 110 c og arbeidsretten." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett.* Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995).

Jakhelln, Henning: "Menneskerettigheter - nei takk?" I : *Lov og Rett*, 1997.
Aall, Jørgen: "Menneskerettsloven." I : *Lov og Rett*, 1999.

Jebens, Otto: *Om eiendomsretten til grunnen i indre Finnmark.* Oslo : Cappelen Akademisk Forlag, 1999.

Johnsen, Jon T.: *Samisk rettshjelp. En analyse av Retthjelpkontoret Indre Finnmark.* Oslo, 1997.

Jaabæk, Bjørnar Erik: *Homofile som stigmatiserte arbeidstakere – ønsker personalledere homofile velkommen til sin organisasjon?* Diplomoppgave. Handelshøyskolen BI, 1993.

Kipperberg, Elise (red.): *Barn som asylsøkere : elle, melle, deg fortelle.* Oslo : Universitetsforlaget, 1996.

Kjønn og velferdsstat. Red. av Anne-Hilde Nagel. Bergen : Alma Mater, 1998.

Kjønstad, Asbjørn: "Gjennomføring av menneskerettighetene i norsk sosialrett." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

Kjønstad, Asbjørn og Aslak Syse: *Velferdsrett*. Oslo : Ad notam Gyldendal, 1997.

Klausen: Arne Martin: *Kultur – mønster og kaos*. Oslo : ad Notam Gyldendal, 1992.

Kristoffersen, Ragnar: "Bruken av varetekt øker igjen." I : *Samfunnsspeilet*, nr. 2, 1999. Oslo : Statistisk sentralbyrå.

Krogh, Christen: *Normative structures in natural and artificial systems*. Oslo : Tano Aschehoug, 1997 (CompLex nr 5/97).

Leira, Arnlaug: "Who defines social rights?" og "Social rights, economic rights, care-related rights." I : *Report from Seminar 3 of the EC-network Gender and Citizenship*, 1997.

Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn. Kristinn Hegna, Hans W. Kristiansen, Bera Ulstein Møseeng. Oslo : Nova, 1999. (Nova-rapport ; 1/99)

Lillestø, Britt: *Når omsorgen oppleves krenkende - en studie av hvordan mennesker med fysiske funksjonshemninger opplever sitt forhold til helsetjenesten*. Bodø : Nordlandsforskning, 1998. (Rapport 22/1998)

Lindholm, Tore: "Verdenserklæringen av 1948 - et nybrottsverk." I *Mennesker og rettigheter*, 1998.

Livssyns- og trosfrihet i et menneskerettsperspektiv. Særlig om faget kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets forlag, 1997. (Torkel Opsahls minneseminar 1997)

Lov om bruk av tvang og makt i omsorgen for psykisk utviklingshemmede (1. januar 1999).

Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (2. juli 1999) (Psykisk helsevernloven).

Lov om registrert partnerskap, 30. april 1993, nr. 40.

Lovgivning om menneskerettigheter. NOU 1993:18.

Lødemel, Ivar: "Pisken i arbeidslinjen". Oslo : FAFO Rapport, 1997.

Majone, Giandomenico: "The European Community between Social Policy and Social Regulation. I : *Journal of Common Market Studies*, 31, 2, 1993, s.153-170.

Marshall, T. H.: *Class, citizenship and social development : essays*. New York : Doubleday, 1964.

Martinussen, Roald: *Kirkerett*. Oslo : Cappelen Akademisk Forlag, 1999.

Marx, Gary T.: "The Iron Fist and the Velvet Glove: Totalitarian Potentials Within Democratic Structures." I : *The Social Fabric. Dimensions and Issues*. Ed. by James F. Short. Sage, 1986.

Marx, Gary: *Undercover: Police Surveillance in America*. 1988.

Mathiesen, Thomas: *Schengen : politisamarbeid, overvåking og rettsikkerhet i Europa*. (Nytt opplag med etterord om Schengensakens videre utvikling). Oslo : Spartacus, 1997.

Mellom individ og marked - atføringsvirksomhet i velferdsstaten. Red. av Knut Fossetøl. Oslo : Arbeidsforskningsinstituttet. (Rapport)

Menneskerettighetene i den nasjonale rett i Frankrike og Norge. Red. av Eivind Smith. Oslo : Universitetsforlaget, 1990.

Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver. Red. av Bernt Hagtvet. Oslo : AdNotam Forlag AS, 1988.

Menneskerettigheter. Behovet for informasjon, undervisning og forskning. Utarbeidet av Asbjørn Eide, Jan Helgesen og Torkel Opsahl. NOU 1981:43.

Menneskerettigheter: En dokumentsamling. Red. av Bård A. Andreassen og Odd A. Ryan. Oslo : Ad Notam, 1991.

Mennesker og rettigheter, nummer 2, 1999. Spesialnummer om "Næringsliv".

Morgan, Rod: "Moderate Psychological Pressure: The Scandinavian Way?" I : *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.

Mostad, Bente: *Foreldrenes rett til gjenforening med barn i Norge*. Oslo : Universitetet i Oslo, 1998. (Særavhandling til juridisk embetseksamen)

Mostad, Bente: *Retten til likebehandling for domstolene for den som ikke kan snakke norsk - med hovedvekt på retten til fri tolk og oversetting*. Oslo : Universitetet, 1999. (Institutt for rettssosiologisk skriftserie nr. 64)

Nielsen, Henrik Karl og Lars Adam Rehof: *International arbeidsret*. København : Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998.

Nilssen, Even og Renate Lien: "Individual rights and collective obligation. Compulsory intervention against substance abusers in Norwegian social law." I : *International Journal of Social Welfare*, Vol 8, Nr. 3, 1999.

Nye trusler mot yringsfriheten i Norden - diagnose og forslag. Av Toril Brekke, Peter Normann Waage og Bernt Hagtvet. Oslo : Kulturdepartementet, 1994. (Rapport)

Nystuen, Gro: "Rasemessig diskriminering." I : Høstmølingen (red.): *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett* (Juristforbundets forlag, Oslo 1996).

Oftestad, Alf Vegard: *Asylsøkeres rettssikkerhet: Søknader om asyl i Norge*. Oslo : Institutt for retts sosiologisk skriftserie nr. 62, 1999.

Oftestad, Alf Vegard: "Saksbehandlingen av asylsøknader - rettssikkerheten i fare?" I : *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.

Olsen, Ole Petter: *Selvstendige partsrettigheter for barn ved spesialpedagogiske tiltak*. Oslo : Universitetet, 1997. (Hovedoppgave i spesialpedagogikk)

Plesner, Ingvill Thorson: *Frihet eller fellesskap? Et liberalt og et sosialdemokratisk dilemma. Sosiologisk analyse av debatten om det nye grunnskolefaget "Kristendoms kunnskap med religions- og livssynsorientering*. Oslo : Universitetet, 1998. (Hovedoppgave i sosiologi)

Politirett. Ragnar L Auglend, Henry John Mæland og Knut Røsandhaug. Oslo : Ad notam Gyldendal, 1998.

Politivold, forskning og rettssikkerhet. Red av Lars Gule og Preben Falck. Bergen : Ariadne/CMI, 1991.

Programnotat om menneskerettighetsforskning i Norge. Oslo : NAVF/Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning, 1988.

Rasmussen K, Storsæter O, Levander S: "Personality disorders, psychopathy, and crime in a Norwegian prison population." I : *Int J Law Psychiatry* 1999 Jan-Feb;22(1).

Ravlo, Line: "Menneskerettigheter anno 1997 - nye utfordringer og nye problemstillinger. I : *Fra institutt til fakultet*. Red. av Jens Edvin A. Skoghøy. Oslo : Pensumtjeneste, 1997.

Ravlo, Line: "Domstolsadgang i saker om krenkelse av menneskerettigheter." I : *Kritisk Juss*, nr. 4, 1998.

Ravlo, Line: "Forliksrådene - en ordning i samsvar med EMK?" I : *Juristkontakt*, nummer 3/1999.

Religion, livssyn og menneskerettigheter i Norge. Red. av Inge Eidsvåg og Lena Larsen. Oslo : Universitetsforlaget AS, 1997.

Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. (NOU 1993:34)

Robberstad, Anne: *Mellom tvekamp og inkvisisjon : straffeprosessens grunnstruktur belyst ved fornærmedes stilling*. Oslo : Universitetsforlaget, 1999.

Rogstad, Jon: *Innvandrere og arbeid - en empirisk studie i fire bedrifter*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 1998 (Rapport 98:8).

Rogstad, Jon: Diskriminering - hva er det og hvordan avdekke det? I : *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 16, 1999, 125-132.

Rt. 1997 s. 1795.

Rt.1996 s. 201.

Raaum, Nina Cecilie: "Women in Local Democracy" I : *Women in Nordic Politics: Closing the Gap*. Red av L. Karvonen og P. Selle. Dartmouth, 1995.

Samdata psykiatri. Sammenligningsdata for psykiatrisk fylkeshelsetjeneste 1996. Redigert av Vidar Halsteinli. Trondheim : Kommuneforlaget, 1997 (NIS-rapport 8/97)

Samer og nordmenn: temaer i jus, historie og sosialantropologi. Red. av Harald Eidheim. Oslo : Cappelen akademisk forlag, 1999.

Samiske rettigheter - utfordringer lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Red. av Broderstad. Tromsø, 1998.

Scheinin, Martin: "Economic and social rights as legal rights" I : Eide, Krause and Rosas: *Economic, Social and Cultural Rights*, Dordrecht : M. Nijhoff, 1995.

Sivilombudsmannens årsmelding for 1997.

Skjeie, Hege: "Likestillingsprosesser kjønnsrett." I : *På vei mot en ny maktutredning*. Oslo : Ad Notam 1999.

Skjeie, Hege: *Vanens makt : styringstradisjoner i Arbeiderpartiet*. Oslo : Ad Notam Gyldendal, 1999.

Skjerdal, Nicolai V.: *Kvalitative hjemmelskrav : legalitetsprinsippet i norsk rett og lovkravet i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon med enkelte komparative linjer*. Oslo: Tano Aschehoug, 1998.

Skoghøy, Jens Edvin A.: "Forholdet mellom internasjonale menneskerettigheter og norsk rett." I : *Kritisk Juss*, nr. 2, 1998.

Smith, Eivind: *Høyesterett og folkestyret : prøvingsretten overfor lover*. Oslo : Universitetsforlaget, 1993.

Solem, Erik: *Lappiske rettsstudier*. Oslo : Universitetsforlaget, 1970.

Stene, Reid Jone: *Menneskerettigheter som mulighet i rettslige rammer*. Oslo : Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi, 1996. (Hovedoppgave i kriminologi)

Svensson, Tom: *The Sami and their Land. the Sámi vs the Swedish crown. A study of the legal struggle for improved land rights: the Taxed Mountains Case*. Oslo, Novus, 1997.

Syse, Henrik: *Natural law, religion and rights : an exploration of the relationship between natural law and natural rights, with special emphasis on the teachings of Thomas Hobbes and John Locke*. Oslo : Universitetet i Oslo, 1996.

The Universal Declaration of Human Rights : a common standard of achievement. Ed. by Gudmundur Alfredsson and Asbjørn Eide. The Hauge : Kluwer, 1999.

Thomassen, Gunnar: *SEFO: Det særskilte etterforskningsorgan. En empirisk belysning.* PHS Forskning 1999:2

Thune, Gro Hillestad: "Bruk av tvang og makt." I : *Mennesker og rettigheter*, nummer 1, 1999.

Trygd som fortjent. Red. Av A. Hatland. Oslo : Ad Notam, 1991.

Tønnesen, Sverre: *Retten til jorden i Finnmark : rettsreglene om den såkalte "Statens umatrikulerte grunn" : en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter.* 2. utg. Bergen : Universitetsforlaget, 1979.

Uggerud, Ken: *Arbeidstvistlov og menneskerettigheter: Rapport om Arbeidsrettsrådets innstilling NOU 1996:14, Prinsipper for ny arbeidstvistlov.* Oslo : Institutt for offentlig rett ; 1997. Institutt for offentlig retts skriftserie ; 4/1997.

Uggerud, Ken: *Erstatning etter straffeforfølgelse.* Oslo : Cappelen Akademisk Forlag, 1998.

Uggerud, Ken: "Menneskerettsstaten Norge?" I : *Kritisk Juss* nr. 3 1998.

Uggerud, Ken: *Menneskerettigheter i norsk rett.* Cappelen Akademiske Forlag, kommer i 1999/2000.

Uggerud, Ken: *Forståelse av menneskerettskonvensjonene.* Cappelen Akademiske Forlag, kommer i 1999/2000.

Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlandsk rett. (NOU 1997:5)

Vedi, C. (1996): *Nasjonal dugnadsånd. En vurdering av bosettingen av flyktninger i 1994.* Trondheim : SINTEF Rapport STF A96515.

Veland, Jarmund: *Barnevern i små og store kommuner : i tette og løse samfunn.* Oslo : Universitetet, 1998. (Hovedoppgave i sosiologi)

Vigerust, Elisabeth: *Arbeid, barn og likestilling : rettslig tilpasning av arbeidsmarkedet.* Oslo : Tano Aschehoug, 1998.

Vigerust, Elisabeth: "Likelønn og Norges internasjonale forpliktelser - en utfordring for arbeidsmarkedets parter." I : *Kritisk Juss*, nr. 3, 1999.

Vik, Kirsten: *Employers as a target group for disability policies.* Trondheim : ISS/NTNU, 1999. (Hovedoppgave/rapport)

Visher, Mary: *Bedriftsintern attføring - en undersøkelse av attføringsaktiviteter i bedrifter.* Oslo : FAFO, 1993. Se også Fløtten, Tone: *Attføring i norske bedrifter.* Oslo : FAFO, 1994.

Vislie, Camilla S.: *Høyesterett og menneskerettighetene. Grunnloven § 110 c og menneskerettsloven*. Oslo : Tano Aschehoug, 1999.

Women and men in Norway. Oslo : Statistisk sentralbyrå, 1998.

Ytringsfrihed bør finde Sted. Forslag til ny Grunnlov § 100. NOU 1999:27.

Østenstad, Bjørn Henning: "Bakgrunnen for lova om tvangs- og maktbruk mot einskilde personar med psykisk utviklingshemming." I : *Hefte for kritisk juss*, nr. 2, 1997.

Aall, Jørgen: *Rettergang og menneskerettigheter. Den europeiske menneskerettighetskonvensjonens artikkel 6 og norsk straffeprosess*. Oslo : Universitetsforlaget, 1995.

Aall, Jørgen: "Sivilprosess og menneskerettigheter." I : *Gjennomføring av internasjonale menneskerettigheter i norsk rett*. Red. av Njål Høstmælingen. Oslo : Juristforbundets Forlag, 1996. (Torkel Opsahls minneseminar 1995)

Aall, Jørgen: "Domstolsadgang og domstolsprøving i menneskerettighetssaker." I : *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 1998.

Aarre, Hans Eide: *Livssynsfrihet og menneskerettigheter*. Oslo : Cappelens Akademisk Forlag, 1997.

Aasen, Henriette Sinding: "Menneskerettighetene mellom idealer og realiteter: Om universalisme, kulturrelativisme og pluralisme i menneskerettighetstenkingen." I : *Kritisk Juss*, nr. 1, 1999.

MANDAT FOR ARBEIDSGRUPPA FOR TILSTANDSRAPPORT OG MULIG NYTT FORSKNINGSPROGRAM OM FORSKNING OM MENNESKERETTIGHETER I NORGE

Arbeidet og arbeidsgruppa ledes av Institutt for menneskerettigheter (IMR), UiO, som også har ansvaret for at arbeidet gjennomføres i tide og innen de rammer som er fastlagt. Arbeidet skal være avsluttet og legges fram for Forskningsrådet innen 1. nov. 1999, og holdes innen en rammen av kr. 300.000. IMR fastlegger et budsjett for arbeidet i samråd med arbeidsgruppa.

Formålet er å lage en rapport som gir en oversikt over *igangværende forskning* om menneskerettigheter i Norge, identifiserer spørsmål og saksfelt som er *svakt eller ikke er dekket* og gir anbefalinger for et mulig *nytt tverrfaglig forskningsprogram* (jfr. brev av 07.07.99 fra UD). Rapporten bør også vurdere en *grenseoppgang* mellom forhold som kan knyttes til menneskerettigheter og hva som heller bør knyttes til andre lover og vedtak. Her bør en om mulig se på hvordan grensene trekkes i andre industrialiserte land. Det bør gjerne framgå hva som anses som kontroversielle spørsmål. Rapporten bør gi oversikt over de norske *forskningsmiljøer* som arbeider med forskning om menneskerettigheter med spesiell vekt på forhold i Norge, den *kompetanse* som finns innen ulike fag og hvilke behov en ser for å styrke kompetansen. Rapporten bør også gi oversikt over relevant *litteratur*.

Arbeidet bør dekke forskning om

- *menneskerettigheter generelt*, hva de omfatter, hvordan de oppfattes og deres normative grunnlag
- menneskerettigheter i *norsk lovgivning*; forholdet mellom internasjonale konvensjoner og norsk lovverk
- *rettsvesenets* praksis, bl.a. i etterforskning og ransaking, varetekt, fangebehandling og straff
- praksis i *helse- og sosialtjenestene*, bl.a. spørsmål om bruk av tvang overfor personer med psykiske og demenslidelser, rusmisbrukere o.a.
- spørsmål om menneskerettigheter i tilknytning til
  - *religions- og livssynsfrihet*
  - *barns rettigheter*
  - *minoriteters rettigheter*
  - *krenking av rettigheter* pga hudfarge, kjønn, funksjonshemming, seksuell legning, o.a.
  - *samenes rettsstilling*
- utfordringer menneskerettighetene byr på i et *flerkulturelt* Norge.

Arbeidsgruppa velger selv sin arbeidsform, og står fritt til å innhente bidrag og synspunkter fra andre forskere. Det bør vurderes å holde et seminar i arbeidets startfase, med deltakere fra ulike forskningsmiljøer og berørte departementer.

Forskningsrådet og IMR stiller til rådighet de oversikter som tidligere er utarbeidet og er behjelpelig med andre relevante rapporter, navn på kontaktpersoner, oversikter og andre arbeider som foreligger.